

Juridiska Institutionen
Handelshögskolan vid Göteborgs Universitet
Tillämpade studier
2005-03-30

Domstolarnas riskbedömning

**- en diskursanalys över vårdnads-, boende-
och umgängestvister.**

**Carina Gustavsson
Ulrika Thunberg Rowinski**

Handledare
Eva-Maria Svensson

1	Inledning.....	4
1.1	Syfte och frågeställningar.....	5
1.2	Avgränsning	5
1.3	Disposition	5
2	Teori, metod och material	6
2.1	Teori	6
2.1.1	Fokus flyttas från män/förövare till kvinnor/offer	7
2.1.2	Strukturella problem.....	7
2.1.2.1	Konstruktion av genus	7
2.1.2.2	Historisk tillbakablick.....	8
2.1.3	Ett genusfritt samhälle?	9
2.2	Metod	10
2.3	Material	11
3	Riskbedömningen i lag, förarbets- och forskningstexter	12
3.1	Barnets bästa	12
3.1.1	Processrättsliga aspekter	14
3.1.2	Riskbedömningen i teorin	15
3.2	Problemkonstruktion	17
3.2.1	Problematiska omständigheter	17
3.2.2	Mammans trovärdighet	18
3.2.3	Vårdnadsutredningen	23
3.2.4	Pappans beteende	26
3.2.5	Barnets perspektiv	29
4	Riskbedömningen i tillämpningen	35
4.1	Inledning.....	35
4.2	Diskursanalytiska aspekter.....	35
4.2.1	Problematiska omständigheter	36
4.2.2	Mammans trovärdighet	42
4.2.3	Vårdnadsutredningen	46
4.2.4	Pappans beteende	51
4.2.5	Atypisk diskurs: Barnets perspektiv.....	56
5	Slutsatser	58
5.1	Gjordes en riskbedömning?.....	58
5.1.1	Problematiska omständigheter	58
5.1.2	För höga beviskrav	58
5.1.2.1	Mammans trovärdighet.....	59
5.1.3	Genusperspektiv	59
5.1.4	Barnets perspektiv	60
5.1.5	Krav på pappan.....	60
5.1.6	Domstolens ansvar i umgängesfrågan.....	60
5.1.6.1	”Umgängessabotage”.....	60
5.2	Hur genomfördes riskbedömningen?	61
5.3	Hur användes riskbedömningen?	61
5.4	Hur undvek domstolen riskbedömningen?.....	62
5.5	Slutdiskussion.....	62
6	Sammanfattning	64
	Källförteckning	65

Förkortningar

A a	Anfört arbete
A bet	Anfört betänkande
A prop	Anförd proposition
A st	Anfört ställe
Barnkonventionen	FN: s konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter
BrB	Brottsbalk (1962:700)
Dir	Direktiv
Ds	Departementsserien
FB	Föräldrabalk (1949:381)
FN	Förenta Nationerna
HD	Högsta Domstolen
HovR	Hovrätten
H Göta	Göta Hovrätt
H Svea	Svea Hovrätt
H VS	Hovrätten för Västra Sverige
JO	Justitieombudsmannen
LU	Lagutskottet
LVU	Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop	Proposition
RB	Rättegångsbalk (1942:70)
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)
SOU	Statens Offentliga Utredningar
TR Gbg	Tingsrätten Göteborg
TR Thn	Tingsrätten Trollhättan

1 Inledning

En av anledningarna till att vi båda började läsa juridik var vårt stora intresse för familjerätt. Tyvärr upptäckte vi under vår utbildning här i Göteborg att den s.k. ”mjukvarudelen” (dvs. frågor om vårdnad, boende och umgänge osv.) inom familjerätten mer eller mindre var borttagen under vår utbildning. Den familjerätt som vi läste under årskurs två av juristlinjen var helt inriktad på ekonomisk familjerätt, ett ämne som naturligtvis är viktigt och intressant, men som inte ger hela bilden av familjerätten. Därför har vi valt att fördjupa oss i ämnesområdet i vår tillämpningsuppsats, med inriktning på vårdnad, boende och umgänge. Vi vill påpeka att ”mjukvarudelen” i familjerätten återinfördes i höstas i samband med att juristutbildningen nyligen lades om här i Göteborg.

Det specifika ämnet föreslogs av vår handledare och vi tyckte att det lät mycket intressant att titta närmare på riskbedömningen som görs/skall göras i domstolen. Ämnet är engagerande eftersom det handlar om en av samhällets svagaste parter, nämligen barnen. De har ingen egen talerätt i denna typ av mål och kommer endast möjligen till tals via utredningen och det är ofta de vuxna som bestämmer vad som är bäst för ett barn. Barnet är väldigt utlämnat till sina föräldrar och även till domstolen när denna skall bestämma vad som är bäst för barnet, vari bedömningen om vad som kan vara riskfyllt för barnet ingår. Ämnet är också högaktuellt då Vårdnadskommittén kommer med sitt betänkande i maj i år. Kommitténs uppgift är att utvärdera den reform som genomfördes 1998 då det gäller vårdnad, boende och umgänge. Man skall bl.a. undersöka hur de nya reglerna tillämpas av domstolarna och socialnämnderna, och vilka följder reformen har fått.¹ I en artikel i Dagens Nyheter framkommer uppgifter om att Vårdnadskommittén funnit att det förekommer uppgifter om våld i ett stort antal mål där domstolen tilldömt föräldrarna gemensam vårdnad.² Även Barnombudsmannen (BO) har den 29 mars 2005 presenterat en undersökning där man gått igenom mål där domstolen dömt till gemensam vårdnad, trots uppgifter om våld i familjen.³

De flesta människor med barn och familj slipper att involveras i denna typ av problematik, så också vi, vi bygger alltså ingen del av uppsatsen på egen erfarenhet, men vi är båda mammor och det är lätt att bli engagerad och berörd av ämnet.

Mycket av det material som vi tagit del av i vårt uppsatsarbete har varit riktiga ”ögonöppnare” för oss och gett en större insikt i vilka problem som kan aktualiseras i fall som dessa. Vi menar att det finns ett stort behov av kompetenta jurister på området, både bland advokater och bland domare. Tyvärr är vår uppfattning, efter att ha arbetat med ämnesområdet under dessa månader, att det ofta skiner igenom en brist på kunskap och insikt i den speciella problematik som rättsområdet utgör. Det är ett oerhört komplext område som vi har valt att skriva om och vi gör inga anspråk på att denna 20 poängs uppsats på något sätt är heltäckande.

Vi tar vår utgångspunkt för detta arbete i FB 6 kap 2 a § där man slår fast att ”barnets bästa skall komma i främsta rummet” vid avgöranden som rör vårdnad, boende och umgänge. Vidare stadgas att man skall ”fästa avseende särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna”. Samtidigt skall domstolen, enligt samma paragraf, beakta om det finns *risk* ”för att barnet utsätts för övergrepp, olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa”.⁴

¹ Dir 2002:89

² DN 050227: <http://www.dn.se/DNet/road/Classic/article/0/jsp/print.jsp?&a=384584> (050227).

³ www.bo.se. Undersökningen publicerades 050329, dvs. dagen innan vår inlämning. Vi har därför inte berört resultatet av denna undersökning i vårt arbete.

⁴ Vår kursivering.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka om riskbedömningen genomförs på ett sådant sätt som det är tänkt enligt lagstiftningen. Vi kommer därför att göra en analys över rättsfall där en riskbedömning *borde* göras, för att undersöka *om* en riskbedömning görs, *hur* den görs och hur den *används* i domstolens underlag för beslut. De rättsfall vi kommer att analysera är såväl vårdnadstvister som umgänges- och boendetvister där det förekommer uppgifter om våld, sexuella övergrepp och/eller psykisk misshandel mot mamman och/eller barnet.

1.2 Avgränsning

Vi har begränsat oss till vårdnads-, boende- och umgängestvister mellan föräldrar och har uteslutit situationer som omfattas av LVU. Vi har fokuserat på domar där *en* förälder utgjorde eller misstänktes utgöra en risk för barnet och i samtliga fall, utom ett, har den våldsamme (eller misstänkt våldsamme) föräldern, varit pappan. Det är också enligt statistiken till övervägande delen män som utövar olika former av våld och sexuella övergrepp mot barn och kvinnor.⁵ Vi har efter denna avgränsning funnit 14 relevanta överrättsdomar som tillkommit efter lagändringen 1998, och har därefter kompletterat med 9 tingsrättsdomar⁶ för att skaffa oss ett bredare underlag. De överrättsdomar som vi valt bort, har varit ett mål där barnen varit omhändertagna enligt LVU då vårdnadstvisterna pågått, ett mål där de problem som funnits inte berott på en förälders påstådda våld utan på andra personer i barnets omgivning, samt slutligen ett mål där det inte var *en* förälder som utgjorde risken utan där det fanns anklagelser om oegentligheter från båda föräldrarna.⁷ Vi har därför ansett att dessa mål ligger utanför de ramar vi avsett att ha för vårt arbete med denna uppsats.

1.3 Disposition

Dispositionen kommer att se ut som sådan att vi först beskriver vår teori, metod och vilket material vi valt att använda i vårt arbete. Därefter presenterar vi den juridiska och teoretiska plattformen i form av lag-, förarbets- och forskningstexter i kapitel 3. Kapitel 4 innehåller en presentation av diskurserna för riskbedömningen i rättstillämpningen; om den görs, hur den görs, och hur den används. Detta kapitel kopplar tillbaka till kapitel 3 och för att läsaren lätt skall kunna orientera sig mellan kapitlen har vi valt liknande rubriksättning i båda kapitlen. Kapitel 5 innehåller våra slutsatser utifrån den gjorda diskursanalysen. Uppsatsen avslutas med en kortare sammanfattning i kapitel 6.

⁵ Se t.ex. Eriksson, s 14 och Rejmer, s 75.

⁶ Målen är avgjorda av Göteborgs respektive Trollhättans tingsrätt (numera nedlagd och flyttad till Vänersborg).

⁷ H Svea T 1905-1, H VS T 2629-03, H Svea 4100-4.

2 Teori, metod och material

2.1 Teori

Som förklaringsmodell har vi valt att använda oss av genusteori. Genusteorier problematiserar juridiken utifrån ett köns- eller genusperspektiv och kan också hjälpa oss att se hur lagen reproducerar relationen mellan könen. Genusteorier är gränsöverskridande och tvärvetenskapliga och använder sig av discipliner från andra vetenskaper.⁸ Vi har i vårt arbete använt oss av Yvonne Hirdmans⁹, Susan Moller Okins¹⁰, Maria Erikssons¹¹ respektive Ulrika Anderssons¹² teorier. Vi vill också påpeka att genusperspektivet inte är något problem för barnperspektivet som vi också har i vår uppsats. Genusperspektivet är en förklaringsmodell som synliggör och lyfter fram olika parter intressen och också utgår från att maktrelationen kan vara ojämn. Det vill säga att ena parten kan vara beroende av den andra och därmed inte kan agera självständigt såsom rättsreglerna förutsätter. Eftersom barnet naturligtvis påverkas av föräldrarnas relation och hur maktfördelningen ser ut, är således genusperspektivet relevant i sammanhanget.

Yvonne Hirdmans forskning är inte rättsvetenskaplig, men hon förklarar *strukturella problem*, vilket är av intresse när en analys av detta slag skall genomföras. Vi kommer att beskriva delar av hennes genusteori i avsnitt 2.1.2.

Susan Moller Okins teori är intressant i sammanhanget på grund av hennes förmåga att lyfta fram *familjen som central* för formandet av subjekten. Gällande henne har vi använt oss av delar av en 5-poängsuppsats som en av oss skrev under förra året.¹³ Hon var visserligen amerikan och där ser jämställdheten annorlunda ut än i Sverige. Vi har ändå stor användning för hennes teori, på grund av den syn på misshandel inom familjen som finns i vårt land. Misshandel är visserligen straffbelagt, men den behandlas annorlunda beroende på om brottet begås inom eller utanför familjen. Vi kommer bl.a. att se i vår analys att misshandel inom (den separerade) familjen ofta bortförklaras som samarbetsproblem, istället för att ses som det brott det egentligen är. Hennes teori beskrivs närmare i 2.1.3.

Maria Eriksson är forskare i sociologi och har en bakgrund inom kvinnojouren. Hon har skrivit en avhandling, *"I skuggan av pappa"* där utgångspunkten är just mödrars och barns liv efter en separation från en våldsam partner och/eller pappa. Avhandlingen har ett tydligt genusperspektiv¹⁴ och har hjälpt oss att förstå den komplexa problematik man ställs inför när ett barns bästa skall avgöras, inte minst när våld är inblandat. Den har därför fungerat som en utgångspunkt för vår uppsats och när vi själva skulle genomföra vår analys såg vi tydligt hur hennes slutsatser överensstämde med våra egna. Gällande Erikssons genusteori har vi valt att endast kort beröra den i detta kapitel, då vi återkommer till den under avsnitt 3.2 (problemkonstruktion) där vi ansett att den bäst kommer till sin rätt.

Slutligen har även Ulrika Andersson ett genusperspektiv i sin avhandling¹⁵. Hon befinner sig inom en forskningstradition som numera kallas genusforskning. Eftersom hennes avhandling har både ett genusperspektiv och en diskursanalytisk metod, har den fungerat som en inspirationskälla på mer än ett område, särskilt för analysen i kapitel 4. Eftersom den använts mest som inspiration på området, kommer vi inte att närmare beskriva denna. Däremot kommer vi att återkomma till hennes diskursanalytiska metod under avsnitt 2.2.

⁸ Svensson, s 7 ff.

⁹ Genus – om det stabila föränderliga former och "Genusystemet", kap 3 i Maktutredningen.

¹⁰ Justice, Gender and the Family.

¹¹ I skuggan av pappa.

¹² Han (ord) eller hennes?

¹³ Thunberg Rowinski, Ulrika, *En jämställd föräldraförsäkring*, Genus och Rätt 5 p, Göteborgs Universitet 2004.

¹⁴ Eriksson, s 21 f.

¹⁵ Andersson, s 21 ff.

2.1.1 Fokus flyttas från män/förövare till kvinnor/offrer

Maria Eriksson lyfter tydligt fram sin åsikt om att problemkonstruktionen gällande faders våld är felaktigt fokuserad i lagstiftningen. Hon pekar på att många förarbeten och utredningar ofta flyttar fokus från den våldsamme pappan (mannen/förövaren) till den utsatta mamman (kvinnan/offret). Detta är något som vi kommer att återkomma till i nästa kapitel samt i vår diskursanalys. I enlighet med Maria Erikssons synsätt på misshandlande fäder¹⁶ kommer vi att referera till parterna i tvisterna som ”mamman” och ”pappan” (eller modern och fadern) i syfte att synliggöra att de är 1) kvinnor och män och inte könlösa föräldrar (som i lagtexten) och 2) att de inte bara är man och kvinna utan också föräldrar.

2.1.2 Strukturella problem

Att kvinnor har socialt lägre status rent strukturellt förstås inte som ett demokratiskt problem. Istället ses det som ett ”bekymmer kring resurssvaga medborgare”. Hirdman menar att det är så ”maktförhållanden mellan könen [förvandlas] till att bli ett socialt problem.”¹⁷ Hon citerar Maktutredningens direktiv där man säger att bland olika grupper, såsom t.ex. invandrare eller kvinnor: ”kan [ofta] brister i olika resurser, t.ex. ekonomi, kunskap eller självförtroende – sammanfalla”. Hon menar att sådana formuleringar kan göra att det uppfattas som att kvinnors otillräckliga resurser beror på att bristen finns hos kvinnorna snarare än hos systemet.¹⁸

Yvonne Hirdman anser att ”[k]vinnounderordningen är en generell problematik”. Enligt henne är vi så vana vid detta enträgna och konsekventa mönster att de flesta av oss inte ser det, eller så bryr vi oss inte. Men hon menar även att det används för att skaffa sig makt: ”detta är Guds eller Naturens vilja, det finns nerlagt i våra gener: att män är dominanta och att – följaktligen – kvinnor *är* underordnade. Och *är* det så *bör* det.”¹⁹

Hirdman menar att begreppet genus ”betecknar ett kvalitativt språng, bort från stora enhetliga förklaringsystem mot mer inträngande försök att förstå de tydliga (liksom de mer subtila) maktförhållanden som finns mellan män och kvinnor och reproduktion av kvinnors underordning”.²⁰ Det används också för att begripa och lyfta fram kvinnors allmänt lägre sociala, ekonomiska och politiska ställning.²¹ Med genusteorier strävar man efter att liksom med klass eller ras, bilda en kategori. När det gäller *ordets* betydelse är genus latin med betydelsen *börd, släkte, kön, slag, klass*. Ordet *kön* kan också ses som ”orent”, då det redan är fullt av innebörd, såsom t.ex. den sexuella betydelsen. Eftersom det ordet är så laddat, finns det en stor poäng i att istället använda sig av ordet ”genus”.²²

2.1.2.1 Konstruktion av genus

Yvonne Hirdman använder sig av tre formler som hon menar beskriver kvinnan i samhället:

- A – icke A = grundformeln
- A – a = jämförelsens formel och
- A – B = den normativa formeln.

Den första formeln innebär att kvinnan är en ”icke man”: A=Man – icke A=icke man (dvs. kvinnan). Formeln utgår alltså från att mannen är normen. Den andra formeln illustrerar kvinnan som ”den lilla mannen”, en ofullgånge man. Den sista formeln bygger på

¹⁶ Eriksson, s 21.

¹⁷ SOU 1990:44, s 73.

¹⁸ A bet s 74.

¹⁹ Hirdman, s 5.

²⁰ SOU 1990:44, s 76.

²¹ A bet s 38.

²² Hirdman, s 15 f.

”motsatser, kontraster eller dikotomier” och poängterar alltså skillnaderna mellan kvinnan och mannen. Kvinnans modersroll är här ”grundtemat i B-melodin”.²³

Genuskontraktet kan användas för renodling och analys av mellanrummet mellan män och kvinnor, alltså beroendet dem emellan. Med hjälp av genuskontraktet kan vi analysera tankar och idéer vi har om mäns och kvinnors positioner och egenskaper osv. i samhället.²⁴

Ett mönster eller ett genussystem kan urskiljas i varje samhälle; ”1) könsens isärhållande och 2) den manliga normens primat”. Hirdman menar att kvinnornas ställning i samhället är underordnad, eftersom mannen står överst. Enligt henne bör:

en maktförståelse mellan kön [...] baseras på en uppfattning av makt som ett rumsligt begrepp: man kan formulera det så att A begränsar B: s utrymme, A lägger beslag på/hindrar B: s rörelsefrihet, A tar plats på B: s bekostnad. Vi får då ett aktörsperspektiv där människor onekligen handlar utifrån ”sina intressen” dvs. ett maktperspektiv, som inte står i motsättning till det strukturella mönster, som en genusordning genererar.²⁵

Hirdman pekar också på att i könskonflikten ”är det kvinnor som definieras som problem och som blir konfliktens bärerskor”.²⁶ Detta är något som i allra högsta grad fortfarande är aktuellt vilket också framgick tydligt i vår undersökning.

2.1.2.2 Historisk tillbakablick

Ett citat hämtat från Yvonne Hirdmans bok får – något tillspetsat – illustrera synen på kvinnan som genomsyrat vår kultur under lång tid:

Inte ett enda ögonblick i sitt liv får de känna sig utan tygel. De bör vänjas vid att utan knot få avbryta sig mitt i sina lekar och få sysselsätta sig med annat. /.../ Av detta ständiga tvång uppstår en foglighet, som kvinnorna behöver hela livet igenom, eftersom de aldrig upphör att vara underkastade antingen en bestämd man eller också männens omdömen och eftersom det aldrig är tillåtet för dem att sätta sig över dessa omdömen. /.../ Kvinnor är skapade för att bereda vägen för männen och till och med för att stå ut med orättfärdigheter från dem. Man kan aldrig få unga pojkar att acceptera sådana villkor, deras innersta känslor skulle revoltera mot orättvisor; naturen har inte utrustat dem för att stå ut med dem.

JEAN JACQUES ROUSSEAU 1712-1778²⁷

En snabb tillbakablick på kvinnans roll i familjelivet och samhället de senaste 50-100 åren i Sverige visar att hon, från att ha varit den ”goda husmodern”, med det praktiska ansvaret för barn och hushåll, idag oftast yrkesarbetar. Fortfarande har hon ändå det största ansvaret för barn och hushåll.²⁸ Hon förväntas vara självförsörjande sedan 70-talet²⁹ men har en genomsnittligt lägre lön än mannen³⁰. Mycket talande är att när ”kvinnor börjar dominera ett tidigare helt manligt arbetsområde, sjunker lön och status och vice versa: där män kommer in på tidigare rena kvinnoområden, tenderar de att likt grädden stiga mot toppen.”³¹ Kvinnor är i hög grad representerade i politiken, ca 45 % i riksdagen³² och 11 av 22 statsråd är kvinnor³³. Men kvinnorna representerar företrädesvis konsumentpolitiken, socialpolitiken, kulturpolitiken och andra ”vårdande” eller ”representerande” politiska områden.³⁴

En hel del har gjorts sedan mitten av 1900-talet för att försöka ändra kvinnornas position i samhället, t.ex. sökte man höja kvinnans status som mamma genom att ”avlöna”

²³ Hirdman, s 35 ff.

²⁴ SOU 1990:44, s 78 ff.

²⁵ A st.

²⁶ A bet s 96.

²⁷ Hirdman, s 21.

²⁸ SOU 1990:44, s 101.

²⁹ A bet s 90.

³⁰ A bet s 98 f.

³¹ A bet s 79.

³² http://www.riksdagen.se/faktabl/F08_kvinn.asp (050217).

³³ <http://www.regeringen.se/sb/d/113> (050217).

³⁴ SOU 1990:44, s 95.

hennes tjänster då man införde barnbidraget 1948, som utbetalades till modern. 1949 infördes regeln att modern fick vårdnaden om barn som föddes utanför äktenskapet.³⁵ Men man anser att männens dominans och makt på arbetsmarknaden bara konserverades genom de åtgärder som vidtogs. Exempelvis var det männen som fick fördel av att ATP-systemet infördes, eftersom det grundas på arbetsinkomst.³⁶

På 70-talet genomfördes ett antal reformer men de förändrade dock endast *kvinnornas* roll på allvar, exempelvis abortlagstiftningen och föräldraförsäkringen som ersatte moderskapspenningen. Förslag om att begränsa manlig arbetstid eller att tvinga in männen i hemmen för att ta ansvar för barnen förkastades däremot. Ett av dessa förslag var att pappakvotera en del av föräldraledigheten i samband med att föräldraledigheten infördes 1974.³⁷

2.1.3 Ett genusfritt samhälle?

Susan Moller Okin ställde sig i sin bok, *Justice, Gender and the Family* frågan om familjen stod utanför lagen. Hon menade att vi inte kan få ett jämlikt samhälle förrän vi avskaffat genussystemet. Vårt kön skall inte vara mer avgörande än ”vår ögonfärg, eller längden på våra tår.”³⁸ Hon ifrågasatte dikotomin mellan det privata familjelivet och samhället. Hon ifrågasatte också de som menar att staten inte skall ingripa i det privata familjelivet genom lagstiftning, eftersom hon menar att staten i allra högsta grad gör det redan nu, genom lagstiftning rörande äktenskaps ingående och upplösande, vårdnad om barn m.m. Hon ansåg att det är meningslöst att fundera över huruvida staten ingriper eller inte i familjens privata liv, eftersom staten på många olika sätt ligger bakom grundregler som påverkar människornas beteende i det privata familjelivet.³⁹

Eftersom staten är så djupt involverad i familjeformationerna och familjefunktionerna, så är det nonsens att prata om huruvida staten ingriper eller inte ingriper i familjelivet. När det gäller skilsmässa, t ex skulle ett ickeingripande innebära att tillåta skilsmässa, eller att inte tillåta det? Att göra en skilsmässa lätt eller svår att genomföra? Frågan är inte om, utan *hur* staten ingriper.⁴⁰

Okin sällade sig till dem som anser att kvinnors känslomässiga, vårdande och omhändertagande egenskaper, kan förklaras med hjälp av den genusstrukturen under vilken barnen växer upp. Även pojkars och mäns mer självfokuserande egenskaper och deras strävan efter en social status kan förklaras på samma sätt. Det ”moderliga” är något som reproduceras hos flickorna, och om vi erkänner att de största skillnaderna mellan män och kvinnor beror på arbetsfördelningen inom familjen, så blir det uppenbart att en familj är en politisk institution.⁴¹

Okin menade att en jämlik värld endast kunde uppnås i värld utan genusstruktur. Då skulle man inte bry sig om könstillhörighet, lika lite som vi idag bryr sig om ögonfärg eller längd. Man skulle inte heller göra några antaganden om ”kvinnliga” och ”manliga” roller. Idag är kvinnors och mäns ojämlika ansvarstagande ett mindre bekymmer, men i den genusfria världen skulle man förvånas över en sådan snedfördelning. Likaså skulle det vara uppseendeväckande om en förälder spenderade mer tid med barnen än den andre. Män och kvinnor skulle delta jämlikt i livets alla skeden och i varje del av livet, från spädbarnsvård till lönearbete och till de höga positionerna i samhället:

Då skulle det inte längre vara en nödvändig förutsättning att *inte* ha erfarenhet av att ta hand om barn för att nå en hög position med stort socialt inflytande. Beslut om abort och våldtäkt, om skilsmässouppgörelse och sexuella trakasserier, eller om andra avgörande sociala frågor, skulle inte

³⁵ SOU 1990:44, s 89.

³⁶ A bet s 89.

³⁷ A bet s 92.

³⁸ Moller Okin, s 171, egen fri översättning.

³⁹ A a s 129 ff.

⁴⁰ A a s 131, egen fri översättning.

⁴¹ A a s 131 f.

avgöras, som ofta är fallet nu, av lagstiftare och ett domstolsväsende som domineras av män, vilkas makt är stor i deras fördelaktiga position i genusstrukturen.⁴²

Hon ansåg att i ett totalt demokratiskt ideal, är det grundläggande att komma ifrån genusstrukturen och att det behövs stora förändringar för att uppnå en sådan värld. De flesta institutioner och sociala strukturer, både i och utanför hemmet, behöver genomgå sådana förändringar. Men hon hade också respekt för att det finns olika sätt att se på våra olikheter; att de är naturliga och beror på miljön, eller att ju fortare de sociala olikheterna försvinner, desto bättre. Hon menade att de olika synsätten måste respekteras, men bara så länge de inte gör kvinnor och barn sårbara (vilket hon menar att de gör idag). Vi måste, enligt Moller Okin, bygga in skydd i lagen för att försäkra oss om att arbetsfördelningen mellan könen inte leder till ojämlikhet. Hon medgav dock att hon inte hade några färdiga svar, men påpekade att vi måste hitta den rätta balansen mellan valfriheten och effekterna av de val vi tidigare gjort, ställt mot behoven av rättvisa.⁴³

2.2 Metod

Det valda uppsatsämnet gör att vi hamnar i frågor som inte låter sig förklaras med traditionella juridiska metoder. Begreppet ”föräldrar” är visserligen ett neutralt begrepp i lagtexten, men i rättstillämpningen förhåller det sig annorlunda. Även om ordalydelsen formellt är könsneutral kan kvinnor missgynnas då rätten reproducerar en manlig norm. Gudrun Nordborg, informationschef på Brottsoffermyndigheten, har kommenterat påståenden om könsneutrala regler. Hon menar att kvinnor visserligen har fått samma rättigheter som män genom att reglerna har öppnats även för kvinnor, men att regler som varit skapade av och för män sällan har anpassats till kvinnans livsvillkor. Hon hävdar därför att de könsneutrala reglerna i själv verket är dolt könsrelaterade. Hon förklarar det på följande sätt:

Reglerna både förutsätter och förtiger att mannen/manligheten fortfarande är normen. Paradoxen kan också uttryckas så att lagen utgår ifrån ett antagande om att könen är lika, medan samhället i övrigt fortfarande behandlar, positionerar och värderar kvinnor och män olika.⁴⁴

Vi vill i vårt arbete tydliggöra *könet*, vilket vi inte kommer åt med den traditionella juridiska rättsdogmatiken, där utgångspunkten är given.⁴⁵ Rättsdogmatiken fastställer med hjälp av rättskällorna gällande rätt, medan vi ifrågasätter rättens gränser och principer. Vi har därför valt att använda oss av en *diskursanalytisk* metod, då synen på subjektet i en diskursanalytisk metod *inte* är given utan skapas i och av diskurserna.⁴⁶

Vi har i detta arbete använt oss av Jörgensen & Phillips bok ”*Diskursanalys som teori och metod*”. De gör en uppdelning av de olika diskursmetoderna genom att indela dem i tre huvudgrupper efter angreppssätt. De tre grupperna är diskursteori, kritisk diskursanalys samt diskurspsykologi. Samtidigt påpekar de att skiljelinjerna mellan de olika grupperna sällan kan renodlas på detta vis, då många diskursanalytiker ”går på tvärs” och därför inte kan härledas till *en* av de beskrivna metoderna.⁴⁷ Vårt angreppssätt ligger, om vi skall kategorisera det med Jörgensen och Phillips indelning, närmast den kritiska diskursanalysen. De menar att den som använder sig av denna metod ställer sig på ”de undertryckta samhällsgruppernas sida” och att syftet med den kritiska diskursanalysen är att ”bidra till social förändring i riktning mot mer jämlika maktförhållanden i kommunikationsprocesserna och i samhället som helhet”.⁴⁸

⁴² Moller Okin, s 171, egen fri översättning.

⁴³ A a s 172.

⁴⁴ Nordiska ministerrådet, s 185.

⁴⁵ Svensson, s 25.

⁴⁶ Andersson, s 43.

⁴⁷ Jörgensen & Phillips, s 9.

⁴⁸ A a s 69 f.

Vår främsta inspirationskälla då det gäller metodval är dock Ulrika Anderssons avhandling "*Hans (ord) eller hennes?*". Den har varit till stor hjälp för att förstå den diskursanalytiska metoden och dess möjligheter att belysa rätten på ett annorlunda sätt än vad vi varit vana vid från vår utbildning.

Den diskursanalytiska metoden innebär mer exakt att vi har analyserat domarna *i sig*, det primära har inte varit gällande rätt eller utgången i målen. Vi har dekonstruerat texterna genom att närläsa dem och identifiera återkommande mönster, som alltså bildar diskurser. En analys har genomförts där vi har granskat bl.a. ordval, sammanhang och uppbyggnaden av texten. Vi har också undersökt vilka diskurser som inbegripits och vilka som uteslutits, vilket innebär att vi ifrågasätter varför diskurserna ser ut som de gör.⁴⁹

Fokus har legat på vilka underliggande föreställningar som finns om barnets bästa och vad som krävs av mammor respektive pappor, för att de skall anses vara tillräckligt bra föräldrar. Vår analys gäller de diskurser som framträder i domskälen gällande riskbedömningen. Vi har velat se hur domstolarna har hanterat uppgifterna om våld inom (den separerade) familjen när vårdnad, boende och/eller umgänge prövas. Detta för att undersöka vad rättstillämpningen producerar för föräldranorm och hur rättsskyddssubjektets, dvs. barnets, "bästa" produceras. Vi har undersökt vad domstolarna har uttalat angående uppgifter om våld, på vilket sätt de uttrycker sig och i vilket sammanhang.

2.3 Material

Vi har gått igenom lagtext, förarbeten och en hel del forskning som finns på området. Inom rättsvetenskapen talas om olika rättskällor och vilka källor som ingår där är inte självklart.⁵⁰ Vi har dock inte gått efter den traditionella uppdelningen utan vi har valt att, förutom lag och förarbeten, använda oss av *forskning* med ett *kritiskt* perspektiv. Detta material har vi använt oss av för att skapa en teoretisk plattform för ämnet för att se vad som egentligen kan förväntas av domstolarna.

Vi ville också inkludera ett empiriskt material avseende mödrars uppfattning om deras och barnens liv efter en separation från en våldsam partner och/eller pappa. Vi tyckte det var intressant att lyfta fram några exempel på hur berörda personer själva upplevt bemötandet från domstolar och sociala myndigheter. Då vi av tidsskäl inte haft möjlighet att företa en egen empirisk undersökning, har vi använt oss av Maria Erikssons avhandling. Hon har i sitt arbete intervjuat tretton separerade mödrar som varit utsatta för våld av sina barns far, samt tio familjerättssekreterare.

När det gäller rättsfallen, har vi letat upp överrätternas domar på *Rättsbanken* och därefter beställt originaldomarna i syftet att komma så nära domstolarnas diskurser som möjligt. I några fall har vi använt oss av opublicerade hovrättsdomar, och även där skickat efter underrättens domslut, men vi har för enkelhetens skull valt att endast hänvisa till Hovrättens målnummer, både i kommentarer till hovrättens och till tingsrättens dom. Vi vill påpeka att vår analys grundar sig på *domskälen*. Vi har visserligen haft tillgång till de sociala myndigheternas vårdnadsutredning i några fall, men syftet har inte varit att analysera de sociala myndigheternas hantering av ärendena, utan att titta närmare på just *domstolens* hantering av riskbedömningen. Domstolen har dessutom, enligt RB 17:7 p 5, en skyldighet att redovisa sina domskäl varför det skall framgå i dessa vad och hur man hanterat olika uppgifter som är av betydelse för domslutet.

⁴⁹ Andersson, s 41 f.

⁵⁰ A a s 38.

3 Riskbedömningen i lag, förarbets- och forskningstexter

Enligt lag och förarbeten skall risken beaktas för att ett barn kan fara illa, när domstolen skall bedöma ett barns bästa i vårdnads-, boende- och umgängestvister. Vi kommer inledningsvis att mer allmänt beröra begreppet barnets bästa i 3.1 och sedan ta upp olika processrättsliga aspekter i avsnitt 3.1.1. Därefter beskriver vi i 3.1.2 vad lag, förarbeten och även en del forskning säger om riskbedömningen. I nästkommande avsnitt (3.2) kommer vi att beröra diverse frågor med samma upplägg som vi sedan kommer att återkoppla till i kapitel 4, där vi utför vår diskursanalys av rättsfallen. Det snarlika upplägget i kapitel 3 och 4 har vi för att tydliggöra hur förarbeten och forskning hanterar riskbedömningen i jämförelse med den praktiska rättstillämpningen i domstolarna.

De uppgifter som framkommer i kapitlet kan inte i sin helhet ses som en redovisning av fakta, så till vida att alla barn är olika individer och att täcka in alla alternativa reaktioner och konsekvenser låter sig inte göras. Vår ambition är att redogöra för en del av den forskning och statistik som finns på området för att lägga en grund för fortsatt diskussion och analys i den senare delen av denna uppsats.

3.1 Barnets bästa

I FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) stadgas i artikel 3 principen om barnets bästa. Artikel 3 innebär att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid alla beslut som rör det. Portalparagrafen för principen barnets bästa i svensk rätt, FB 6:2 a, infördes i och med lagändringen 1998. Även tidigare skulle avgöranden ha barnets bästa i fokus, paragrafen var därför inte avsedd att vara någon förändring i gällande rätt, utan snarare ett förtydligande. Innehållet i principen om barnets bästa skall tolkas som den bästa tänkbara lösningen för varje enskilt barn. Den skall alltså markera att barnets bästa *alltid* skall finnas med i bedömningen och utgör på så vis en bas för de mer konkreta reglerna i 6 kapitlet FB (se t.ex. 6:15 a där det stadgas att rätten skall besluta om umgänge efter vad som är bäst för barnet).⁵¹

Tanken med den nya lagstiftningen i FB från 1998 var dels att ”underlätta för föräldrar att i så stor utsträckning som möjligt komma överens om hur frågor om vårdnad och umgänge m.m. skall lösas”, och dels ”att bana väg för ökad användning av gemensam vårdnad”.⁵² Syftet med den utvidgade möjligheten att döma till gemensam vårdnad mot en förälders vilja var ”framför allt att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna”.⁵³ När domstolen skall avgöra vårdnads-, boende- och umgängestvister är det flera omständigheter som har betydelse för utgången i målet; *föräldrarnas samarbetsförmåga, föräldrarnas lämplighet, föräldrarnas överenskommelser, barnets vilja, barnets behov av stabilitet samt risken för att barnet far illa*.⁵⁴

När domstolen skall ta ställning till om vårdnaden skall vara gemensam eller ej, har föräldrarnas samarbetsförmåga stor betydelse, och frågan diskuterades i de flesta av de rättsfall som vi analyserat, där domstolen hade möjlighet att döma till gemensam vårdnad. HD har tidigare uttalat sig i frågan:

Lagstiftningen om vårdnad om barn innebär efter 1998 års ändringar i 6 kap föräldrabalken att vårdnaden skall, förutom när båda föräldrarna motsätter sig gemensam vårdnad, anförtros åt en av föräldrarna ensam endast när det framkommer särskilda omständigheter som talar mot gemensam vårdnad (se NJA 1999 s 451). En sådan särskild omständighet är att en förälder är olämplig som vårdnadshavare, t ex därför att föräldern har gjort sig skyldig till våld mot barnet eller den andra föräldern. En annan särskild

⁵¹ Wickström, s 17.

⁵² Prop 1997/98:7, s 1.

⁵³ A a s 50.

⁵⁴ Se bl.a. Schiratzki 1997, s 226 f.

omständighet som kan tala mot gemensam vårdnad är att konflikten mellan föräldrarna är så svår och djup att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnet.⁵⁵

I Vårdnadstvistutredningen understryks barnets rätt till båda föräldrarna och man uttalar att ”[d]omstolen skall överväga vem av föräldrarna som bäst kan tillgodose barnets behov av umgänge med bl.a. den andra föräldern”.⁵⁶ Något som blir aktuellt när domstolen inte kan/vill döma till gemensam vårdnad, och alltså måste besluta vem av föräldrarna som är lämpligast som vårdnadshavare. Man tittar i de här fallen rent konkret på föräldrarnas inställning till barnets umgänge med den andre föräldern.

I ett annat förarbete berörs frågan om barnets kontakt med båda föräldrarna:

Avgöranden om vårdnad har sedan länge utgått från hänsynen till barnets bästa. Innebörden av begreppet barnets bästa har dock växlat med tiden. Sedan 1980-talet har särskilt den omständigheten att den förälder som kan antas bäst främja ett nära och gott umgänge med den andre föräldern haft stor betydelse vid avgöranden som rör vårdnad.⁵⁷

När det gäller *barnets vilja* skriver man i samma SOU att barnets vilja är något som domstolen skall ta hänsyn till, och att det:

innebär att domstolen måste se till att barnet har haft en möjlighet att närmare redovisa sin inställning. I den vårdnadsutredning som skall ligga till grund för domstolens avgörande skall den som verkställer en vårdnadsutredning söka klarlägga barnets inställning, om det inte är olämpligt (6 kap. 19 §). Även i fråga om umgänge har en bestämmelse om att domstolen i mål om umgänge med barn skall ta hänsyn till barnets vilja införts (6 kap. 15 §). Det skall ske med beaktande av barnets ålder och mognad.⁵⁸

När det gäller vårdnadstvister som någon sorts rättvisetvist mellan föräldrarna uttalar sig Vårdnadstvistutredningen enligt följande:

frågor om barn och vad som är ett barns bästa i tvister om vårdnad, boende och umgänge [är inte] en fråga om jämställdhet mellan föräldrarna, dvs. mellan könen. Vad som är bäst för barnet skall och måste vara avgörande, oavsett vilken förälder som ”vinner” eller ”förlorar”. En förälders ”vinst” kan ju vara liktydig med en förlust för barnet.⁵⁹

I vår rättsfallsundersökning stötte vi ibland på fall där vi såg tecken på att mamman kan ha gått med på umgänge eller gemensam vårdnad för att undvika bråk eller att till och med förlora vårdnaden helt.⁶⁰ Men domstolen har inte uppfattat, eller så har de möjligtvis valt att bortse från sådana signaler, eftersom föräldrars överenskommelse om vårdnad och umgänge skall anses vara bäst för barnet:

Det är viktigt att erinra om att de allra flesta föräldrar som separerar själva – med eller utan hjälp från samhället – kommer fram till en lösning beträffande barnen. I allmänhet är vad föräldrarna kommer överens om också det som är bäst för barnet. De regler som samhället ställer upp i form av lagstiftning bör vara så utformade att de anvisar föräldrarna vägar som i möjligaste mån kan bidra till samförståndslösningar.⁶¹

När det gäller den politiska synen på den separerade familjen och det fokus som läggs vid den gemensamma vårdnaden använder sig Maria Eriksson av det talande begreppet ”den separerade kärnfamiljen”. Med det menar hon att ”[d]en gemensamma vårdnaden är tänkt att garantera en stabilitet i barnets kontakt med respektive förälder på ett sätt som påminner om

⁵⁵ NJA 2000 s 345.

⁵⁶ SOU 1995:79, s 74.

⁵⁷ SOU 1997:116, s 149 f.

⁵⁸ A bet s 188 ff.

⁵⁹ SOU 1995:79, s 43.

⁶⁰ Se t.ex. H Svea T 7596-00.

⁶¹ SOU 1995:79, s 43.

kärnfamiljen så mycket som möjligt”.⁶² Den gemensamma vårdnaden finns som norm mellan separerade föräldrar, vilket bland annat bekräftas i propositionen där det uttalas att gemensam vårdnad är för barnets bästa.⁶³

Att gemensam vårdnad skulle vara synonymt med barnet bästa ställer sig Johanna Schiratzki, professor i rättsvetenskap, kritisk till i sin bok ”Vårdnad och vårdnadstvist”. Hon hänvisar till Kirsti Kurki-Suonio, jur. dr, som menar att man inom forskningen inte kunnat påvisa något samband mellan vårdnadsformen och hur skilsmässobarnen mår. Kurki-Suonio anser istället att det som är avgörande för barns välmående är huruvida föräldrarna kan lösa sina konflikter eller ej, och inte vårdnadsformen som tidigare forskning har pekat på.⁶⁴

Rudolph Schaffer, professor i psykologi, menar att konflikter mellan föräldrarna är en av de mest destruktiva upplevelserna för ett barns mentala hälsa. Det gäller främst de konflikter som föregått en skilsmässa och som sedan fortsätter vid en vårdnadstvist.⁶⁵

Angående barnets perspektiv och dess vilja menar Maria Eriksson att i ett specifikt fall sammanfaller ett utsatt barns vilja och behov inte nödvändigtvis med barns vilja och behov i allmänhet.⁶⁶ I hennes avhandling vittnade flera mammor om hur deras barn inte velat träffa sin pappa. Bl.a. berättade en mamma om hur hennes son inte ville gå till dagmammans av rädsla för att träffa pappan som bodde i närheten. Mamman själv hade börjat ändra inställning till umgänge från positiv till negativ och menade att just hennes barn inte ville träffa sin pappa, även om barn i allmänhet vill det.⁶⁷

3.1.1 Processrättsliga aspekter

Normalt är domarens roll att vara objektiv, men då det är fråga om mål där man skall ta ställning till vårdnads-, boende- eller umgängesfrågor är den en annan. Han eller hon skall här ta ställning för barnet, eftersom avgörandet enligt FB 6:2 a, skall vara till barnets bästa.

Då en domstol har att avgöra ett mål som berör vårdnad, boende eller umgänge finns en skyldighet enligt FB 6:19 att tillse att målet blir tillbörligt utrett. Man måste med andra ord ha tillgång till ett fullgott beslutsunderlag och till den särskilda sakkunskap som kan behövas i familjerättsliga mål. Innan dom faller skall socialnämnden ges tillfälle att lämna upplysningar. Har nämnden tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning är de skyldiga att lämna domstolen dessa. Behövs det ytterligare utredning, får domstolen uppdra åt nämnden eller något annat lämpligt organ att utse någon att verkställa en sådan kartläggning. Förutom att låta genomföra vårdnads- och umgängesutredningar kan domstolen ta in exempelvis ett barnpsykiatriskt utlåtande. Det sagda innebär, att även om en domstol kan ge socialnämnden eller någon annan i uppdrag att utreda ett ärende, kan den inte frånta sig ansvaret för att ärendet blir tillräckligt utrett då den skyldigheten ligger på domstolen enligt FB 6:19.

Dessutom måste domarna hantera lagtextens utformning. I FB 6:2 a står det att rätten skall fästa avseende ”särskilt vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna” medan barnets behov av skydd mot våld och övergrepp ”skall beaktas”.

I förarbetena betonas vikten av att de domare som handlägger denna typ av mål har den erfarenhet och kompetens som kan behövas. Man hänvisar till att Domstolsverket årligen anordnar olika seminarier som vänder sig till bl.a. domare vid allmänna domstolar och förvaltningsdomstolar, där syftet kan vara att ge deltagarna tillfälle att utifrån sina erfarenheter diskutera vårdnadsfrågor. Det förutsätts att denna typ av seminarier och annan

⁶² Eriksson, s 64.

⁶³ Prop 1997/98:7, se t.ex. s 36.

⁶⁴ Schiratzki 1997, s 231 f.

⁶⁵ Schaffer, s 241 f.

⁶⁶ Eriksson, s 164.

⁶⁷ A a s 165.

utbildning av domare som handlägger familjemål också fortsättningsvis kommer att anordnas.⁶⁸

3.1.2 Riskbedömningen i teorin

Att barn skall skyddas mot övergrepp framgår bl.a. av barnkonventionens artikel 19. Den syftar till att skydda barnet mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, vanvård eller sexuellt utnyttjande av föräldrar eller andra vårdnadshavare. I föräldrabalken framkommer, som tidigare nämnts, kravet på riskbedömning i 6:2 a. Riskbedömningen infördes i lagen redan 1993, men skulle då endast göras vid prövning av umgänge. Efter FB-reformen 1998 gäller att en riskbedömning skall utföras vid ställningstaganden som avser såväl umgänge som vårdnad och boende.⁶⁹

Domstolen (och även socialnämnden) skall beakta risken för att barnet kan utsättas för övergrepp, olovligen bortföras eller kvarhållas, eller annars fara illa. Bestämmelsen har tillkommit bl.a. för att minska risken för att barn förs ut ur landet, men också för att hänsyn skall tas till risken att barn utsätts för misshandel, sexuella övergrepp eller för att barnet kommer att vistas i en olämplig miljö.⁷⁰ BO har uttalat att domstolen skall ta hänsyn till konkreta omständigheter i sin riskbedömning. Som exempel kan nämnas föräldrarnas allmänna attityd till våld, tidigare övergrepp, psykisk misshandel eller hotelser.⁷¹

Då man tar ställning till vad som är barnets bästa skall man enligt förarbetena ta hänsyn till ”allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling”. Man skall även väga in både de kortsiktiga och långsiktiga effekterna för varje enskilt barn.⁷²

Det behöver inte vara ställt utom allt rimligt tvivel att något *kommer* att inträffa som kan leda till att barnet far illa, för att förhållandet skall få inverka på beslutet. Det räcker att det föreligger konkreta omständigheter som talar för att det finns en *risk* för att barnet kan komma att fara illa.⁷³ Det innebär med andra ord att beviskraven inte skall ställas lika högt i denna typ av tvister som vid brottmål.

I förarbetena berör man också vikten av att beslut om vårdnad, boende och umgänge inte fattas efter någon schablon, utan att en prövning skall göras efter omständigheterna i varje enskilt fall. Denna problematik berördes även i förarbetena inför 1993 års lagändringar.⁷⁴

FB-reformen 1998 innebär alltså bl.a. att gemensam vårdnad numera kan utdömas även då en av föräldrarna motsätter sig detta, en förändring som Vårdnadstvistutredningen låg bakom.⁷⁵ I den efterföljande propositionen framkommer dock att flera instanser var tveksamma till den föreslagna ändringen. Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (ROKS), menade att en öppning för gemensam vårdnad mot en förälders vilja innebär ett stort hot mot misshandlade kvinnor och att ”föräldrar som kämpar för att skydda sina barn ställs inför en än mer hopplös situation än idag”. Riksförbundet Mot Sexuella Övergrepp på barn hyste farhågor att regleringen skulle kunna utnyttjas av pedofiler och kvinnomisshandlare ”till att ytterligare öka deras makt över offren”. Enligt propositionen är det av största vikt att man tar dessa farhågor på största allvar. Man framhäver återigen att en prövning skall göras i varje enskilt fall och att man därför inte får ta schablonmässiga beslut när det gäller t.ex. vårdnaden. En lagändring som den föreslagna skulle inte förändra denna princip. Man menar att om någon motsätter sig gemensam vårdnad och ”anför vägande skäl för sin ståndpunkt” så är det ofta lämpligast att inte gå emot den personens vilja. Har motståndet sin grund i sådana förhållanden som misshandel eller trakasserier eller andra

⁶⁸ Prop 1997/98:7, s 93 f.

⁶⁹ A prop s 105.

⁷⁰ Ewerlöf & Sverne, s 58.

⁷¹ BO:s skrivelse 040505.

⁷² Prop 1997/98:7, s 104 f.

⁷³ A prop s 49.

⁷⁴ A st.

⁷⁵ SOU 1995:79, s 80 f och FB 6:5.

former av övergrepp från den andra förälderns sida, kan det vara bäst för barnet att den ena föräldern får ensam vårdnad.⁷⁶

Lagutskottet menar i sitt betänkande att i de fall där den ena föräldern utsätter en annan familjemedlem för våld, trakasserier eller annan kränkande behandling, bör gemensam vårdnad mot en förälders vilja vara utesluten.⁷⁷ Mats Sjösten, som bl.a. var sekreterare och expert i Vårdnadstvistutredningen, hävdar att begreppen våld, trakasserier eller annan kränkande behandling som lagutskottet hänvisat till, även innefattar handlingar som är mindre allvarliga. Han menar att om ”den ena maken i affekt vid ett tillfälle slagit till den andra maken utan att detta ledde till något annat än en hastigt övergående smärta” så skall det inte automatiskt leda till att domstolen inte skall kunna döma till gemensam vårdnad.⁷⁸ I propositionen följde man inte heller lagutskottets föreslagna linje, utan där framhålls att även om det tidigare har förekommit t.ex. misshandel, innebär det inte att den föräldern som utsatt barnet eller någon annan familjemedlem för våld, inte kan få vårdnaden eller ha umgänge med barnet. Det påpekas att en bedömning måste göras i det enskilda fallet. Man säger bl.a.:

Att den ena föräldern utsatt barnet eller den andra föräldern för övergrepp kan göra gemensam vårdnad olämplig. Barnets möjligheter till en trygg uppväxtmiljö påverkas uppenbarligen av förhållandet mellan föräldrarna. Av betydelse kan också vara hur den förälder som barnet bor hos upplever sitt och barnets förhållande till den andra föräldern (se bl.a. NJA 1995 s. 727 och SOU 1995:60 s. 363 f.). En förälder som misshandlats eller utsatts för andra övergrepp av den andra föräldern och som lever i ett tillstånd av oro eller till och med skräck för den andra föräldern kan vid gemensam vårdnad vara dåligt rustad att tillgodose sitt barns behov av trygghet och omsorg. Det gäller även om samarbetet mellan föräldrarna ytligt sett synes fungera. Därmed är inte sagt att övergrepp inom familjen alltid bör utesluta gemensam vårdnad. Det måste som alltid bli beroende av en prövning i det enskilda fallet.⁷⁹

En annan anledning till att vårdnaden kan bli enskild, är om en förälder anses vara en olämplig vårdnadshavare. Så kan bedömas vara fallet om föräldern har gjort sig skyldig till våld mot barnet eller mot den andre föräldern. Även i de fall där konflikten mellan föräldrarna är så ”svår och djup” att det gör det mycket svårt för dem att samarbeta i frågor som rör barnet, kan det bästa vara att förordna om att vårdnaden skall tillkomma en av föräldrarna ensam. Utgångspunkten är att föräldrarna skall ha gemensam vårdnad i de fall då denna vårdnadsform är det som bäst gynnar barnet.⁸⁰

Man menar vidare i propositionen att även om FB betonar att det är av vikt för ett barn att ha kontakt med båda föräldrarna, innebär detta inte att det *alltid* är barnets bästa att ha umgänge med den förälder som den inte bor tillsammans med. Det är *barnets bästa* och dess behov och inte föräldrarnas intressen som skall vara det avgörande vid besluten.⁸¹ Samtidigt vänder man sig emot att framtvinga umgänge då en förälder inte vill träffa sitt barn, eftersom man menar att ett sådant tvång är något som skulle kunna ha en negativ inverkan på relationen mellan barnet och föräldern.⁸² Vidare hävdar man att det inte finns någon plikt för barnet att umgås med föräldern och att det inte heller finns någon absolut rätt för föräldern att umgås med barnet.⁸³ Enligt lagens lydelse, och även av den diskussion som förs i förarbetena, får man uppfattningen att umgänget är en rättighet för *barnen*.⁸⁴ I praktiken blir det dock inte så, eftersom det bara är föräldern som kan ställa några som helst juridiska krav. Föräldern kan t.ex. få domstolen att reglera umgänget i en dom och få detta verkställt, i värsta fall till och med genom polishämtning av barnet.⁸⁵ Om en förälder anser att det förekommer s.k.

⁷⁶ Prop 1997/98:7, s 51 f.

⁷⁷ 1997/98:LU12, s 30 f.

⁷⁸ Sjösten, s 52.

⁷⁹ Prop 1997/98:7, s 108.

⁸⁰ A Prop s 51.

⁸¹ A Prop s 49.

⁸² A Prop s 62.

⁸³ A Prop s 114.

⁸⁴ Se t.ex. FB 6:15 och prop 1997/98:7, s 61.

⁸⁵ FB 21 kap.

umgängessabotage kan han eller hon också vända sig till domstol och kräva att få vårdnaden överflyttad till sig. Barnen som *till synes* har en rättighet, har inga motsvarande möjligheter att kräva exempelvis umgänge om en förälder inte vill.

I propositionen påpekas också att det finns situationer där det bästa för barnet är att något umgänge inte alls kommer till stånd, eller att umgänget får vänta till dess att barnet blivit äldre. Det kan aktualiseras då föräldern t.ex. har gjort sig skyldig till övergrepp mot barnet eller mot den andra föräldern. Man menar att i fall som dessa ”kan umgänget vara direkt skadligt för barnet”. Samtidigt understryker man att även om övergrepp har skett, innebär det inte alltid att umgänge är uteslutet, utan en individuell prövning med barnets bästa i fokus skall genomföras.⁸⁶

3.2 Problemkonstruktion

Vi har nu gått igenom begrepp som ”barnets bästa”, vilka processrättsliga aspekter domstolen skall ta hänsyn till, samt vad som enligt teorin skall vägas in i riskbedömningen. När domstolen skall göra sin bedömning så menar vi att det är av vikt hur domstolen *konstruerar problemet*, då det speglar domstolens syn på problematiken. Genom att blottlägga denna inställning kan vi också söka förklaringar till varför det ser ut som det gör och även väcka debatt i ämnet. Vi vill därför lyfta fram hur problemkonstruktionen ser ut i lag, förarbeten och forskningstexter genom att diskutera var man där lägger fokus i samband med vårdnads-, boende- och umgängestvister där det förekommer uppgifter om våld. Det är också i detta avsnitt som Erikssons genusteori presenteras. Som vi inledningsvis sa i detta kapitel, motsvarar följande rubriker de som återfinns i nästföljande kapitel, och de är alltså identiska med domstolarnas diskurser. Detta för att läsaren lätt skall kunna följa och jämföra lagstiftnings- respektive forskningstexternas hantering av riskbedömningen med domstolarnas praktiska tillämpning.

3.2.1 Problematiska omständigheter

Den här problemkonstruktionen fokuserar på omständigheterna *runtomkring* pappans våldsbeteende, snarare än pappans våld. Maria Eriksson påtalar att så är fallet då man inom lagstiftningen talar om kvinnomisshandel och den inverkan detta kan få på barnen. Hon säger att det inte framställs som om *pappan* är problemet, utan istället *våldet* i närmiljön eller mellan föräldrarna.⁸⁷ Det är till och med så att det ibland hävdas att båda föräldrarna är ansvariga för psykisk misshandel, vilket vi kan se i ett citat taget från förarbetet ”*Insatser mot psykiska problem hos barn och ungdomar*”:

Barnen försummas som regel av bägge föräldrarna. Pappan är en person som hotar och slår, och barnen kan inte förlita sig på att mamman skall skydda dem. Misshandeln är ofta så psykiskt nedbrytande att förmågan till omsorg och omhändertagande sviktas. En kvinna i kris, passiviserad och med låg självkänsla, har svårt att orka med föräldraskapet.⁸⁸

Inom lagstiftningsområdet *utsatta barn* tenderar pappor som utövar våld att konstrueras som förälder, föräldrar, vårdnadshavare eller vuxna, det vill säga man undviker att i klartext använda ordet *pappa*, menar Maria Eriksson.⁸⁹ Hon säger också att ”fäder framställs som närvarande och bra för barn eller som frånvarande och därmed inte så bra för barn, dock inte som våldsamma.”⁹⁰

Det finns dock *ett* exempel på att det är pappans våld som är problemet och det gäller frågan om flickors utsatthet i ”den patriarkaliska familjestrukturen”. Det exemplet är från

⁸⁶ Prop 1997/98:7, s 115.

⁸⁷ Eriksson, s 92.

⁸⁸ SOU 1998:31, s 136.

⁸⁹ Eriksson, s 90 ff.

⁹⁰ A a s 82.

LVU-utredningen, som diskuterar den familjestruktur som anses dominera i de familjer som kommit till Sverige från t.ex. Mellanöstern och Nordafrika. I dessa familjer är det enligt tradition pappan som är familjens huvudman och representerar den både internt och externt.⁹¹ Eriksson ställer sig frågan om det finns ”svenska” våldsamma fäder och hänvisar till att:

På politikområdet våld i nära relationer konstrueras fäder som använder våld som våldsutövande män; på politikområdet separationer konstrueras fäder som icke-våldsamma. Som problemet är diskursivt konstruerat kopplas det inte till positionen far. Fäders våld kan därmed inte bli ett centralt problem på något av dessa politikområden. Våldsamma fäder finns inte som begrepp, det ligger inte i diskurserna.⁹²

När det gäller sexualbrott mot barn har frågan behandlats av Sexualbrottskommittén⁹³. Eriksson är kritisk till utredningens problemkonstruktion och menar att den visserligen ”på ett sätt [pekar] ut fäders (sexuella) våld som ett problem” men samtidigt konstrueras inte *fäders* våld som problemet. Det grundar hon på att ”[d]å det gäller kön är det inte män eller fäder som explicit benämns. De frågor som blir föremål för diskussion är andelen kvinnliga förövare”. I betänkandet hänvisas bl.a. till forskning som tyder på att ”det är värst om det är modern som är förövaren” och att ”modern tycks vara svårast också att ange”.⁹⁴ Samtidigt redovisar man siffror i samma betänkande där det visar sig att av de totalt 990 misstänkta förövarna år 1998, var åtta stycken kvinnor och 982 stycken män. Det innebär att i drygt 99 % av fallen är det män som är misstänkta förövare.⁹⁵

Eriksson lämnar ytterligare ett exempel där fokus flyttats från den våldsutövande mannen. Det är Barnpsykiatrikommittén som uttryckt sig enligt följande:

Ett särskilt svårlöst problem gäller umgänge med barnet, när den misstänkte är barnets far och han har frikänts av domstol men misstankarna kvarstår. Prövning i domstol och överklaganden i dessa ärenden kan pågå i många år, vilket är mycket påfrestande för barnet.⁹⁶

Problemet som diskuteras i texten är inte hur pappans beteende kan påverka barnet, utan hur *rättsprocessen* påfrestar barnet. Fokus flyttas alltså återigen från pappans beteende till något annat.

3.2.2 Mammans trovärdighet

I propositionen menar man att om en förälder kan ”anföra vägande skäl för sin ståndpunkt” för att t.ex. vårdnaden skall vara enskild, så bör domstolen inte gå emot den personens vilja. Man säger också att om motståndet beror på misshandel eller någon form av övergrepp, kan det vara bäst för barnet att en förälder får ensam vårdnad. Dock framhålls att våld i nära relationer inte alltid utesluter gemensam vårdnad.⁹⁷

Schiratzki menar att gemensam vårdnad är huvudpresumtionen enligt lagtextens utformning. Vill någon av föräldrarna ha ensam vårdnad får den bevisbördan för att gemensam vårdnad *inte* är till barnets bästa eftersom man då ”yrkat en utgång som inte är förenlig med rådande presumtioner”.⁹⁸

När en brottsmålsprocess om sexuella övergrepp på barn sker parallellt med en vårdnadstvist, menade Helena Sutorius, då doktorand i straffprocessrätt, att det är principen om barnets bästa som skall avgöra vårdnadsfrågan, oavsett vilken utgång brottsutredningen har.⁹⁹ Hon ansåg att brottsutredningen självklart inte är utan betydelse; en person som

⁹¹ Eriksson, s 94.

⁹² A a s 95.

⁹³ SOU 2001:14

⁹⁴ Eriksson s 93.

⁹⁵ SOU 2001:14, s 76.

⁹⁶ Eriksson, s 93 och SOU 1998:31, s 353.

⁹⁷ Prop 1997/98:7, s 52.

⁹⁸ Schiratzki 1997, s 265.

⁹⁹ Diesen m.fl., s 27.

förgriper sig sexuellt på sitt barn är inte en lämplig vårdnadshavare, och en fällande dom får därför generellt sett konsekvenser för vårdnadsfrågan. Men en nedlagd förundersökning eller friande dom får inte automatiskt leda till att man bortser från misstanken och anser den tidigare misstänkte vara en lämplig vårdnadshavare, enligt Sutorius. Men å andra sidan skall en ogrundad anmälan eller ett åtal som är väckt på felaktiga grunder inte innebära att han förlorar vårdnaden:

Här åligger det domstolen att självständigt beakta och bedöma risken för sexuella övergrepp från vårdnadshavarens sida vid sin prövning av vad som anses bäst för barnet. [...] Att domstolen självmant och självständigt ska bedöma om och hur en incestmisstanke bör inverka på frågan om vårdnad och umgänge framgår numera (sedan 1998) av FB 6:2 a st. 2, där det anges att rätten vid bedömningen av barnets bästa ska beakta risken för att barnet utsätts för övergrepp.¹⁰⁰

Sutorius menade att en pågående vårdnadstvist i vissa fall används som ett argument i brottmålsprocesser för att visa att mammans anklagelser mot pappan om övergrepp mot barnen skall anses vara ogrundade. Mamman påstås ibland ta till en falsk anklagelse för att få vårdnaden eller så hävdar man att vårdnadstvisten i vart fall skall kunna ses som en alternativ hypotes som gör att övergrepp inte kan anses vara ställt utom allt rimligt tvivel, och att förövaren därmed inte skulle kunna fällas för det brott han är anklagad för.¹⁰¹

Hon påpekade att det är väsentligt att man inte drar den typen av slutsatser i brottmålsprocessen utan att pröva grunden för ett sådant påstående. Hon poängterade att misstankarna om de sexuella övergreppen kan vara det som leder till vårdnadstvisten. Forskning visar att en anledning till att misstankar om övergrepp aktualiseras under en pågående vårdnadstvist kan vara att barnet inte vågat eller förmått berätta om det som skett förrän det har separerats från förövaren.¹⁰²

Sutorius pekade också på annan problematik i sammanhanget; dels att det finns en risk att pappan kan förlora umgänget redan vid en polisanmälan om övergrepp och att denna separation sedan kan användas som argument för att modern skall få behålla vårdnaden som hon haft interimistiskt under vårdnadsprocessen, även om polisanmälan varit ogrundad. Men det finns också en risk för att den mamma som anmält pappan för misstänkta övergrepp blir anklagad för umgängessabotage, vilket kan få till följd att hon blir fråntagen vårdnaden eller att hon tvingas acceptera gemensam vårdnad. Sutorius ansåg att det finns ”risk för att man ser formalistiskt på problemet och bortser från att en välgrundad misstanke kan kvarstå även om att förundersökningen lagts ned eller fallet lett till friande dom”.¹⁰³

Sutorius ansåg att en anmälan om sexuella övergrepp mot barn alltid skall tas på allvar. Att det kan finnas andra motiv bakom, som att exempelvis svartmåla den andra parten, får inte göra att man per automatik anser anklagelsen vara falsk. Tvärtom kan ett faktiskt övergrepp utgöra grund såväl för diskreditering som för kamp om ensam vårdnad. Utgångspunkten måste därför vara att en anmälan har sin grund i faktiska övergrepp, samtidigt som man måste pröva möjligheten att den, medvetet eller genom feltolkning, kan vara grundad i andra förhållanden. Det som krävs för att komma till ett beslut som får de korrekta rättsliga konsekvenserna är alltså en utredning som är saklig och förutsättningslös och som inte grundar sig på fördomsfulla värderingar om hur människor eventuellt kan bete sig eller reagera i situationer som denna.¹⁰⁴

En av de mammor som Eriksson intervjuat i sin avhandling berättade om sin övertygelse om att pappan utsatte flickan för sexuella övergrepp vid umgängestillfällena och om hur flickan, trots sin låga ålder, hade berättat om detaljer som ett så litet barn knappast kunde känna till utan att själv ha sett eller upplevt det. Vid tiden för intervjun hade umgänget

¹⁰⁰ Diesen m.fl., s 27.

¹⁰¹ A st.

¹⁰² A a s 27 f.

¹⁰³ A a s 28.

¹⁰⁴ A st.

tillfälligt upphört eftersom flickan reagerat så kraftigt på sitt umgänge med pappan. Hon hade vid flera tillfällen brutit ihop i skolan när hon skulle hämtas, och umgänget fick därför tillfälligt vila. Mamman uppgav att socialtjänsten på nytt skulle försöka med umgänge och att de gick ”på lagen”. Hennes upplevelse var att om hon var för passiv så riskerade hon att förlora vårdnaden, något socialtjänsten hade hotat henne med flera gånger.¹⁰⁵ Familjerätten hade bl.a. påpekat för henne att mannen inte var dömd för några sexuella övergrepp på dottern och menat att även om han tidigare gjort något mot dottern, så behövde det inte betyda ”att han gör det igen”, och att ”han kanske har fått sig en näsbränna”. Mamman uttryckte att hon inte ville riskera sitt barns säkerhet ”jag vill ju inte att min dotter ska vara en försökskanin”.¹⁰⁶

Christian Diesen, professor i processrätt, visar i sin undersökningsstatistik att många förundersökningar läggs ner och att det är få fällande domar på området sexuella övergrepp mot barn.¹⁰⁷ Diesen menar att en del av förklaringen är att man ibland underlåter att inleda förundersökning på grund av att:

man anser att anmälan är alltför vag för att kunna grunda vettiga utredningsinsatser. I teoretisk bemärkelse innebär denna bedömning att polis och åklagare inte anser att anmälan har tillräcklig substans för att uppfylla det beviskrav ”anledning anta att brott förövats” som gäller för inledande av förundersökning, men i praktiken tycks vissa av dessa avskrivningar baseras på en önskan att skjuta över det primära utredningsansvaret i osäkra fall till de sociala myndigheterna. Kommer socialnämnden fram att det finns grund för misstanken kommer fallet sedan tillbaka som ett nytt ärende med bättre utgångspunkter för polisutredning.¹⁰⁸

Diesen är kritisk till att de utredningar som läggs ner är så bristfälliga; utredningar läggs ner utan att barnet har hörts trots att det varit möjligt, eller så har den misstänkte inte hörts trots barnets försvårande uppgifter. En annan anledning till att man lägger ner förundersökningen är att man godtagit den misstänktes förklaring ”att det rört sig om en helt naturlig beröring” och inte hört barnet om den förklaringen. En annan kritik som Diesen för fram är att ett erkännande inte alltid leder till åtal och att åklagarna förutsätter att bevisningen inte kommer att räcka till, och därför lägger ned förundersökningen.¹⁰⁹

Göran Ewerlöf, domare vid Svea Hovrätt och Tor Sverne, fd. justitieråd och justitieombudsman, menar i boken ”*Barnets rätt*” att påståenden om sexuella övergrepp har ökat markant i vårdnadsmålen. Om det skett en reell ökning i samhället eller inte av denna typ av brott är, enligt Ewerlöf och Sverne, svårt att ge ett säkert svar på. De menar att det finns forskare som hävdar att en ökning har skett på grund av en ökad upplösning av familjegemenskapen, friare sexuella vanor, ökade våldstendenser osv. Andra forskare påstår att problemet inte har ökat, men att man fått en större uppmärksamhet på ämnet och att det finns en större benägenhet att anmäla denna typ av brott idag än vad som varit fallet tidigare.¹¹⁰

Sjösten menar att kvinnor i vissa fall falskeligen anklagar fäderna för våld eller incest. Han säger att:

Många domares erfarenhet visar att kvinnors anklagelser om våld eller sexuella övergrepp i vissa fall är osanna och utgör ett taktiskt vapen mot mannen i vårdnadstvisten - ett mycket vasst och verksamt vapen. Detta är ett allvarligt rättssäkerhetsproblem som bör tas upp i samhällsdebatten. [...] Kvinnans version av vad som har hänt lyfts ofta okritiskt fram av socialtjänsten, och jag tycker att domstolarna i alltför många fall glömmer bort barnet och dess rätt till båda föräldrarna.¹¹¹

¹⁰⁵ Eriksson, s 125.

¹⁰⁶ A a s 133.

¹⁰⁷ Diesen m.fl., s 96.

¹⁰⁸ A st.

¹⁰⁹ A a s 98.

¹¹⁰ Ewerlöf & Sverne, s 107 f.

¹¹¹ DN 030410 <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=531&a=129192&previousRenderType=2> (050217)

Han blir dock emotsagd av bl.a. Johanna Schiratzki och Nea Mellberg, forskare inom Kvinnovetenskapligt forum vid Umeå universitet. De menar att en anklagelse kan slå tillbaka på modern på så sätt att hon anklagas för umgängessabotage och istället riskerar att förlora vårdnaden. Schiratzkis uppfattning är, till skillnad från Sjösten, att många föräldrar är alltför försiktiga när de misstänker att ett barn har blivit sexuellt utsatt och att de drar sig för att anmäla saken. ”Jag är rädd att det finns barn i Sverige som inte får det skydd de borde ha”, säger hon. Vidare hävdar hon, att även om en anklagelse om incest uppkommer i samband med vårdnadstvisten, behöver det inte innebära att den är falsk. Det är snarare naturligt att en anklagelse uppkommer i detta skede eftersom ”det inte är lätt att bryta lojalitetspakten med en närvarande förälder”. Men då den misstänkte föräldern flyttar och därför blir ”mindre viktig i barnets liv – då kan hemligheten krypa fram”, som Schiratzki uttrycker det.¹¹²

Det är inte ovanligt att frågan om påstått våld av något slag aktualiseras i samband med vårdnadstvisten. En anledning till att incidenterna påtalas i detta läge kan, som vi sett ovan, bero på att man inte vågar tala om vad som skett förrän man är separerad från förövaren. En del ställer sig dock skeptiska till uppgifternas sanningshalt då de framkommer i detta skede och menar att det kan vara ett sätt att smutskasta sin före detta partner och själv skaffa sig ett försteg då det gäller att få t.ex. vårdnaden om barnen. Ett exempel på detta hittar vi i SOU: n ”*Barnets Bästa i främsta rummet*” där de kommenterar mål om verkställighet av umgänge hos Kammarrätten i Stockholm:

I det helt övervägande antalet fall handlar [vårdnads- och umgängestvister] om föräldrar med mycket djupgående egna konflikter. Ofta är det fråga om pågående vårdnadstvister där barnet/barnen används som tillhyggen. En huvudgrupp kan sägas vara fall där mamman vägrar låta pappan utöva ett fastställt umgänge med motiveringen att det innebär en risk för barnet hälsa. Olika beskyllningar om beteenden från pappans sida som kan hänföras till incestliknande handlingar är mycket vanliga. Det är sällan som domstolen tar intryck av detta, utan förordnar om verkställighet.¹¹³

Psykologen och filosofie doktorn Lena Hellblom Sjögren hävdar att barn *kan* tro att de har blivit utsatta för t.ex. incest. Hennes åsikt är att en förälder genom hjärntvätt eller smutskastning kan övertyga barnet om att övergrepp som fabricerats fram är sanna. Begreppet kallas på engelska ”parental alienation syndrome” (PAL). Hon menar att barn som programmerats att tala illa om en förälder inte hyser några skuld känslor över den grymhet som den oskyldige föräldern utsätts för, och att man genom bl.a. denna vetenskap skall kunna skilja på verkliga och påhittade fall av övergrepp.¹¹⁴

Eriksson diskuterar i sin avhandling riskbedömningen och vilka beviskrav som ställs. Hon nämner Lagutskottets uttalande att det inte behöver vara ”ställt utom allt rimligt tvivel” att barnet far illa, utan att det skall räcka med ”konkreta omständigheter som talar för att det finns risk för det”. Enligt henne har kvinnojourer och instanser som arbetar med utsatta barn kritiserat domstolarna för att inte ta tillräcklig hänsyn till faders våld.¹¹⁵ Det framgår bl.a. av BO: s och Boqvists undersökning av överrättsdomar, där man visar att det inte är en garanti med enskild vårdnad ens när det finns en fällande misshandelsdom.¹¹⁶ Inte i något av de undersökta fallen ansåg domstolen att påståenden om hot, våld eller sexuella övergrepp - vare sig mot barnet eller mot modern - var styrkta. Det framgår också att domstolarna inte själva gjort några egna utredningar utan helt enkelt avfärdat påståendena. Resultatet och slutsatsen av undersökningen är att domstolarna kräver mer bevisning om att våld förekommit än vad lagen kräver.

Annika Rejmer, lektor i rättssociologi, har skrivit en avhandling angående tingsrättens handläggning av vårdnadstvister. Där kommer hon fram till att misshandel från en förälder

¹¹² DN 030410 <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=531&a=129192&previousRenderType=2> (050217).

¹¹³ SOU 1997:116, s 231.

¹¹⁴ Hellblom Sjögren, s 335 ff.

¹¹⁵ Eriksson, s 96 och 1992/93:LU22, s 22.

¹¹⁶ A st och Boqvist & BO.

inte tillmäts betydelse om den inte har fastställts i en dom och initierats innan själva separationen påbörjats. Hon hävdar alltså att domstolarnas och socialtjänstens inställning är att s.k. separationsvåld inte skall påverka vårdnads- eller umgängesfrågan. Hon menar att man inte heller beaktar om barnet bevittnat eller hört misshandeln.¹¹⁷

Flera av mammorna i Erikssons studie upplevde också att familjerättssekreterarna hade lätt för att förpassa tidigare misshandel och destruktivt beteende från mannens sida som historia, och att det var ”irrelevant för situationen här och nu”. Mammorna å sin sida uppfattade dock inte sin före detta partners våldsamma beteende som ett avslutat kapitel, utan kände sig fortfarande hotade och rädda för egen del och/eller för barnens del. En mamma beskrev det så här:

Och tar jag upp det nu när jag pratar med dem då säger de ”men det där är någonting som har varit, vi ska ha det som är nu”. De skiter i hur han har varit. Det är det jag tycker är så djävla jobbigt. För han har ju inte ändrat sig en millimeter.¹¹⁸

Att domstolarna behandlar förekomsten av våld och hot på olika sätt då det förekommer en brottmålsdom jämfört med då så inte är fallet, framkommer även i en examensuppsats från Stockholms Universitet. Där menar författaren att i de fall där det finns en dom tar domstolen hänsyn till detta i sina domskäl, men att våldet oftast ses som ett inslag i den allvarliga konflikten mellan parterna och att våldet ensamt bara i undantagsfall blir det avgörande för vårdnadsfrågan. I de fall där en dom saknas är hans åsikt att domstolarna är obenägne att tillmäta våldet någon betydelse i sina avgöranden. Hans slutsats är, efter en genomgång av mål från HD och ett antal tingsrättsdomar, att praxis skärper kraven på utredning om våld jämfört med vad som uttalades i propositionen.¹¹⁹

Även Eriksson är inne på samma spår och menar att:

Brottsmålslogiken tycks slå ut risktänkandet. Det är visserligen möjligt att tolka detta som att det anses viktigare att barn har tillgång till sina fäder än till skydd, men det tyder också på att i praktiken går faders rätt före barns och mödrars.¹²⁰

Av de intervjuer som Eriksson genomfört framgår att mammorna ofta känner sig pressade av socialsekreterare och familjerättssekreterare att gå med på umgänge och att deras upplevelse är att uppgifter om pappans våld inte tas på allvar förrän det finns en dom som bekräftar uppgifterna.¹²¹ En kvinna som berättade för socialen att pojken for illa i sitt umgänge med sin pappa bemöttes som ”trovärdig” istället för ”klandrande” först efter det att pappan utövade våld inför fritidspersonalen och våldet därmed blev offentligt. Pojken blev regelrätt misshandlad hos sin pappa.¹²²

Relevant för sammanhanget är i vilken omfattning kvinnor som blir utsatta för våld väljer att anmäla det inträffade och vart de annars vänder sig. I undersökningen ”*Slagen dam*” menar man att mörkertalet då det gäller våld mot kvinnor är mycket stort och att detta faktum är väl känt inom kriminologin. Enligt Brottsförebyggande rådet (BRÅ), kommer endast ca 25 % av våldsbrotten till polisens kännedom. Resultatet i ”*Slagen dam*” visar att 15 % av kvinnorna hade polisanmält den senaste våldsamma incidenten. Ytterligare 4 % hade inte polisanmält själva, men händelsen kom ändå till polisens kännedom. Det innebär att 81 % av kvinnorna inte, vare sig själva eller på annat sätt, polisanmälde det inträffade. Av dessa 81 % svarade 46 % att de inte gjort polisanmälan då de ansåg att händelsen var för obetydlig. En grupp om 9 % anmälde inte då de inte trodde att polisen skulle kunna göra något. Ytterligare 8 % uppgav att de inte ville blanda in polisen, och lika många ansåg att polisen inte kunde

¹¹⁷ Rejmer, s 131.

¹¹⁸ Eriksson, s 126.

¹¹⁹ Baum, s 26 f.

¹²⁰ Eriksson, s 97.

¹²¹ A a s 135.

¹²² A a s 140.

göra något och anmälde inte av den anledningen. Skamkänslor uppgav 6 % som skäl, och ca 0,5 % uppgav att de avstått från anmälan för att polisen inte skulle tro dem. En tredjedel av de kvinnor som har/har haft en våldsam make/sambo har dock sökt hjälp. Det vanligaste är att kvinnorna vänder sig till sjukvården (21 %), 12 % har vänt sig till familjerätten och 9 % har kontaktat en socialarbetare. Andra ställen som kvinnor valt att vända sig till är exempelvis advokater, kvinnojourer och brottsofferjourer.¹²³

3.2.3 Vårdnadsutredningen

Socialnämnden skall, enligt SoL 10:5, ges tillfälle att lämna upplysningar innan domstolen avgör ett vårdnadsfall. Domstolen kan också, enligt samma paragraf, besluta att en vårdnadsutredning skall göras. Det är socialnämnden som får uppdraget, men rent praktiskt är det enskilda tjänstemän inom socialtjänsten som utför själva utredningen. Socialtjänstens roll är att, genom sina utredningar, tillföra kunskap till ärendet och fungera som sakkunnig till domstolen.¹²⁴ Domstolen kan också ge riktlinjer till socialnämnden om vad de vill ha utrett (FB 6:19). Precis som domstolen har socialnämnden ett ansvar för att frågan blir ordentligt utredd och skall därför tillse att utredningarna är så fullständiga som krävs för att ge domstolarna ett så bra underlag som möjligt, detta följer av den så kallade officialprincipen.¹²⁵

Socialtjänsten styrs främst av socialstyrelsens rekommendationer och förvaltningslagen, men även rutiner, överordnades direktiv och kollegors synpunkter kan ha betydelse för hur arbetet genomförs. I en utredning får tjänstemannen inte ta med vilka uppgifter som helst, utan utredningen skall innehålla omständigheter som har betydelse för bedömningen. Uppgifter som t.ex. påståenden, obestyrkta antaganden, värdeomdömen och rykten skall inte tas med i utredningen.¹²⁶

JO har i ett ärende menat att:

En barnavårdsutredning bör kännetecknas av saklighet och opartiskhet och av hänsyn till de människor som berörs av utredningen. Det innebär bl.a. att endast sakligt relevanta uppgifter bör medtagas, något som ibland kan nödvändiggöra en viss sällning av referenternas uppgifter. I den mån utsagorna återger rent skvaller bör noga övervägas om det alls finns behov av att medtaga uppgifterna i utredningen. [...] Självfallet bör man också undvika att i onödan uttala sig nedsättande om dem som berörs av utredningen.¹²⁷

De utredningar som utförs av socialtjänsten skall enligt SoL 1:2 ha ett barnperspektiv.¹²⁸ Ändå visar den forskning som Rejmer gjort, att endast 6 % av de undersökta utredningarna hade ett sådant fokus.¹²⁹ I de utredningar som utförs av socialtjänsten kan handläggarna avge ett yttrande om förslag, men det finns inget krav på att ett yttrande *skall* ges. Om utredaren lämnar förslag bör det alltid, enligt socialstyrelsens allmänna råd till socialnämnden, kompletteras med en konsekvensbeskrivning för barnet.¹³⁰ I Rejmers undersökning lämnades yttrande i 77 % av fallen. Utredningarna har en avgörande betydelse för utgången i de mål som domstolen har att avgöra, eftersom rätten i stor utsträckning följer de rekommendationer som görs. I undersökningen framkommer att den gjorda rekommendationen och domstolarnas beslut sammanfaller i 92 % av fallen.¹³¹

Det förekommer även att det görs s.k. Barn- och ungdomspsykiatriska utredningar (BUP-utredningar), där barns psykiska ohälsa beaktas och utreds. Här anläggs både ett subjektivt och ett objektivt perspektiv på barnets bästa. Syftet är att klargöra barnets

¹²³ Lundgren m.fl., s 48 ff.

¹²⁴ Rejmer, s 110.

¹²⁵ Clevesköld m.fl., s 113.

¹²⁶ A a s 114.

¹²⁷ JO 1978/79, s 173.

¹²⁸ SoL 1:2 syftar till att uppfylla Barnkonventionen art 3, se Rejmer, s 122.

¹²⁹ Rejmer, s 104.

¹³⁰ SOSFS 2003:14, s 10.

¹³¹ Rejmer, s 129.

inställning och dess resurser att hantera föräldrakonflikten, samt att belysa barn - föräldrarelationen och föräldrarnas förmåga att fungera som vårdnadshavare. Utredningen pågår ofta under några veckor och under denna tid träffas utredare och barn dagligen. Vid en jämförelse mellan domstolarnas beslut och BUP-utredningens rekommendation kommer man i drygt 50 % av fallen fram till samma slutsats, men vanligen på andra grunder.¹³²

Bo Edvardsson är docent i psykologi och verksam vid Örebro universitet. Han har bl.a. studerat vårdnadsutredningar och är mycket kritisk till hur de genomförs. Han menar att barnet "suddas ut" och att utredningarna i allt för hög grad innehåller "irrelevant smörja". De fokuserar för mycket på föräldrarnas pajkastning och vågar inte konfrontera dem. Vidare menar han att utredarna är "bra på att tumma på saktligheten, om de bestämt sig på förhand". Hans åsikt är att utredningarna ofta präglas av partiskhet för den ene av föräldrarna, av bristande saktlighet och vaga tolkningar som är grundade på personliga intryck, något som han kallar "tycka-tro-känna-uppleva-kulturen". Han menar att utredningskulturen är ytterst subjektiv och att det ofta uttrycks i utredningarna med kommentarer som t.ex. "de har en allmän känsla av" något, och att utredarna inte sällan har en förutfattad mening om vilken förälder som passar bäst. Han påstår att det förekommer undanhållande av viktig information och ger som exempel misshandelsdomar som "glöms bort" att nedtecknas om den inverkar negativt på den part som utredaren tagit parti för. Han menar också att kvinnliga socialsekreterare låtit sig manipuleras av män som vid mötet med utredaren gråtit och verkat ångra sig. Detta trots att de uppenbart varit dåliga pappor och kanske misshandlat mamman. Kritik framförs även mot metodiken, systematiken, källkritiken och dokumentationen. Han kallar detta för klippcollage; utredarna "snor ihop lite fakta här och där, mestadels otillförlitliga och blandar dem med eget tyckande". Han inser dock att hans oerhört kritiska syn påverkas av att han bara ser problematiska ärenden och att urvalet därför blir något skevt.¹³³

I utredningen "*Barns behov och föräldrars rätt*" menar man att det subjektiva momentet aldrig kan elimineras i socialt arbete, men att man inom socialtjänsten bör sträva efter att bygga under det med kvalitativt bra och allsidiga utredningar och med fördjupade kunskaper om barn och familj. Man menar vidare att "[b]edömningar av barns bästa i första hand måste grundas på *kunskaper om barns behov* samt på *en personlig och ingående kännedom om det enskilda barnet*."¹³⁴

En synpunkt som Rejmer framför är frågan om socialtjänsten i sina utredningar har anpassat sig till rättssystemet. Socialsekreterarnas arbete skall vila på en socialvetenskaplig kunskapsbas. Men hon menar att den undersökning som hon utfört visar att man i den praktiska handläggningen begränsat utredningen till att omfatta de omständigheter som anges i FB och i praxis. Hon hävdar därför att socialsekreterarna har anpassat vårdnadsutredningens innehåll till domstolssystemets definitioner, trots att syftet med utredningarna är att tillhandahålla domstolarna särskild sakkunskap. Slutsatsen blir att det därför är domstolarna som definierar vad som skall anses vara barnets bästa (där också riskbedömningen ingår) i samband med vårdnadstvister.¹³⁵

Ingetora Gumbel, språkkonsult, skribent och verksam vid Uppsala kvinnojour, har föreläst om det skrivna ordets betydelse för poliser och socialsekreterare. Hon menar att problemet är att de är så omedvetna som skribenter och att de *tror* att de är tillräckligt tydliga. Hennes erfarenhet är att en analys av vårdnadsutredningarna kan bli mycket avslöjande. Socialsekreterarens perspektiv lyser igenom och skvallrar inte sällan om hur angelägna de är att ge pappan en chans. Om barnen säger att de inte vill träffa pappan tolkas det ofta som att mamman påverkat barnen och att barnens inställning därför handlar om lojalitet med

¹³² Rejmer, s 132 f.

¹³³ Pihl & Thunander, s 30 ff.

¹³⁴ SOU 1986:20, s 60.

¹³⁵ Rejmer, s 134.

mamman. Ett barn som vill träffa pappan ifrågasätts däremot inte, trots att lojalitet även kan verka i den riktningen.¹³⁶

I Erikssons studie beskriver en mamma familjerättens syn på pappan och hans umgängesrätt:

”vill han så ska inte du stå i vägen som mamma”. De tog aldrig reda på *varför* jag hade den inställningen som jag hade. Utan ”du har ju en pappa här som verkligen vill ta sitt ansvar, då ska ju du vara tacksam”.¹³⁷

Göran Ewerlöf, menar att utredningarna är bra och professionella. Hans åsikt är att vårdnadsutredarna ibland till och med skall sänka sina ambitioner, eftersom utredningarna annars tar för lång tid och blir för omfattande.¹³⁸

Även JO har i ett beslut tagit upp frågan om utformningen av vårdnadsutredningarna och anför:

Min erfarenhet är dock att många utredningar är alltför vidlyftiga. En bidragande orsak till detta är ofta det stora antal referenser som hörs i utredningarna. Man kan vanligen ifrågasätta värdet av att släkt och vänner hörs i en vårdnadsutredning. [...] I stället bör utredaren – utöver samtal med föräldrarna och eventuellt barnen – i största möjliga utsträckning nöja sig med att kontakta personer som står utanför konflikten och som har särskilda kunskaper om barn, t.ex. personal vid barnavårdscentraler, förskolor, skolor och fritidshem. [...] Utredaren bör alltså sträva efter att i möjligaste mån begränsa utredningen till sådant som objektivt sett kan vara av intresse för beslutsfattaren. Omdömen, värderingar och slutsatser från personer som på något sätt är engagerade i skilsmässokonflikten bör undvikas.¹³⁹

BO menar att utredaren skall vara en objektiv förmedlare av barnens åsikter. Något som blir mycket angeläget då barnen själva kan ha begränsade möjligheter att framföra sina åsikter till domstolen. Dock menar hon att det ofta finns stora brister i utredningarna genom att barnen beskrivs alltför kortfattat och att deras framförda åsikter och önskemål endast återges som lösryckta citat. Enligt hennes mening bör utredningarna vara mer utförliga i beskrivningarna om vad som framkommit vid samtalen. Exempel på uppgifter som bör ingå är utredarens bedömning av barnets mognadsgrad och vilken vikt som utredaren anser att domstolen bör lägga vid de framförda åsikterna från barnet. Dessa uppgifter är mycket viktiga då domaren själv inte träffar barnet, utan är beroende av utredningens uppgifter vid sin bedömning. BO menar därför att det är av vikt att man prioriterar kunskapsutveckling och metodutveckling vad gäller socialtjänstens arbete att samtala med barn.¹⁴⁰

I Maria Erikssons avhandling förklarar en familjerättssekreterare hur hon ser på sitt arbete. Hon menar att deras uppdrag på familjerätten är att ”tillvarata barns rätt att ha tillgång till båda föräldrarna”. De skall även ”hjälpa föräldrarna att hantera sina konflikter så att deras gemensamma föräldraskap kan fungera”, vilket främst sker med användande av samarbetssamtal. Vidare säger hon att det är barnen som är deras uppdragsgivare och att det är deras uppgift att se till att ”pappan på ett bra sätt får träffa barnen”. Däremot anser hon inte att det är deras uppdrag att ”stödja utsatta kvinnor eller att få våldsamma män att sluta slåss”. Eriksson menar att detta konstruerar ”familjerättens uppdrag som *något annat än* arbete med fäderns våld mot mödrar”. Samtliga intervjuade familjerättssekreterare i hennes avhandling förutsatte att en pappas våld mot mamman kunde få konsekvenser för deras arbete och även för hur vårdnaden och umgänget skulle organiseras framöver, t.ex. för hur barnets rätt till båda föräldrarna skulle tillgodoseas.¹⁴¹ Eriksson menar därför att familjerättssekreterarna:

¹³⁶ Pihl & Thunander, s 126.

¹³⁷ Eriksson, s 127.

¹³⁸ Rädsla barnens skriftserie, s 29.

¹³⁹ JO 1982/83, s 192.

¹⁴⁰ BO:s skrivelse 040505.

¹⁴¹ Eriksson, s 194 ff.

[Följer] Föräldrabalken också när det gäller frågan om våld. Våld i vuxenrelationen *kan* bidra till att ärenden definieras som ”ett särskilt fall” där till exempel ensam vårdnad och ett relativt begränsat, bevakat umgänge måste anses vara det bästa för barnet.¹⁴²

Eriksson pratar vidare om *Barnperspektivet* och att det innebär att barndomen har ett värde ”i sig själv” och att barn är ”självständiga individer med egna rättigheter”. Eriksson pekar på att:

De offentliga utredningarna återkommer till problemet att barn inte får komma till tals: att barn och deras situation inte beskrivs ordenligt i sociala utredningar, att socialarbetare inte har utbildning och metoder för att tala med barn, att barn blir osynliga i rättsprocesser, och så vidare.¹⁴³

Samtidigt som barnen skall få möjlighet att framföra sin vilja betonas också att det är de vuxna som skall avgöra vad som är barnets bästa eftersom de har ansvaret för beslutet. Vad vi ser är en konflikt mellan ett ”kompetensorienterat respektive behovsorienterat synsätt på barnets vilja”. I det första fallet framhålls barns egen förmåga att bestämma i frågor som rör dem. I det andra synsättet betonas att barn skall ges möjlighet att komma till tals, men att de varken kan eller skall fatta beslut. Enligt Eriksson är det behovsorienterade synsättet på barnets vilja det dominerande.¹⁴⁴

När det gäller utsatta barn är det ytterst sett samhällets ansvar att bevaka barnets intressen, men enligt Eriksson är problemet att:

socialarbetare och andra som ska ingripa å samhällets vägnar har en tendens att sätta likhetstecken mellan barnets och föräldrarnas situation/intressen, alternativt sätta föräldrarna i fokus, överidentifiera sig med föräldrarna eller tolka lagen ur ett föräldraperspektiv.¹⁴⁵

3.2.4 Pappans beteende

I detta avsnitt kommer vi att fokusera på pappans våldsbeteende. För att kunna gå vidare och se på orsaker och effekter av våldet, måste vi först ställa oss frågan; vad är våld? I en del av de rättsfall som vi analyserat nedan förekommer det hot och vi har valt att kategorisera detta som våld då det finns en tydlig koppling mellan hot och fysiskt våld. Det synsättet finner vi stöd för i undersökningen ”*Slagen dam*”, där det påpekas att det är problematiskt att göra en skarp åtskillnad mellan hot om våld och faktiskt utövat våld. Undersökningen visar att våldshandlingar ofta inbegriper hot om våld som sedan kan övergå i faktiskt utövat våld. Hotelser kan också få karaktär av allvar som kan vara mycket skräckinjagande för kvinnan om mannen tidigare brukat våld mot henne. I undersökningen hade nästan nio av tio kvinnor, eller mer exakt 88 %, som utsatts för hot också blivit offer för fysisk misshandel. Även när det gäller hot och sexuellt våld finns det ett tydligt samband. Här hade 51 % av de hotade kvinnorna blivit utsatta för sexuella övergrepp.¹⁴⁶

En behandling som inte innebär *fysiska* övergrepp kan också kategoriseras som våld. I propositionen ”*Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.*” talas även om psykiskt våld:

Psykiskt våld betyder att ett barn systematiskt, oftast under lång tid utsätts för nedvärderande omdömen, nedbrytande behandling eller avsiktligt känslomässigt lidande. Även en enstaka allvarlig företeelse kan innebära att ett barn riskerar att fara illa.

Orimligt hårda bestraffningar, förlöjligande, hån, nedvärdering, avvisande, utfrysning, orimliga krav, påtvingad isolering från sociala kontakter och åldersanpassade aktiviteter eller konstant vägran att lyssna till barnets synpunkter är ytterligare exempel på psykiskt våld. Som exempel på nedbrytande behandling kan nämnas fostran till asocialt beteende eller kriminalitet. Att ett barn tvingas bevittna (se

¹⁴² Eriksson, s 195 f.

¹⁴³ A a s 88.

¹⁴⁴ A a s 89.

¹⁴⁵ A a s 90.

¹⁴⁶ Lundgren m.fl., s 32.

eller höra) våld i sin närmiljö eller leva i en miljö där våld och hot om våld förekommer ofta kan också göra att ett barn far psykiskt illa.¹⁴⁷

Ett praktiskt exempel på psykiskt våld ger en av de mammor som Eriksson intervjuat. Hon menar att pappan genom psykisk påverkan på deras dotter, fått henne att säga väldigt konstiga saker, såsom att ”mormor är äcklig och mamma är äcklig och mamma sitter i en skithög”. Då barnet sedan kommer hem till mamman och hon kramar och är snäll mot henne, blir flickan förvirrad och får inte situationen att gå ihop. Dottern är fortfarande ganska liten och ”har inget begrepp om att, vad som är vad”. Dottern är ”jättematt och trött på ögonen vissa gånger hon kommer från honom”.¹⁴⁸

En annan mamma berättar att barnen mådde väldigt dåligt när pappan haft umgänge med dem. Hon hämtade dem på dagis på eftermiddagen då pappan efter sitt umgänge hade lämnat dem på morgonen. Den yngste sonen slog då på henne. Senare berättade pojken att han tvingades säga ”att mamma är dum och mamma är dum och mamma ljuger”. Mamman konstaterar att pappans smutskastning av henne inför sonen inte tillmätts någon betydelse gällande hans lämplighet som förälder i några rättegångar.¹⁴⁹

Av de föräldrar som skiljer sig eller separerar är det ungefär 10 % som inte själva lyckas lösa frågorna kring barnen och som därför hamnar i en vårdnadstvist, där domstolen istället får ta ställning till vårdnad, boende och/eller umgänge.¹⁵⁰ Rejmer menar att de föräldrar som utvecklar en svår och djup vårdnadstvist inte har kartlagts, utan att lagstiftaren tycks ha utgått från att vem som helst kan hamna i en vårdnadstvist. Hennes utredning pekar på att de föräldrar som hamnar i denna typ av tvist som grupp är både ekonomiskt och socialt utsatt.¹⁵¹ Hennes studie visar att våld förekommer i tre av fyra av de familjer som hamnar i en vårdnadstvist, men att våldet inte bara beror på separationen utan att andra orsaker ligger bakom. Hon stödjer sitt uttalande på en undersökning av Lamb, gjord 1999.¹⁵² Resultaten pekar med andra ord på att det inte är en, utan flera orsaker och kriser som sammantaget får till effekt att en vårdnadstvist utvecklas.¹⁵³

Barbro Metell, leg. psykoterapeut, menar i boken ”*Barn som ser pappa slå*” att forskning och erfarenhet visar att kvinnomisshandel sällan förekommer som en engångsföreteelse, utan att den finns med i den maktprocess där mannen anser sig ha rätt att kontrollera, tillrättvisa och slå för att kvinnan inte agerar på det sätt som han förväntar sig. Hon säger vidare att mannen upprätthåller ”den könsmaktsordning och övergripande maktstruktur av manlig dominans och kvinnlig underordning som finns i samhället”.¹⁵⁴

I ”*Kvinnofrid*” hänvisar man till det som beskrivits som våldets normaliseringsprocess:

Parallellt med att våldet gradvis normaliseras utvecklar de två parterna i våldsprocessen var sin strategi, dvs. var sin plan för att uppnå bestämda mål. För mannen handlar det om att genom våldet få kontroll över kvinnan och att våldet konstituerar hans maskulinitet. För kvinnan handlar det om en anpassning i syfte att underordna sig mannen. Underordningen införlivas i kvinnans föreställningsvärld, och härigenom konstitueras hennes kvinnlighet. [...] Processen kan i stor utsträckning förklara varför en kvinna inte vill eller kan bryta upp ur en relation där hon är utsatt för våld.¹⁵⁵

De talar också om att männen ofta, efter att de varit våldsamma, övergår till handlingar som av kvinnorna uppfattas som kärleksfulla. Det i sin tur gör att deras hopp om att mannen skall ändra sig och att ”den positiva sidan skall ta överhanden” kan upprätthållas under en längre

¹⁴⁷ Prop 2002/03:53, s 48.

¹⁴⁸ Eriksson, s 120.

¹⁴⁹ A a s 120 f.

¹⁵⁰ Rejmer, s 185.

¹⁵¹ A a s 186 f.

¹⁵² A a s 132.

¹⁵³ A a s 186.

¹⁵⁴ Metell m.fl., s 14.

¹⁵⁵ SOU 1995:60, s 102.

period. Männerna har ofta ett stort behov av att kontrollera kvinnorna och isolerar dem därför ofta genom att t.ex. avskärma kontakten med vänner och anhöriga. Anledningen till att en kvinna stannar kvar i en våldsamt relation kan dels bero på att hon försöker hitta rationella lösningar till mannens våld. Mannen blir därför inte ansvarig för sina handlingar på grund av att han är sjuk, arbetslös eller har andra problem som incidenterna kan bero på. Dessutom finns ofta en rädsla hos kvinnan för mannens våld eller för vad en separation skulle kunna innebära för barnen.¹⁵⁶

Undersökningen ”*Slagen dam*” visar att kvinnorna, även efter en separation från en tidigare make eller sambo som varit våldsamt, är utsatta. De menar att var tredje kvinna med en våldsamt före detta make/sambo blivit hotad av denne efter skilsmässan. Var tionde kvinna har dessutom utsatts för fysiskt eller sexuellt våld.¹⁵⁷

I en rapport från BRÅ kallad ”*Våld mot kvinnor i nära relationer*”, menar man att det inte finns några enkla förklaringar till varför män brukar våld mot kvinnor i nära relationer. De hävdar att man inom forskningen kan urskilja några huvudsakliga orsaker. Det handlar dels om förklaringsteorier utifrån ett samhällsligt/strukturellt perspektiv som tar fasta på den historiska och sociala manliga dominansen över kvinnor, dels ett individuellt perspektiv med fokus på socialpsykologiska och psykologiska faktorer. Det finns även teorier som tar sin utgångspunkt i ett biologiskt perspektiv.¹⁵⁸ De anser att man, genom att kombinera olika aspekter kommer längst i förklaringshänseende:

En utgångspunkt är exempelvis att en samhällsstruktur som präglas av bristande jämställdhet och en skev maktfördelning mellan könen i kombination med en eller flera andra faktorer kan förklara (vissa) mäns misshandel mot kvinnor i nära relationer. Dessa kan både utgöras av socioekonomiska levnadsförhållanden och av individuella faktorer hos vissa män som psykisk sjukdom eller störning, oförmåga att hantera konflikter samt drogmissbruk. I vissa fall kan troligen även situationella faktorer, som mer eller mindre tillfällig ekonomisk eller social stress, ha betydelse.¹⁵⁹

De hänvisar också till Kvinnofridsberäkningen där ett sådant kombinerat perspektiv uttrycks:

en grundförutsättning för uppkomsten av mäns våld mot kvinnor är samhällets struktur grundad på mäns överordning och kvinnors underordning. [...] [M]ånga samband måste beaktas när man ska försöka förklara varför män utövar våld mot kvinnor. Teorierna måste innehålla bl.a. historiska, kulturella, sociala och psykologiska faktorer.¹⁶⁰

I den proposition som föregick lagändringen 1998, säger man att en förälder som t.ex. misshandlar barnet eller den andra föräldern kan ses som en olämplig vårdnadshavare.¹⁶¹ Om en vårdnadshavare är olämplig, kan det vara en anledning till att inte döma till gemensam vårdnad.

Schiratzki menar att FB 6:7 definierar ett passivt barns bästa och ”därmed en minimistandard för vad en vårdnadshavare kan tillåta sig utan att förlora vårdnaden”.¹⁶² I lagtexten står att:

Om en förälder vid utövandet av vårdnaden om ett barn gör sig skyldig till missbruk eller försummelse eller i övrigt brister i omsorgen om barnet på ett sätt som medför bestående fara för barnets hälsa eller utveckling, skall rätten besluta om ändring i vårdnaden.

Står barnet under båda föräldrarnas vårdnad och gäller vad som sägs i första stycket en av dem, skall rätten anförtro vårdnaden åt den andra föräldern ensam.

¹⁵⁶ SOU 1995:60, s 102 f.

¹⁵⁷ Lundgren m.fl., s 33.

¹⁵⁸ BRÅ-rapport 2002:14, s 9 f.

¹⁵⁹ A a s 10.

¹⁶⁰ A st och SOU 1995:60.

¹⁶¹ Prop. 1997/1998:7, s 51.

¹⁶² Schiratzki 1997, s 228 f.

Schiratzki hävdar är att det är ovanligt att en vårdnadshavare bedöms som olämplig av domstolen. För det krävs ”synnerligen graverande” omständigheter, såsom t.ex. när en pappa mördat barnens mamma, medan umgängessabotage eller egenmäktighet med barn inte gör en förälder till olämplig.¹⁶³ Hon diskuterar olika anledningar till varför det är så ovanligt att domstolarna anser att en vårdnadshavare är olämplig och pekar på att det för dem som inte är involverade i en vårdnadstvist, skall det oerhört mycket till innan det allmänna ifrågasätter lämpligheten av en vårdnadshavare. Hon menar därför att det handlar om vilka krav som generellt skall ställas på en vårdnadshavare och om kraven skall påverkas av en vårdnadstvist. Dessutom hävdar hon att presumtionen om kontakt mellan föräldrar och barn rimmar illa med en ”olämplighetsstämpel” av en förälder. Efter påtalan av de sociala myndigheterna, eller ex officio i samband med en ansökan om äktenskapsskillnad, kan domstolen pröva om en ändring av vårdnaden skall ske. Det sker dock sällan enligt Schiratzki.¹⁶⁴

3.2.5 Barnets perspektiv

Birgitta Lyckner, leg. psykolog och Barbro Metell, menar att då ett barn själv blir utsatt för våld eller blir vittne till våld mot mamman, blir både ”situationen och relationen skamfylld och traumatiserande för barnet”. Barn är beroende av sina föräldrar och deras omsorg. Då en förälder t.ex. utövar misshandel blir den som misshandlar och hotar, samma person som barnet söker kärlek och omsorg hos. Vidare menar de att barn påverkas även om de inte själva blir utsatta för den fysiska misshandeln. Övergrepp av personer som barn är starkt bundna till och beroende av kan också ge varaktig påverkan.¹⁶⁵

Att barnmisshandel även borde innefatta t.ex. bevittnande av våld framkommer även i SOU: n ”*Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda*”. Deras förslag är att definitionen av misshandel skall vara vidare än den straffrättsliga som finns i BrB 3:5, eftersom denna inte i tillräcklig grad ger en rättvisande bild av vad barn kan fara illa av.¹⁶⁶

Hur barnen påverkas beror enligt Lyckner/Metell på deras ålder, personliga egenskaper och även av tillgången till skyddande faktorer i deras omgivning. Mindre barn kan ofta inte återge sina erfarenheter i ord, men har ändå känslomässiga och kroppsliga minnen som kan visa sig i deras beteenden och lekar. De menar också att barnen återhämtar sig fortare och har större motståndskraft ju äldre de blir. Som konkreta exempel på hur barnen kan drabbas nämner de bl.a. att barn inte kan ge och ta förtroenden i umgänget med sina kamrater, eftersom de är så angelägna om att bevara våldet i familjen som en hemlighet. Detta bevarande hämmar deras spontanitet och självhävdelse i en grupsituation. De kan även bli socialt isolerade och mobbade, men även mobbare. Andra problem som kan drabba barnen är att de kan få svårt att lita på sina känslor och upplevelser med hänsyn till att de, som ett omedvetet försvar, ofta förnekar situationen hemma.¹⁶⁷

Vidare menar de att framförallt pojkar ofta identifierar sig med aggressorn (dvs. pappan) för att minska den vanmakt de känner då förnekandet inte kan hålla verkligheten borta. Pojken försöker bli accepterad av pappan och få hans kärlek och respekt, men då inte detta blir fallet kompenserar barnet relationen till pappan genom att försöka vara som honom. De menar då att:

Pojken utvecklar förakt för rädsla och svaghet och förtränger skrämmande våldsupplevelser i sina försök att skydda sig och behålla bilden av pappan och världen som god. De onda upplevelserna trycks ner i det omedvetna, därifrån kan de påverka barnet under resten av livet.¹⁶⁸

¹⁶³ Schiratzki 1997, s 230.

¹⁶⁴ A a s 227 f.

¹⁶⁵ Metell m.fl., s 29 ff.

¹⁶⁶ SOU 2001:72, s 24 f.

¹⁶⁷ Metell mfl., s 31 ff.

¹⁶⁸ A a s 34 f.

Flickors reaktioner blir, enligt Lyckner/Metell, ofta annorlunda än pojkarnas. När pappan efter det att han slagit, visar ångest för sina handlingar försöker flickor ofta ge pappan stöd.¹⁶⁹

Den amerikanska forskaren och psykologen Judith Wallerstein, pekar på ytterligare en anledning till varför barn kan anamma den våldsamma pappans beteende. Hon menar att barnen kan bli arga på mamman som valt att skilja sig och deras önskan är att föräldrarna skall bo tillsammans igen. För att fylla det tomrum som pappan lämnat efter sig, tar de själva över denna roll. Skilsmässan och pappans frånvaro blir därmed ”symboliskt ogjord. Det blir som om skilsmässan aldrig hade skett”.¹⁷⁰ Det handlar med andra ord om barnets önskan att återskapa en splittrad familj.¹⁷¹

Wallerstein säger vidare att anledningen till att barnen blir upprörda då föräldrarna skiljer sig kan bero på, att framförallt yngre barn, trots att de själv sett eller blivit utsatta för våld, inte ser kopplingen mellan pappans beteende och skilsmässan. Barnen kan inte heller förstå det mönster som ett upprepat våld utgör. De har därför svårt att inse att en skilsmässa skulle vara nödvändig för att skydda deras mamma från fortsatt våld.¹⁷²

Enligt Wallerstein har barn en förmåga att sympatisera med den förälder som vill att äktenskapet skall bestå. Hon menar att så är fallet även om barnet sett eller själv blivit utsatt för övergrepp. Hon gör liknelsen med en misshandlad kvinna som tar tillbaka mannen gång efter annan med motiveringar som t.ex. ”han menade inte att skada mig” och ”han behöver mig”.¹⁷³

Wallerstein talar också om att det finns en risk att den våldsamme föräldern och barnet tillsammans formar en allians och riktar all sin kritik mot den andre föräldern, som de menar är den som svikit familjen. Hon hävdar att målet med dessa allianser är att straffa den förälder som splittrat familjen och även att, ur barnets perspektiv, ”hjälpa” den lämnade föräldern. Hennes erfarenhet visar dock att denna typ av allianser ofta slår tillbaka mot den förälder som ingår i den, genom att barnen med tiden inser att beteendet inte är riktigt. De tar då många gånger avstånd till denne föräldern istället.¹⁷⁴

Barn som utsätts för trauman riskerar även att drabbas av posttraumatiskt stressymtom (PTSD). Peter Lehmann, Filosofie doktor, publicerade 1997 en studie om barn på kvinnojourer där man funnit att 56 % av barnen hade PTSD och att majoriteten av de övriga barnen uppvisade symtom som kan förknippas med PTSD. Det kan bl.a. vara fråga om håglöshet och passivitet eller aggressivitet, rastlöshet och psykosomatiska smärtor.¹⁷⁵

I en undersökning om barnmisshandel gjord av BRÅ, menar man att konsekvenserna av barnmisshandel innebär att barnen, förutom fysiska och psykiska skador, även kan få psykosomatiska symptom och beteenderubbningar. De säger att de allvarligaste skadorna kan vara av psykisk art. Psykiska och sociala störningar eller beteendestörningar som kan uppträda hos ett misshandlat barn är t.ex. stark ångslan och rädsla, depression, överanpassning, distanslöshet, aggressivitet, utagerande och hyperaktivitet. De kan även uppvisa psykosomatiska symptom som magont, huvudvärk, sömnlöshet och aptitlöshet. Hos mindre barn kan tillväxthämning i kombination med kontaktstörning och passivitet vara tecken på att barnet är utsatt för misshandel. Dessutom löper barn som blivit utsatta för övergrepp större risk att bli nästa generations misshandlare alternativt offer. Det handlar med andra ord om en utsatthet som även påverkar vuxenlivet.¹⁷⁶

Utredningen ”Kvinnofrid” som bl.a. behandlar kopplingen mellan misshandlade kvinnor och risken för att deras barn blir utsatta, menar att olika undersökningar visar på att ca 50 % av de barn som har en misshandlad mamma även själva blir utsatta för fysiskt våld.

¹⁶⁹ Metell m.fl., s 35.

¹⁷⁰ Wallerstein m.fl., s 89, egen fri översättning.

¹⁷¹ A a s 95.

¹⁷² A a s 91 f.

¹⁷³ A a s 112, egen fri översättning.

¹⁷⁴ A a s 115 f.

¹⁷⁵ Lehmann, s 241 ff.

¹⁷⁶ BRÅ-rapport 2000:15, s 18 f.

De säger vidare att "[e]n man som utsätter sin hustru för fysiskt och psykiskt våld kan förmodas se på sina barn på samma sätt som de ser på sin hustru, dvs. som en ägodel som skall vara dem till lags, kontrolleras och bestraffas".¹⁷⁷ Med hänvisning till den danska psykologen och forskaren Else Christensens undersökning, menar man att det är ytterst få barn som inte märker något av det våld som förekommer i familjen. Christensens undersökning visade att 85 % av barnen någon gång befunnit sig i samma rum då misshandeln hade skett, och att ytterligare 13 % någon gång befunnits sig i närheten, vilket gjorde att de i vart fall hört vad som inträffat. Det är med andra ord endast 2 % av barnen som aldrig på något sätt uppfattat det våld som förekommit.¹⁷⁸

I undersökningen "*Slagen dam*" sa 54 % av de tillfrågade kvinnorna som hade separerat att barnen sett eller hört pappan vara våldsam mot mamman. Motsvarande siffra då det gällde barn vars föräldrar fortfarande levde ihop var 29 %. Dessa siffror speglar dock *kvinnornas* uppfattning om vad barnen sett eller hört. I utredningen menar man att det därför finns en möjlighet att mörkertalet kan vara stort.¹⁷⁹

Av de separerade mammorna uppgav 21 % att papporna, förutom att utöva våld mot henne, även gett sig på barnet. Av de mödrar som fortfarande levde tillsammans med pappan uppgav 5 % att han även slagit barnet. Det är med andra ord, enligt denna undersökning, fyra gånger så vanligt att barnen utsätts för våld om föräldrarna separerat jämfört med om de lever tillsammans. Man menar i undersökningen att skillnaden i siffrorna vad gäller före detta och nuvarande makar/sambos dels kan spegla en realitet, men att det också kan illustrera de svårigheter som kvinnorna har att se och erkänna att även deras barn blir drabbade av det våld de själva blir utsatta för.¹⁸⁰

Av Erikssons studie framgår att flera mödrar efter en längre process förstått att barnen var utsatta för någon form av våld under umgänget med pappan. Några berättade om att pappan överförde sin misshandel från mamman till barnen. Eriksson konstaterar att även om mammorna efter separationen inte i samma utsträckning som tidigare blir utsatta för våld, så är deras barn fortfarande utsatta eller riskerar att bli utsatta.¹⁸¹

När det gäller huruvida umgänge med en våldsutövande förälder är bra eller inte går åsikterna isär. Mats Sjösten menar att det är viktigt att umgänge kommer till stånd i de allra flesta fall, eftersom även om verkligheten är obehaglig så är den bättre än fantasierna. Som stöd för sin åsikt hänvisar han till barnpsykologisk expertis som hävdar att kontakt är bättre än orealistiska drömmar. Samtidigt påpekar han att umgänget måste ske under betryggande former.¹⁸²

Ewerlöf/Sverne refererar till forskarna i "Barn-i-kris-projektet" som menar att kontakten med de biologiska föräldrarna är en viktig förutsättning för ett barns identitet och psykiska utveckling. De säger vidare att en förälder alltid är närvarande i ett barns fantasivärld, även om den är frånvarande i verkliga livet.¹⁸³

Magnus Kihlbom, barnpsykiatriker, hävdar att vetskap om sitt ursprung är viktigt bl.a. för att bygga den egna identiteten och få en realistisk självbild. Han menar att det är viktigt för barnet att ha en konkret bild av båda föräldrarna, oavsett om bilden innehåller goda eller dåliga drag. "Det är bättre att veta än att gissa" säger han och menar att kunskap, även om den är obehaglig, alltid är bättre än oklara och kanske hopfantiserade föreställningar.¹⁸⁴

Wallerstein säger att det finns en värdefull läxa att lära sig av de kunskaper och erfarenheter hon har insamlat då det gäller umgängets omfattning och utformning. Hon säger att då barnen blir vuxna tar de ofta avstånd från den förälder som de under sin uppväxt blivit

¹⁷⁷ SOU 1995:60, s 364.

¹⁷⁸ A bet, s 363 f.

¹⁷⁹ Lundgren m.fl., s 34 f.

¹⁸⁰ A a s 35 f.

¹⁸¹ Eriksson, s 121.

¹⁸² Sjösten, s 80.

¹⁸³ Ewerlöf & Sverne, s 50.

¹⁸⁴ Rädda barnens skriftserie, s 12 f.

”tvingade av domstolen” att ha umgänge med. Hon berättar om den ilska som barnen känner mot båda föräldrarna, men framförallt mot den förälder som de nödgats umgås med mot sin vilja. Den främsta anledningen till denna ilska verkar vara den maktlöshet de känt angående umgängets utformning; att beslutet om umgänge tagits över deras huvuden, utan hänsyn till deras vilja och utan möjlighet att tillämpa umgänget flexibelt då barnet så önskat.¹⁸⁵

Flera av mammorna i Erikssons undersökning beskrev hur deras barn inte vill åka till sin pappa och att mammorna, på grund av att umgänget inte kommit till stånd, blivit ålagda vite. En mamma har räknat ut att det har kostat henne ca en halv miljon att ”rädda” sina barn, ”men jag har gjort det. Så ser jag det”. Många kände också att de nödgades tvinga iväg sina barn, för att inte riskera att förlora vårdnaden.¹⁸⁶

Eriksson skriver också att man visserligen, enligt lagens mening, skall göra en bedömning av barnets bästa i det enskilda fallet, men att det enda som egentligen accepteras är ett gemensamt föräldraskap och kontakt mellan barn och föräldrar.¹⁸⁷

En holländsk undersökning gjord 1998 där över 350 barn intervjuades om umgänget, visade att de barn som inte hade kontakt med en förälder inte mådde sämre vare sig fysiskt, psykiskt eller socialt jämfört med de barn som haft umgänge. Deras slutsats blev att ju bättre boföräldern fungerade och ju mindre konflikten var mellan föräldrarna, desto bättre mådde även barnet.¹⁸⁸

Psykologen Anders Nyman och psykoterapeuten Börje Svenson, har i sitt arbete på Rädda barnens pojkmottagning kontakt med barn som varit utsatta för sexuella övergrepp. De säger att barn behöver sina föräldrar. När en förälder har begått övergrepp mot sina barn har han eller hon ”förverkat rätten till sina barn, men barnen har inte förverkat rätten till sina föräldrar”. Att man per automatik inte skulle träffa en förövande förälder är inget som de förespråkar, utan menar att hur den bästa lösningen ser ut, måste bedömas från fall till fall. De säger vidare att om barnet själv inte vill träffa föräldern eller är rädd, även om en utomstående person är närvarande vid umgänget, skall man avvakta. Det avgörande skall alltid vara barnets säkerhet och vilja. Därför bör en kontaktperson närvara också i de fall då det handlar om en misstänkt men inte fälld förövare. Om barnet inte har någon som helst kontakt med den förövande föräldern finns det en risk att barnet kan börja idealisera och identifiera sig med denne. Det är därför viktigt att barnet får kommunicera sina känslor, bli förstörd och lyssnad på.¹⁸⁹

Maria Eriksson talar om ”mödrarnas moment 22”. Med det menar hon den situation som uppkommer då mammorna både har en skyldighet att skydda sina barn och se till att de mår bra, men också har ett krav på sig att se till att umgänge kommer till stånd med den andre föräldern, även om barnen mår dåligt av detta. En av mödrarna i hennes undersökning beskriver hur familjerätten sagt; ”säg inte att du ska förbjuda umgänge. Utan du måste gå med på bevakat. Därför du kan inte ta av en förälder umgänget”. Hon hävdar att pappan trakasserar både henne och barnen i tid och otid och att barnen är rädda för pappan och inte vill träffa honom. Barnen har gått hos barnpsykolog som menar att det inte är någon idé att fortsätta, då de inte kan göra mer förrän barnen har fått lugn och ro. Pappan startar nya vårdnadstvister med jämna mellanrum vilket också leder till nya utredningar på familjerätten, men fullföljer inte den rättsliga processen. Mamman upplever en målsättning som inte går att få ihop, hon skall se till att barnen är trygga och har det bra *och* se till att de träffar sin pappa.¹⁹⁰ Eriksson menar också att mamman här ”kläms mellan två olika myndighetspraktiker organiserade utifrån olika principer”:

¹⁸⁵ Wallerstein m.fl., s 184.

¹⁸⁶ Eriksson, s 142 ff.

¹⁸⁷ A a s 86.

¹⁸⁸ Bosma m.fl., www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?artid=27669 (050215).

¹⁸⁹ Rädda barnens skriftserie, 84 ff.

¹⁹⁰ Eriksson, s 147 f.

För socialtjänsten är barnets trygghet central och kan [mamman] inte tillvarata barnens behov av trygghet kan de omhändertas. För familjerätten är barnens tillgång till sin pappa central och om [mamman] stoppar umgänget kan hon komma att bli betraktad som olämplig som vårdnadshavare och förlora vårdnaden.¹⁹¹

Johanna Schiratzki hävdar att huvudpresumtionen för både domstolarna och socialnämnden är att umgänge är bra för barnet. En riskbedömning enligt FB 6:2 a skall visserligen göras, men hon menar att inställningen hos dessa instanser är att ”också om vissa risker för barnets hälsa och välfärd föreligger är utgångspunkten att umgänge bör komma till stånd”.¹⁹²

Maria Eriksson kommenterar hur hon anser att tolkningen av barnets bästa och umgänge görs i offentlig politik:

Av Föräldrabalken framgår tydligt att varje beslut om vårdnad, boende eller umgänge ska vara grundat på barnets bästa (6 kap. 2a §). Flera författare pekar dock på att barnets bästa är ett öppet begrepp och att det kan fyllas med olika innehåll, beroende på den historiska, sociala och kulturella kontexten [...] Barnets bästa är med andra ord en tolkningsfråga. Som framgått är den dominerande tolkningen i offentlig politik att barnets bästa innebär att föräldrarna delar den juridiska vårdnaden och att barnet har oövekat umgänge ansikte mot ansikte med den förälder som det inte bor tillsammans med, vilket oftast är fadern.¹⁹³

Vidare påpekar hon att förarbetena till FB inte särskilt ingående diskuterar när avsteg bör göras från den generella principen om att umgänge är till barnets bästa. Dessutom berör Vårdnadstvistutredningen överhuvudtaget inte frågan om vilka risker pappans våld mot mamman kan innebära för barnet. Hon säger också att utredningen inte heller tar upp frågan om vad forskning och praktiska erfarenheter säger om de ärenden där papporna är våldsamma mot mammorna, och hur man bäst hanterar dessa fall för att trygga barnen.¹⁹⁴

Wallerstein är kritisk till hur domstolarna hanterar vårdnadstvister. Hon menar att:

The courts have a window of opportunity to help children deal with issues of morality and controlling aggression, yet, incredibly, they turn away from what may be their most important task.¹⁹⁵

Hennes åsikt är att domstolen har makten att skydda barn från att bli utsatta, men att de också kan öka deras lidande genom att man inte tar tillräcklig hänsyn till barnen och deras situation.¹⁹⁶

Wallersteins uppfattning är att många domare inte tar någon notis till om pappan har slagit mamman, utan att de endast beaktar om pappan slagit sina barn. Anledningen, menar hon, är att domarna anser att våldet mellan föräldrarna inte är relevant, då domen skall ha ett barnperspektiv. Tystnaden kring våldet som pappan har utövat mot mamman är, enligt Wallerstein, en signal till barnet att denna typ av övergrepp är accepterat av samhället.¹⁹⁷

Hon anser att domstolarna i högre grad skall ställa krav på den förälder som varit våldsam och som vill ha vårdnad eller umgänge med sina barn. Det kan t.ex. handla om att delta i kurser där man lär sig att hantera sitt våldsamma beteende. Hon menar att barn till våldsamma pappor i vissa fall kan träffa sina fäder, men innan något umgänge kommer till stånd bör man genomgå någon form av rådgivningsprogram där både föräldrar och barn får reda ut sina problem. Hon säger också att våld ”inom stängda dörrar” är svårt att komma åt, men då problemet blottläggs i och med vårdnadstvist, *kan* och *skall* dessa familjer och barn

¹⁹¹ Eriksson, s 150.

¹⁹² Schiratzki 2002, s 118.

¹⁹³ Eriksson, s 81.

¹⁹⁴ A st.

¹⁹⁵ Wallerstein m.fl., s 113.

¹⁹⁶ A a s 295.

¹⁹⁷ A a s 313.

få hjälp.¹⁹⁸ Det är svårt för föräldrarna att själva hantera denna typ av problem utan professionell hjälp och därför är det samhällets skyldighet att erbjuda detta.¹⁹⁹

Wallerstein säger att vi fortsätter att odla myten att en separation är en övergående kris och att barnen, så fort föräldrarna funnit sig tillrätta i sin nya situation, kommer att återhämta sig helt. Hon ställer sig frågan ”when will the truth sink in?”.²⁰⁰

Forskarna Hester och Radford, har i en intervjuundersökning i England och Danmark kommit fram till resultatet att umgänge inte tycks fungera i de fall då kvinnomisshandel har förekommit. Av de undersökta fallen i England kunde man i 7 av 53 fall, och i Danmark 2 av 26 fall, arrangera umgänget så att inga ytterligare övergrepp eller trakasserier drabbade mammorna eller barnen. Deras erfarenhet från undersökningen visar också att det våld som kvinnorna redogjort för sällan togs hänsyn till, eller rent av försvann helt, då ställning skulle tas till umgänget. Den rekommendation de gör utifrån sitt forskningsresultat, är att man i kvinnomisshandelsärenden inte bör förutsätta att det bästa för barnet är umgänge med pappan. Utgångspunkten bör enligt undersökningen istället vara att inget umgänge alls skall äga rum till en början och att umgänge enbart kan komma till stånd då detta kan lösas på ett sätt som är säkert både för mamman och för barnet.²⁰¹

Maria Eriksson, som också har en bakgrund inom kvinnojouren, menar att kvalitén på kontakten mellan barn och en våldsutövande man sällan ifrågasätts. Visar han intresse för att träffa barnen uppfattas han som en tillräckligt bra pappa, utom av kvinnojoursarbetare. Vidare skriver Eriksson att misshandlande män tenderar att tänka på faderskap som äganderätt till sina barn. Vid en separation är de därför mer upptagna med att ”få eller behålla kontrollen” över sina barn än att barnen än av att ge dem omvårdnad. Hon stöder sig på en engelsk studie när hon säger att ”fäder kan utsätta barn för våld vid umgänge, [...] deras våld kan vara knutet till den faktiska omsorgen om barnen, alltså situationer som måltider, läggdags och liknande.”²⁰²

Frågan om när det skall anses vara olämpligt med umgänge, har kommenterats i SOU: n ”Barnets bästa i främsta rummet”. Man uppställer här ett mål för umgängesrätten som innebär att:

Utgångspunkten för avgöranden om umgängesrätt är att barnet endast i sällsynta undantagsfall helt bör avskäras från umgänge med fadern eller modern. Det är här främst fråga om situationer där umgängesrätt kan vara skadlig för barnets *psyksiska hälsa*. Frågan blir främst aktuell i sådana fall då barnet motsätter sig umgänget.²⁰³

¹⁹⁸ Wallerstein m.fl., s 113 f.

¹⁹⁹ A a s 117.

²⁰⁰ A a s 302.

²⁰¹ Hester & Redford, s 15 ff.

²⁰² Eriksson, s 19 f.

²⁰³ SOU 1997:116, s 152, vår kursivering.

4 Riskbedömningen i tillämpningen

4.1 Inledning

I detta kapitel granskar vi de rättsfall som vi valt ut. De domar som undersökts är avgjorda efter lagändringen 1998. Bland dem har vi valt ut de rättsfall där det har förekommit uppgifter om våld inom (den separerade) familjen, varför en riskbedömning *borde* göras enligt lagtext och förarbeten. Våldet i rättsfallen som vi funnit var utövat av pappan och riktat mot mamman och/eller barnet, utom i ett fall, där det var mamman som utgjorde risken. De ytterligare rättsfall där uppgifter om våld förekommit, men som vi ändå valt bort, är sådana som vi ansett ligga utanför ramen för vårt arbete, (se vidare under 1.2). Anledningen till att vi valt att arbeta med rättsfall från 1998 och framåt är att lagen då ändrades på två sätt; dels kan domstolen numera döma till gemensam vårdnad trots att en förälder är emot det, och dessutom skall riskbedömningen inte längre bara göras vid umgängesfrågor utan även då vårdnads- och boendefrågor skall avgöras. När vi valde ut rättsfall från tingsrätterna letade vi av praktiska skäl bland domar med början i år 2004, tills vi hittat det antal domar som vi ansåg, tillsammans med överrättsdomarna, gav oss ett tillräckligt brett underlag för vår analys.

Vi har i vissa av fallen funnit det nödvändigt att ge en bakgrund till omständigheterna i målet för att läsaren skall kunna sätta sig in i problematiken och på ett bättre sätt förstå den diskurs vi pekar på. Detta aktualiseras främst då omständigheterna inte tydliggörs i de uttalanden vi valt att citera.

4.2 Diskursanalytiska aspekter

Vi har analyserat *riskbedömningen* i domskälen och således har inte själva domslutet varit av primärt intresse. Vi har inte fokuserat på de olika instanserna, inte heller på de enskilda rättsfallen. Fokus har istället legat på domstolens hantering av riskbedömningen och de diskurser vi funnit i den. Där vi ansett det nödvändigt för framställningen, har vi ändå kommenterat vilken instans som uttalat sig. Vi kommer först att presentera diskurserna och sedan ge exempel på detta för att läsaren skall kunna se mönstret.

Vi har närmare tittat på *om* en riskbedömning gjorts, *hur* den gjorts och hur de sedan *använt* den när de tagit sitt beslut. I de fall en riskbedömning *inte* gjorts har vi tittat på hur de *undvikit* den.

När vi började vårt arbete tänkte vi oss att domstolarna på ett mer direkt sätt skulle genomföra riskbedömningen genom att diskutera riskerna ur *barnets perspektiv* och bedöma konsekvenserna för *barnet*. Det var – och är – vår uppfattning om hur en riskbedömning *borde* göras. Istället upptäckte vi att domstolarna diskuterade *vad* som eventuellt kunde utgöra risken för barnet, men sällan resonades kring vilken *effekt* detta kunde få på barnet, det vill säga rent konkret hur risken såg ut. Istället för att göra en sådan direkt riskbedömning talades det istället om problematiska omständigheter, moderns trovärdighet eller pappans beteende utan att egentligen mer ingående diskutera vad detta sedan kunde innebära för barnet. Det var också vanligt att man lade stor vikt vid vårdnadsutredningarna.

Domstolarnas huvuddiskurser är således:

- Problematiska omständigheter
- Mammans trovärdighet
- Vårdnadsutredningen och
- Pappans beteende

Alla huvuddiskurser förekom inte i alla rättsfall, ibland fanns bara en diskurs representerad, ibland var två med och i vissa fall fanns alla med och det var vanligt förekommande att

Domstolarnas riskbedömning – en diskursanalys över vårdnads-, boende- och umgängestvister.

diskurserna överlappade varandra. Exempelvis kunde en mammas anklagelse om att pappan utövade våld mot barnet stödjas av vårdnadsutredningen, (diskursen *mammans trovärdighet* stöds av diskursen *vårdnadsutredningen*). I vissa fall förekommer därför samma citat, delvis eller helt, under flera diskurser. Diskussionen kring *barnets perspektiv* återfanns trots allt, men i mycket begränsad omfattning och det är därför en *atypisk diskurs*. Vi avser inte att presentera någon statistik för hur ofta de olika diskurserna förekom eller hur vanligt det var att domstolarna verkligen genomförde en adekvat riskbedömning. I följande avsnitt kommer vi först att beskriva de olika diskurserna för att i nästa kapitel analysera diskurserna ur ett genusperspektiv.

4.2.1 Problematiska omständigheter

Den första av domstolarnas huvuddiskurser rörde *problematiska omständigheter runt omkring pappans beteende*, snarare än *pappans faktiska handlande*, såsom t.ex. våld mot mamman eller barnet. Fokus flyttades i denna diskurs från *pappans beteende* till *föräldrarna* och deras samarbetssvårigheter eller till andra praktiska svårigheter som t.ex. uppstod på grund av att pappan hade besöksförbud. Detta i sin tur medförde att domstolen inte alltid genomförde en adekvat riskbedömning, eftersom man inte fokuserat på att pappans våld *i sig* kunde utgöra en risk för barnet. Domstolen valde i dessa fall att hänvisa till samarbetsproblem istället, och avstod på *den* grunden i vissa mål från att utdöma gemensam vårdnad. Man ansåg ibland att det var de praktiska problemen som stod i vägen för gemensam vårdnad eller som åtminstone komplicerade den gemensamma vårdnaden. På det sättet blev det inte *pappans beteende* som stod i vägen för den gemensamma vårdnaden.

Inställningen till att pappans våld var föräldrarnas problem, fick naturligtvis konsekvenser när domstolen sedan skulle ta ställning till umgängesfrågan. Följande uttalande illustrerar tydligt domstolarnas tendens att se den våldsamme mannens handlande som ett samarbetsproblem mellan föräldrarna:

[Pappan] dömdes den 19 april 1999 för misshandel av [mamman] den 14 oktober 1998 till villkorlig dom med samhällstjänst, samtidigt som han förbjöds för tiden t o m den 4 mars 2000 att besöka eller på annat sätt ta kontakt med eller följa efter [mamman]. Detta misshandelsbrott begicks i en upprörd situation för ett och ett halvt år sedan när [pappan] skulle hämta barnen i skolan inför ett umgängestillfälle. Misshandeln kan enligt Högsta Domstolens mening inte anses innebära att [pappan] numera är olämplig som vårdnadshavare. Inte heller i övrigt ger utredningen stöd för en sådan slutsats.

*Misshandeln får emellertid ses som ett exempel på de svårigheter som föräldrarna haft att lösa problem som rör barnen och att samtala om problemen.*²⁰⁴

Man förklarade alltså misshandeln genom att hänvisa till *föräldrarnas konflikt*, istället för att söka i *pappans personlighet och beteende*.

I de fall mannen hade besöksförbud hade domstolarna en tendens att fokusera på att det var det som utgjorde själva problemet, snarare än våldet som låg bakom. Kopplingen mellan besöksförbudet och våldet var inte självklar i denna diskurs:

Utredningen ger vid handen att både [pappan] och [mamman] är lämpliga som vårdnadshavare. Visserligen har det rått ett spänt förhållande mellan föräldrarna – något som nog fortfarande i viss mån består – men båda föräldrarna är i hög grad angelägna om barnens välbefinnande. Enligt parternas samstämmiga uppgifter har [pappans] umgänge med barnen under det senaste halvåret också fungerat bra. *De meningsskiljaktigheter som alljämt må finnas mellan föräldrarna* är enligt hovrättens mening inte av sådant slag som bör medföra att det inte förordnas om gemensam vårdnad. Den omständigheten att [pappan] för närvarande är ålagd besöksförbud *innebär visserligen vissa praktiska svårigheter för honom att tills vidare utöva sin funktion som vårdnadshavare*. Detta förhållande måste emellertid antas vara av övergående natur och bör i sig inte hindra att ett beslut om gemensam vårdnad, som måste övervägas i ett längre perspektiv, kan komma till stånd.²⁰⁵

²⁰⁴ NJA 2000 s 345, vår kursivering.

²⁰⁵ NJA 2000 s 345, HovR dom, vår kursivering.

Pappans beteende stod alltså inte i centrum här. Domstolen diskuterade inte bakgrunden till besöksförbudet utifrån ett riskperspektiv för barnets räkning. Vilken eller vilka handlingar som var orsaken till besöksförbudet, diskuterade inte hovrätten, inte heller vilka konsekvenser pappans hot eller våld kunde få för barnet. Man talade om besöksförbudet som ett praktiskt problem – *för pappan*. Vidare fokuserade domstolen kring samarbetssvårigheter och resonerade inte i större utsträckning kring vad som låg bakom samarbetssvårigheterna. Domstolen ansåg båda föräldrarna vara lämpliga som vårdnadshavare, vilket alltså innebar att pappan inte anses innebära någon risk för barnet. Vi saknar en bedömning av hur våldet påverkat barnet och hur pappans framtida reaktioner inför svåra situationer och händelser kan tänkas bli och hur barnet då kan påverkas av dessa. Det vill säga, vi saknar en ordentlig riskbedömning. I samma tvist, ansåg HD inte att pappans beteende utgjorde en risk för barnet, eftersom man uttalade att han inte var olämplig som vårdnadshavare. HD gav dock vårdnaden till modern, med motiveringen:

Vad som kommit fram visar enligt Högsta Domstolens mening att det råder *en så svår och djup konflikt mellan föräldrarna* att det är omöjligt för det att samarbeta i frågor som rör barnen. Med hänsyn till barnens bästa bör vårdnaden om dem därför anförtrors åt [mamman].²⁰⁶

Ytterligare exempel på att fokus flyttades *från* den våldsamme pappan *till* föräldrarna, återfinns i detta uttalande:

Vad som ovan har redovisats illustrerar på ett tydligt sätt *parternas djupgående konflikt* där även våld och hot från [pappans] sida förekommit.²⁰⁷

Domstolen uttalade detta trots att man i övrigt i domen fokuserade och diskuterade omständigheter kring pappan och hans beteende. Den slutsats som de drog i det ovan citerade uttalandet hade därför liten koppling till det som omtalats i målet. Bl.a. fanns ett tydligt ställningstagandena från vårdnadsutredarnas håll redovisat i domen. De skrev i klartext att de ansåg att pappan var olämplig som vårdnadshavare och att barnet inte överhuvudtaget hade någon nytta av umgänge med honom, åtminstone inte som situationen såg ut då. Trots detta såg domstolen inte honom som olämplig vårdnadshavare, utan valde att se *föräldrarnas konflikt* som så allvarlig att de därför inte ville döma till gemensam vårdnad.

I nästa citat kan vi se ännu ett exempel:

Av parternas utsagor framgår emellertid att det föreligger *en djupgående och svår konflikt*, huruvida detta beror på att [pappan] utövat våld som [mamman] påstått har som anförts inte kunnat beläggas. Det är också tydligt att parterna inte hyser någon respekt för den andre parten. [...] Enligt tingsrättens mening förefaller konflikten så djupgående att det vore osannolikt att parterna nu skulle kunna återuppta en sådan föräldrarelation som krävs vid gemensam vårdnad.²⁰⁸

Att domstolen här fokuserade på meningsskiljaktigheterna istället för att bättre utreda och beakta risken för barnen när vårdnadsfrågan avgjordes, fick naturligtvis konsekvenser för umgängesfrågan:

I umgängesfrågan har tingsrätten att utgå från den bedömning av utredningen i målet som gjorts i fråga om vårdnad. Rätten har således att utgå från att [pappan] inte är olämplig som förälder.²⁰⁹

Även i nästa mål lade HD problemet på båda föräldrarna, och tog inte överhuvudtaget upp de uppgifter om psykiskt våld som mamman hade framfört:

²⁰⁶ NJA 2000 s 345, vår kursivering.

²⁰⁷ RH 2001:41, TR dom, vår kursivering.

²⁰⁸ H Svea T 9137-02, TR dom, vår kursivering.

²⁰⁹ H Svea T 9137-02, TR dom.

Visserligen förekommer det *meningsskiljaktigheter mellan dem* som gör att deras samarbete när det gäller barnen inte löper friktionsfritt. Dessa är dock långtifrån av sådant slag som enligt förarbetena skulle medföra att domstolen inte bör förordna om gemensam vårdnad mot den ena förälderns vilja.²¹⁰

HD tycktes här anse att psykiskt våld inte var något som behövde beaktas, eller i vart fall inte att våldet i detta fall var så allvarligt att det var något de var tvungna att ta hänsyn till. Mamman hade menat att pappan talat förklenande om henne inför barnen, något som naturligtvis kunde påverka barnen negativt, därför borde HD i vart fall ha berört uppgifterna.

Ett annat exempel på hur domstolen valt att bortse från anklagelser om våld och istället fokusera på *föräldrarnas konflikt*:

I målet har med önskvärd tydlighet framkommit att parterna har en obearbetad konflikt från den tid de bodde tillsammans och att de därför har betydande svårigheter att över huvud taget kommunicera med varandra. Detta skulle kunna tala emot gemensam vårdnad. Samtidigt anser hovrätten att den obefintliga kommunikationen mellan [mamman] och [pappan] är mycket destruktiv för barnen och är därmed ägnad att skada barnen. Om nuvarande ordning får bestå dvs. om [mamman] även fortsättningsvis ensam får vårdnaden om barnen bedömer hovrätten att det finns en påtaglig risk för att föräldrarna inte skall inse vikten av att de måste för barnens skull börja samarbeta om barnen. Ett påtvingat gemensamt ansvar skulle förhoppningsvis kunna leda till att föräldrarna växer i sin föräldraroll och, eventuellt med hjälp av familjerådgivning eller motsvarande, börjar samarbeta på ett sätt som gagnar barnen.²¹¹

Man tycktes här ha den åsikten att man kunde tvinga fram ett mer omfattande samarbete mellan föräldrarna. I domen berördes inte alls de påståenden om våld som framkommit, och man verkade utgå ifrån att en mer omfattande kontakt mellan föräldrarna gagnade barnen. Det är möjligt att så var fallet, men vi har svårt att förstå att domstolen riskerade att utsätta barnen för de konflikter som måste ha uppstått, även om föräldrarna med tiden skulle kunna få ett bättre samarbete. Som vi tidigare sett, är de flesta experter överens om att det viktigaste för barnen är att få lugn och ro och att konflikten mellan föräldrarna därför inte blir långdragen.

Mamman hade påstått att pappan, under i stort sett hela tiden de varit sammanboende, använt våld mot henne. Hon hade enligt egen utsago blivit tvingad till samlag mot sin vilja. Dessutom menade hon att barnen hade hört och sett flera av handgripligheterna och grälen. Då hon upplevt situationen som skamlig hade hon inte velat att någon utomstående skulle få vetskap om den. Vidare sa hon att hon inte vågat berätta för någon vad hon fått utstå före separationen samt att pappan varit noga med att inte tillfoga henne några synliga skador. Hon hävdade även att pappan efter separationen i perioder har utsatt henne för förföljelse och telefonterror. Mamman sa också att barnen hade anammat pappans ordval då det gäller henne och kallat henne för ”djävla fitta”, vilket var just vad pappan brukade säga till henne. Då det gällde umgänget hade hon sagt att pappan ensidigt bestämt hur umgänget skulle utformas och att hon känt sig tvungen att ge vika. Inte heller denna uppgift var något som domstolen lagt någon vikt vid, utan konstaterade bara att parterna var ense om att den som inte får vårdnaden skulle ha omfattande umgängesrätt.

Nästa mål hade t.o.m. en rubrik under domskälen som kallats ”Vuxenkonflikten”. Även här hade det framförts uppgifter om hot mot mamman och psykiskt våld mot barnen. Domstolen bortsåg inte i sin helhet från uppgifterna, men stannade för att det var konflikten mellan parterna som var det avgörande:

Tingsrätten anser det klarlagt i målet att parterna har en mycket allvarlig konflikt. Den har utvecklats på så sätt att parterna givetvis bråkat i stor omfattning men även till att [pappan], enligt [mamman], hotat henne. [Pappan] har vidgått att han uppträtt illa mot [mamman]. Tingsrätten går inte närmare in på frågan om hot uttalas utan stannar vid att konstatera att konflikten varit mycket allvarlig samt att de i vart fall påstådda hoten, medfört att [pappan] ålagts besöksförbud.²¹²

²¹⁰ NJA 1999 s 451, vår kursivering.

²¹¹ RH 1999:13.

²¹² RH 1999:100, TR dom.

Senare framhålls andra ”problematiska omständigheter”, nämligen det faktum att pappan var ålagd besöksförbud. När detta problem var undanröjt fann man inga hinder för att ett samarbete mellan föräldrarna skulle fungera:

Vad som därmed kvarstår som en utlöpare från konflikten och som skulle kunna få betydelse är besöksförbudet, eftersom detta rent praktiskt försvårar samarbetet. Tingsrätten anser dock att det inte är rimligt att bygga en bedömning i vårdnadsdelen på ett besöksförbud, enär förbudet någon gång kommer att tas bort och enär det helt enkelt inte är rimligt att en sådan företeelse skall få betydelse.²¹³

Enligt vår mening borde man här ha fokuserat på *varför* ett besöksförbud var ålagt och vilka konsekvenser det kunde få för barnen, istället för att bara försöka lösa de praktiska problemen runtomkring.

I ett annat mål kan vi se hur domstolen hanterade vårdnadsutredarens mycket tydliga markering, där denne till och med hävdade att pappan var olämplig som vårdnadshavare. Här följer först utredarens uttalande:

[Pappan] är 1995 dömd för misshandel av [mamman]. Hon har berättat att [pappan] misshandlat henne regelbundet under äktenskapet. Vid enskilda samtal med barnen hos respektive förälder lämnar barnen entydiga och samma uppgifter vid båda tillfällena om att de själva tidigare regelbundet blivit slagna av sin pappa samt att de har sett att pappan har slagit mamman. Det bedöms därför klarlagt att [pappan] har misshandlat både sina barn som sin f d hustru och att han därför bedöms olämplig som vårdnadshavare. [...] Något som bedöms som allvarligt för det fortsatta samarbetet kring barnen är att [pappan] inte vill ge [mamman] muslimsk skilsmässa. [...] Denna typ av repressalie från [pappans] sida mot [mamman] förstärker ytterligare bedömningen i vårdnadsfrågan. [...] Den entydiga bild som barnen har gett är att de känner en stor olust i att ha umgänge med pappan och att de är rädda för honom och fruktar hans häftiga humör. Skälet till att de besöker honom är att mamman tvingar dem. [...] Värdet för barnen av att det just nu fastställs ett umgänge mellan dem och deras pappa [namnet] ifrågasätts därför.²¹⁴

I målet lade domstolen, trots uttalandet från socialens utredare, skulden på *föräldrarnas konflikt* och menade att det var anledningen till att de inte kunde samarbeta i frågor som rörde barnen. Domstolen inledde sina domskäl med att redogöra för de särskilda omständigheter som kunde innebära att man frångick gemensam vårdnad och tog där upp just det fallet där en förälder är olämplig som vårdnadshavare, samt när konflikten mellan föräldrarna är så djup att samarbete inte kan komma till stånd. Domstolen valde, trots klarlagda uppgifter om våld både mot mamman och mot barnen, att skylla det inträffade på konflikten mellan föräldrarna:

På grund av vad som sålunda har anförts och andra för [pappan] graverande omständigheter finner tingsrätten att det råder en *så svår och djup konflikt mellan föräldrarna* att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnen.²¹⁵

I följande fall var pappan dömd för misshandel och olaga hot mot mamman. Hon levde under skyddad adress och uppgav att hon var rädd för pappan. Dessa omständigheter hänvisade domstolen till på följande sätt:

Även om det hittills sagda inte leder till slutsatsen att [pappan] kan anses olämplig som vårdnadshavare får det anses råda en *så svår och djup konflikt mellan föräldrarna* att det är omöjligt för dem att samarbeta i frågor som rör barnen.²¹⁶

Genom att först konstatera att pappan inte var olämplig och sedan hänvisa till att det var *föräldrarna* som hade problem, undvek domstolen här att ta ställning till hur pappans våld och hot påverkade barnen. Det hade dessutom förekommit uppgifter om att han slagit barnen.

²¹³ RH 1999:100, TR dom.

²¹⁴ TR Thn T 1299-99.

²¹⁵ TR Thn T 1299-99, vår kursivering.

²¹⁶ TR Thn T 1025-00.

Detta fanns dock inte dokumenterat i någon dom, till skillnad från misshandeln mot mamman. Pappan hade dessutom menat att någon äktenskapsskillnad, enligt muslimsk sed, inte hade kommit till stånd. Det sken, enligt vår mening, igenom en önskan hos pappan att hålla kontrollen och makten över det som han ansåg vara *hans* familj.

I ett annat fall hade barnen själva, på grund av pappans beteende, helt valt bort att träffa honom. Domstolen menade att barnens avstående inte hade något med mammans inställning att göra, vilket också stöddes av vårdnadsutredningen. Barnen var här tio respektive sju år vid tiden för vårdnadsutredningen, och beskrev för utredarna sin pappa som väldigt sträng; ”pappa är så arg”. De upplevde att han inte respekterade dem; bl.a. måste de sova i samma säng som pappan. Särskilt dottern upplevde detta som oerhört jobbigt, men vågade inte protestera. Enligt dottern sa han till henne att om hon inte tränade taekwondo varje vecka, skulle hon komma att bli våldtagen (!). Hon fick inte ha bikiniöverdel på sig när hon badade och var dessutom tvungen att klä om inne hos herrarna. Båda barnen uttryckte sin rädsla för pappan i sina samtal med familjesektionen på socialförvaltningen, och dottern var mycket bestämd i sin ovilja att träffa honom. Hon ville inte ens prata med honom i telefon eller ha brevkontakt. Sonen ville inte träffa sin pappa själv. Båda uppgav att han slog dem: ”pappa säger att han har rätt att slå oss, så vi ska lära oss.” Socialsekreterarna skrev att ”[b]ägge barnen uppvisade upprördhet över pappans kommentarer gällande deras mest intima kroppsdelar, bägge är nära gråten.” Något som noterades vid flera tillfällen var barnens rädsla över att pappan skulle komma att få ta del av det som barnen sagt.

En av de utredande socialsekreterarna träffade barnen ytterligare en gång, endast två dagar före rättegången och sa att barnen ”visste att det skulle bli rättegång och förklarade att de skulle gömma sig om de tvingades träffa pappa igen”. Vid en uttrycklig fråga om de kunde tänka sig att träffa pappan tillsammans med någon annan svarade båda nej. Angående pappans ”gränssättningar” som han själv ansåg det vara, uttalade socialsekreteraren att det inte var ”fråga om gränssättningar utan kränkningar som leder till rädsla”. Enligt hennes mening var gemensam vårdnad utesluten eftersom parterna inte alls kunde prata med varandra. För henne var barnens rädsla avgörande för hennes ställningstagande och hon menade att umgänget var skadligt för barnen. Trots denna bakgrund kom hovrätten in på konflikten mellan föräldrarna:

Vad barnen i dessa samtal klagat över tyder visserligen på att [pappan] inte fullt ut förmått att tillgodose deras behov, men å andra sidan är det inte fråga om anklagelser av så allvarligt slag att de kan diskvalificera [pappan] som umgängesförälder.

Det sagda leder lätt till antagandet att det är [mamman] som påverkat barnen och att det är hennes agerande som ligger bakom deras ovilja att träffa [pappan]. Ett sådant antagande motsägs emellertid med kraft av vårdnadsutredningen och även av vad som i övrigt kommit fram vid huvudförhandlingarna i hovrätten.

Barnens avoga inställning till umgänge torde därmed inte kunna förklaras på annat sätt än att det är *konflikten mellan föräldrarna* som har tvingat dem att helt välja bort en av dessa. Ett antagande i denna riktning vinner starkt stöd av vad som framkommit i utredningen, nämligen att motsättningarna mellan parterna är synnerligen djupgående och att barnen under lång tid på nära håll nödgats leva mitt uppe i denna konflikt.²¹⁷

I följande fall missbrukade pappan alkohol och narkotika, han var dömd för mordbrand (han hade tänt på mammans och barnens bostad. Påföljden blev rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning). Besöksförbud var också meddelat efter hot om att ”skära halsen av henne”. Barnen uppgav att de var rädda för pappan och ville tills vidare inte träffa honom. Ett av barnen gick hos BUP för att bearbeta det som hänt och ett annat hos BIM (Barn i missbruksmiljö). Barnen uppgav att han hade varit berusad när de varit hos honom och hade vid ett tillfälle *själva* valt att avbryta umgänget på grund av detta. Domstolen kommenterade detta på följande sätt:

²¹⁷ H SB, T191-00, vår kursivering.

En förutsättning för att gemensam vårdnad skall anses förenlig med barnens bästa är att det *mellan föräldrarna* inte föreligger motsättningar av sådan natur att ett framtida samarbete i vårdnadsfrågor omöjliggörs eller kommer att påverka barnen negativt. Annat har inte framkommit än att båda föräldrarna vill sina barns bästa men utredningen visar att *motsättningarna mellan föräldrarna* är mycket stora. Dessa motsättningar synes ha funnits under slutet av äktenskapet och har uppenbarligen förvärrats genom den gärning som [pappan] dömts för slutligt den 26 januari 1998. [Mamman] har inte kunnat förmås att övervinna den rädsla hon påstår sig känna. Huruvida [mamman] därvid överreagerar eller ej saknar egentligen betydelse. Det kan i vart fall konstatera att någon egentlig kontakt mellan [pappan] och [mamman] inte förekommer och att det inte heller finns välgrundade förhoppningar om en snar förändring därvidlag. Att under ovan redovisade omständigheter förordna om gemensam vårdnad är inte förenligt med barnens bästa.²¹⁸

Återigen lade man tyngdpunkten på motsättningarna mellan *föräldrarna* istället för att fokusera på de problem *pappan* hade, och på vilka konsekvenser det skulle kunna få för barnen. Det är också intressant att domstolen uttryckte sig på så sätt att mamman inte hade *förmått* övervinna sin rädsla för pappan. Det uttalandet lade tydlig fokus på att det var *mamman* som skulle övervinna sin rädsla och inte *pappan* som borde sluta utöva våld. Fokus flyttades därmed från den våldsamme mannen till kvinnan/offret.

Domstolen ansåg att båda föräldrarna var lämpliga som vårdnadshavare, och deras slutsats var tydligen att pappan inte utgjorde någon risk. Det är dock svårt att förstå hur domstolen kunde komma till en sådan slutsats. En förklaring kan vara att de såg ett stort värde i att pappan *ville* barnens bästa, men det innebär ju inte automatiskt att de *får* det bra. Boendet var också uppe till prövning och angående den frågan sa domstolen:

Av de återopade upplysningarna från socialnämnden i Kungsbacka kommun kan utläsas att barnen under sommaren 1998 uttryckt sig positiva till att träffa sin pappa men att de inte uttryckt något önskemål om att inte längre bo hos sin mamma. Med stöd av det anförda finner tingsrätten att det är bäst för barnen att [mamman] ensam anförtros vårdnaden om barnen.²¹⁹

Trots att mamman uppgav att barnen inte längre ville träffa sin pappa, hänvisade domstolen alltså till ett uttalande som barnen gjort tidigare, och man gick inte vidare in för att bedöma det ut *deras* perspektiv. Vårdnaden gavs visserligen till mamman, men domstolens motivering till det var att hon var den enda som yrkat på ensam vårdnad, det var således inte kopplat till pappans beteende.

I vissa fall försökte domstolen ”komma förbi” de problematiska omständigheterna genom att exempelvis föreslå hämtning och lämning på dagis. I ett fall hade mamman uppgivit att pappan misshandlat och hotat henne under äktenskapet. Hon hade bland annat tagit sin tillflykt till Kvinnohuset. Efter det att paret separerat, förekom mycket hotelser från pappan, även då pappan hämtade och lämnade barnet för umgänge. Mamman menade också att hon var rädd för att pappan, som ursprungligen var från Iran, skulle föra bort sonen. Pappan hade dessutom besöksförbud under en tid. I domskälen redogjordes för utredarnas förslag om hur man skulle komma förbi de praktiska problemen, något som domstolen uppenbarligen tyckte var en bra lösning:

[Sonen] behöver båda sina föräldrar. För ett så litet barn tillgodoses detta behov bäst genom ett tätt och regelbundet umgänge, en till två nätter övernattnings och gärna dagumgänge. När det gäller [sonen] *försvåras detta av den rädsla som [modern] hyser för [pappan]*. Genom att låta hämtning och lämning av [sonen] i så stor utsträckning som möjligt ske på dagis slipper han bevittna eventuella hot och påtryckningar som kan förekomma vid överlämnandet. Viktig information från den ene föräldern till den andre skulle kunna ske genom att en kontaktbok får följa med honom.²²⁰

Problemet som domstolen diskuterade var alltså inte *faderns beteende* i sig, utan man sa uttryckligen att det som försvårade var *moderns rädsla*. Inte heller lade man något ansvar på

²¹⁸ H VS 345-99, TR dom, vår kursivering.

²¹⁹ H VS 345-99, TR dom

²²⁰ H Göta T 5-01, TR dom.

pappan då det gällde hämtning/lämning eller information, utan man löste detta problem genom att hänvisa till att den kunde ske via dagis och en kontaktbok. Att man även i detta mål koncentrerade sig på föräldrarnas konflikt framkommer senare i domen:

Han har trots att det föreligger en allvarlig konflikt mellan parterna haft ett fungerande umgänge med [sonen].²²¹

I ett fall där pappan enligt uppgift från dottern hade misshandlat henne, ser vi också tydligt hur fokus flyttades från pappans våld, i domstolens hantering av den risk pappan kunde anses utgöra för dottern:

Vad gäller frågan om den påstådda misshandeln av [dottern] finner tingsrätten inte att det av utredningen i målet kan anses vara klarlagt att [pappan] har slagit [dottern]. Tingsrätten anser emellertid, *oavsett om händelsen har inträffat eller inte*, att detta i dagsläget *inte bör tillmätas någon betydelse* för frågorna om vårdnad, boende eller umgänge.²²²

Domstolen ansåg alltså inte att våldet mot barnet utgjorde någon risk! Det är en sak att man inte anser att det är klarlagt att våld har förekommit, men att uttala att det inte har någon betydelse *även* om det har förekommit är enligt vår mening mycket anmärkningsvärt! Vi kan inte se att det finns några belägg för att våld inte skall tillmätas betydelse, vare sig i lag eller i förarbeten.

I nästa mål saknade pappan uppehållstillstånd i Sverige vid tiden för domen, det var också denna ”problematiska omständighet” som domstolen la vikt vid i sin bedömning. De påståenden om våld som mamman hade framfört berör man inte över huvudtaget:

Förhållandena är för närvarande sådana att [pappan] inte har rätt att vistas permanent i Sverige. Som en konsekvens härav saknar [pappan] fast bostad i landet och det är inte heller klarlagt var i Sverige han skulle kunna bo, för det fall han fick permanent uppehållstillstånd. Vidare saknas utredning om [pappans] personliga förhållanden i övrigt. Det är således inte närmare utrett under vilka omständigheter det begärda umgänget skulle ske. Vid sådant förhållande kan det enligt hovrättens mening inte anses ha framkommit att det av [pappan] begärda umgänget är bäst för [barnen].²²³

Enligt vår mening, verkar pappan mest intresserad av att få umgänge för att han skall få uppehållstillstånd i Sverige. Det framkom nämligen i domen att barnen varit i pappans hemland med sin mamma och hälsat på släktingar. Mamman hade då kontaktat pappan för att han skulle få möjlighet att träffa sina barn, något som han inte var intresserad av. Samtidigt behövde han en anknytning till Sverige för att få sitt uppehållstillstånd, vilket skulle vara fallet om han fick rätt till umgänge med barnen. Detta mål är lite speciellt i den meningen att pappan inte kunde träffa barnen i dagsläget, varför vi kan förstå domstolens ställningstagande till viss del. Man såg förmodligen inte någon anledning att göra en adekvat riskbedömning med tanke på omständigheterna.

4.2.2 Mammans trovärdighet

Domstolarnas diskurs om mammans trovärdighet innebar att det ställdes krav på att hon skulle ”bevisa” eller åtminstone visa stöd för sina påståenden. Även i denna diskurs låg alltså fokus på något annat än pappans beteende eller barnets perspektiv. Följande uttalande får illustrera detta:

När det gäller frågan om det har förekommit våld och hot från [pappans] sida *står således ord mot ord*. Även om det kan ha förekommit att han har uppträtt på ett sådant sätt att hon har haft anledning att bli

²²¹ H Göta T 5-01, TR dom.

²²² TR Thn T 917-00, vår kursivering.

²²³ H Svea T 3362-03

rädd för honom är detta förhållande inte av sådan art att det enligt hovrättens bedömning utgör något absolut hinder mot en gemensam vårdnad.²²⁴

I ett annat fall kommenterade domstolen moderns påståenden om pappans sexuella övergrepp på deras dotter:

[Mamman] har inför tingsrätten förklarat att hon inte motsätter sig att [pappan] får träffa [dottern] under förutsättning att [dottern] själv vill detta. Hennes förklaring och sättet på vilken den framförts har givit intryck av att hon saknar [engagemang] för att umgänget skall komma till stånd. Orsaken härtill är helt naturligt hennes, trots den friande domen i brottmålet, kvarstående misstankar mot [pappan] Det går emellertid inte att bortse från att [dottern] själv, såsom framkommit under utredningen, har en avvisande attityd till frågan om hon skall träffa fadern.²²⁵

I vissa fall la domstolarna tyngdpunkten på mammans ”beskyllningar” snarare än på pappans beteende, vilket illustreras av följande citat:

[Moderns] påstående i målet om sexuella övergrepp har inte vunnit något stöd av utredningen i målet och hovrätten lämnar påståendena utan avseende.²²⁶

De polisanmälningar som [mammans] har gjort har såvitt framgår av utredningen inte lett till att brott kunnat styrkas i något fall.²²⁷

Moderns påståenden befanns ibland vara understödda av domstolens utredning:

Och just den omständigheten att vad som framkommit vid denna enstaka händelse kan förklaras gör att slutsatser kan dras om hur han agerat redan dessförinnan. Tingsrätten finner att händelsen och fotografierna med styrka bekräftar att [mammans] beskrivning av parternas förhållande och [pappans] uppträdande mot henne och mot barnen samt att Familjerättens iakttagelser och slutsatser är riktiga.

[...]

[Mamman] har återhållsamt, lågmält och nedtonat beskrivit en tillvaro före och efter skilsmässan som måste ha varit mycket påfrestande för henne. [Pappan] har uppenbarligen ett starkt kontrollbehov över både henne och barnen och han innehar de facto även en sådan kontroll. Han har kunnat genomföra fortsatta kontakter med henne mot hennes vilja. Hon har uppgett att barnen lyder honom blint och att han kräver total underkastelse. Rätten fäster sig särskilt vid att hon, direkt i anslutning till misshandeln den 26 april i år, fick tåla att han följde med henne när hon skulle göra ärenden och sedan hem till henne igen samt förmåddes ställa upp, därtill leende, när han ville fotografera henne och barnen på en lekplats. Det som beskrivits om misshandeln och [pappans] efterföljande agerande förstärker och bekräftar således det som Familjerätten funnit i sin utredning.²²⁸

Att domstolen såg mammans uppgifter som trovärdiga framkommer även i följande fall. Barnen var i detta mål mycket tydliga med att de inte ville ha umgänge med sin pappa. Mamman hade inte själv motsatt sig umgänge, utan menade att hon skulle medverka till umgänge om barnen ville:

Däremot har inget framkommit i målet som tyder på att [mammans] aktivt försökt hindra barnen från att träffa pappan eller påverkat dem till deras ställningstagande.²²⁹

Domstolen verkade här vilja förtydliga att det inte ansåg att det var fråga om umgängessabotage, utan att de litade på mammans uppgifter om att barnen själva tydligt var mot umgänge. Även hovrätten lade vikt vid mammans trovärdighet, om än med stöd av utredningen:

²²⁴ H Göta T 5-01, vår kursivering.

²²⁵ RH 1999:74

²²⁶ RH 1999:74.

²²⁷ H Göta T 5-01.

²²⁸ TR Gbg T 9299-03.

²²⁹ H SB T 191-00, TR dom.

Det sagda leder lätt till antagandet att det är [mamman] som påverkat barnen och att det är hennes agerande som ligger bakom deras ovilja att träffa [pappan]. Ett sådant antagande motsägs emellertid med kraft av vårdnadsutredningen och även av vad som i övrigt kommit fram vid huvudförhandlingen i hovrätten.²³⁰

I följande två citat, som är hämtade från en och samma dom, ser vi också att domstolen fann modern trovärdig:

Det är tydligt att det från [mammans] sida finns rädsla och bristande förtroende för [pappan]. Enligt hovrättens mening är denna inställning förståelig mot bakgrund av vad som tidigare förekommit mellan dem, särskilt händelsen med lägenhetsbranden år 1996. Vidare har [pappan] här visserligen uppgett att han numera mår psykiskt väl och att han inte längre intar någon medicin. Enligt hovrättens mening finns det emellertid, mot bakgrund av [pappans] tidigare psykiska ohälsa, anledning att bedöma hans nuvarande hälsotillstånd i detta avseende med viss försiktighet.²³¹

Tingsrätten kan inte finna att [mammans] rädsla är ogrundad.²³²

Här kan man observera att de anklagelser som mamman hade framfört angående branden i lägenheten, fanns dokumenterade i en brottmålsdom och därmed var lätta att bevisa. I och med det synes det också som om hennes övriga uppgifter om rädsla för pappan togs på allvar av domstolen.

Det är i målet anmärkningsvärt att tingsrätten vid sin bedömning gjorde en så tydlig särskiljning mellan vårdnadsfrågan och umgängesfrågan. Då man tilldömde mamman ensam vårdnad hade man förståelse för hennes rädsla och fann att det saknades förutsättningar för det samarbete som krävs för gemensam vårdnad. Dessutom misstrodde man pappans kapacitet att ta hand om sig själv och sin psykiska sjukdom. De menade att han saknade insikt om allvaret i sjukdomsbilden. Alla dessa omständigheter verkade vara som bortblåsta då man tog ställning till umgänget. Domstolen avfärdade mycket lätt mammans oro för att pappan inte skulle ta hand om sonens hälsa i tillräcklig grad. Risken för att pappan, om han misskötte sin medicinering eller drack alkohol, skulle kunna skada sonen, berördes överhuvudtaget inte i domen. Vad som var det avgörande för att domstolen gick med på umgänge är svårt att utläsa i domen. Det verkade snarare finnas en underliggande uppfattning om att det var självklart att pappan skulle ha umgänge med sin son.

Även i hovrättens bedömning av målet gjordes en tydlig uppdelning av vårdnads- och umgängesfrågorna. Precis som tingsrätten hade man stor förståelse för mamman och hennes rädsla då det gällde vårdnaden och man hyste ingen större förhoppning om att pappans psykiska problem skulle vara lösta. De menade istället att mot bakgrund av tidigare sjukdomshistorik, fanns det anledning att bedöma hans hälsotillstånd med ”viss försiktighet”. Vid umgängesprövningen berördes dessa frågor mycket ytligt. Man avfärdade ganska enkelt vilken risk pappans tidigare sjukdomsbild utgjorde för sonen. Dessutom fanns det, enligt vår mening, många uppgifter som domstolen valde att inte beröra. Det framkommer i fallet att pappan fått ytterligare ett barn, en dotter, som var familjehemsplacerad. Anledningen till varför pappan inte ansetts lämplig att ta hand *det* barnet då dess mor insjuknade, framkommer inte. Inte heller reflekterade domstolen över att pappan ljugit om sin medicinering i tingsrätten. Han hade slutat medicinera för sina psykiska besvär och hävdade nu att han inte ”vågade” säga att han slutat. Tingsrätten hade tidigare menat att det fanns en risk att han skulle insjukna i allvarlig psykiatrisk sjukdom och att han då även skulle kunna bli våldsam om han upphörde med sin medicin. Denna fara hade enligt mamman redan realiserats då han stod åtalad för ett våldsbrott begånget strax efter det att medicineringen avbröts. Hovrätten tog heller inte upp det faktum att pappans nya kvinna också hade en historik av psykiska problem.

²³⁰ H SB T 191-00.

²³¹ RH 2001:41.

²³² RH 2001:41, TR dom.

I den riskbedömning som *skulle ha gjorts* då man tog ställning till frågan om umgänget, är detta ytterligare en faktor som kan påverka sonen och därför bort ingå i prövningen.

I följande citat är det oerhört tydligt att domstolen lägger bevisbördan på mamman och att det är hennes trovärdighet som står i fokus:

[Mamman] har inte styrkt sina påståenden om att [pappan] misshandlat och hotat henne eller eljest förgripit sig på henne.²³³

Samtidigt gav man i domen uttryck för att mamman *själv* trodde på de uppgifter som hon lämnade:

Av det sätt varpå hon lämnat sina uppgifter under förhöret med henne anser tingsrätten det framgå att hon själv upplever sig ha blivit utsatt för allvarliga övergrepp från [pappans] sida, främst på det sexuella området.²³⁴

Ett hovrättsråd var skiljaktigt och redovisade en annan uppfattning:

Av utredningen i målet framgår att [mamman] inte vill ha mer kontakt med [pappan] än vad som är nödvändigt. Hon har förklarat det med att [pappan] under deras samlevnad utsatt henne för omfattande våld och övergrepp. Som tingsrätten konstaterat har [mamman] inte styrkt dessa påståenden. Men som tingsrätten också anfört ger [mammans] uppgifter vid handen att hon själv upplever sig ha blivit utsatt för allvarliga övergrepp från [pappans] sida. Vidare framkommer av vårdnadsutredningen att utredarna ansett att det förekommit något oegentligt i förhållandet mellan föräldrarna som barnen varit vittne till och som också framkommer av barnens samtal med personalen på daghemmet. Med hänsyn till det sagda anser jag att [mammans] uppfattning vad som förevarit under samlevnaden mellan henne och [pappan] måste respekteras. Enligt min mening är denna situation att jämföra med det fallet att en förälder är övertygad om att ha gjort sig skyldig till våld mot den andre föräldern. Det är vidare ofrånkomligt att [mammans] upplevelser av samlevnaden påverkar hennes framtida relation till [pappan] och hennes förmåga att samarbeta med denne i frågor som rör barnen. [...] Det finns enligt min mening risk för att den påtvingade gemensamma vårdnaden kommer att leda till ytterligare konflikter mellan föräldrarna, vilket barnen inte mår bra av.²³⁵

Enligt vår mening gjorde hovrättsrådet en mer adekvat bedömning än majoriteten, då hon mycket tydligt visade att trots att mamman inte *bevisat* att pappan har brukat våld mot henne, skulle uppgifterna tas på allvar. Mamman skulle inte behöva uppbringa bevis som når den nivå som krävs vid ett brottmål, för att uppgifterna skulle få betydelse för utgången i målet. Pappan hade inte kunnat fällas för de brott han anklagats för, men det betydde inte att man kunde bortse från anklagelserna om våld *i vårdnadstvist*. Dessutom var barnperspektivet tydligare här då hovrättsrådet pekade på hur barnen kunde komma att påverkas av ytterligare konflikter mellan föräldrarna.

I nästa mål kan vi se en kombination av diskursernaammans trovärdighet och pappans beteende. Mamman hade vid förhandlingen i tingsrätten framhållit att pappan, genom att baktala henne och hennes nuvarande sambo, vänt en av sönerna mot henne. Något som tingsrätten inte lade någon vikt vid. Situationen hade dock vid tiden för hovrättens förhandling förvärrats ytterligare i denna del varvid domstolen uttalade:

Tvärtom har konflikten numera drabbat en kärnfråga i förhållandet mellan parterna, nämligen på det sättet att [äldste sonen] och, i någon mån, [yngste sonen] börjat motsätta sig att vistas hos sin mor. Utredningen i hovrätten – utskriften från bandupptagningar av telefonsamtal, bandupptagning från telefonsamtal i februari 1999 och muntlig utsagor – ger underlag för slutsatsen att vad nu sagts beror på att sönerna har påverkats i sin inställning av [pappan] och av dennes negativa uppfattning om [sambon].²³⁶

²³³ RH 1999:13, TR dom.

²³⁴ RH 1999:13, TR dom.

²³⁵ RH 1999:13, skiljaktigt mening.

²³⁶ RH 1999:100

Mamman hade uppenbarligen i tillräcklig mån, lyckats visa att hennes farhågor varit trovärdiga och pappans beteende fick därför konsekvenser. Vad gäller de uppgifter om hot som mamman lämnat, berördes dessa *inte* av hovrätten.

Ett annat exempel på där diskursen mammans trovärdighet är tydlig, är ett fall där pappan misstänktes för att missbruka droger. Det fanns också uppgifter om att han använt våld mot familjen:

När det gäller det påstådda våldet så har [pappan] förnekat dessa uppgifter. Utredningen i övrigt ger inget särskilt stöd åt endera partens uppgifter. [Mamman] har i och för sig gjort ett trovärdigt intryck inför rätten med detta räcker inte för att tingsrätten skall finna att det mot [pappans] bestridande skall anses styrkt att han [pappan] har utövat våld mot familjen. Tingsrätten gör motsvarande bedömning när det gäller påståendet om att [pappan] visa olämpligt intresse av sexuell karaktär för döttrarna nämligen att det inte är visat att han uppträtt otillbörligt. [Pappans] lämplighet som vårdnadshavare kan därför inte sättas i fråga genom nu prövade påståenden.²³⁷

4.2.3 Vårdnadsutredningen

I denna diskurs ingår *barnets berättelse* och *vilja*, vad som *framkommit i utredarnas kontakter* med såväl föräldrarna, som utomstående (t.ex. skolpersonal) samt *utredarnas slutsatser* och *rekommendationer*.

Vårdnadsutredningen hade ibland den funktionen att den bekräftade mammans beskyllningar gentemot pappan, bland annat genom att familjerättssekreterarna ofta träffade barnen och fick lyssna på deras egna berättelser. Det gjorde då också att barnen i vissa fall fick uttrycka sin inställning till att träffa pappan. Ibland hänvisade domstolen i princip bara till vårdnadsutredningen och gjorde ingen egen riskbedömning.

I följande fall hade vårdnadsutredningen en avgörande betydelse för domstolens hantering av riskbedömningen. Först tingsrättens uttalande:

Även *familjerättssekreterarna* har noterat och anmärkt på [pappans] beteende. De har i *utredningen* uppgivit att [pappan] uppträtt mycket växlande i kontakterna med sekreterarna. Han har vid flera tillfällen varit oerhörd forcerad och han har då allmänt gett ett förvirrat intryck. Vid dessa tillfällen har det varit omöjligt att nå [pappan] då han varit mycket osammanhängande i sitt sätt att uttrycka sig, samtidigt som han haft ett aggressivt uppträdande. Vid andra tillfällen har han varit mer samlad och lugn. [Pappan] har dock genomgående i utredningssamtalen tappat koncentrationen efter en stund, varvid samtalen fått avbrytas eftersom [pappan] lämnat rummet.

I *umgängesutredningen* anges att [pappans] psykiska instabilitet och därmed bristande omdömesförmåga *inverkar menligt på hans lämplighet som umgängesförälder*. Vidare konstateras att [pappan] förhållningssätt och uppträdande får anses vara ett starkt vägande skäl till att det inte kan anses vara till [dotterns] bästa med en gängse umgängeskontakt, att [dottern] på grund av sin låga ålder helt och hållet är beroende av den vuxnes förmåga att ge skydd, omvårdnad och förutsägbarhet och att det är oerhört angeläget att dessa behov sätts i förgrunden när det gäller att ta ställning till ett eventuellt umgänge. *Utredningen visar*, enligt utredarna, att [pappans] uppträdande är mycket oförutsägbart och irrationellt samt att han har stora svårigheter att fokusera på [dottern] och se hennes behov mer än korta stunder i taget. *Deras slutsats* är att det är ytterst tveksamt huruvida en umgängeskontakt i dagsläget kan betraktas vara till [dotterns] bästa.²³⁸

[...]

Övervägande skäl talar för att det är bäst för [dottern] att i dagsläget inte ha något umgänge med sin pappa. Alltför många omständigheter pekar på att [dottern] inte får tillräcklig omvårdnad och trygghet hos [pappan]. *Den föreliggande utredningen* tyder också på att ett umgänge bör avvaktas till dess [dottern] uppnår en mer mogen ålder.²³⁹

HD sade i samma mål:

²³⁷ H Svea T 9137-02, TR dom.

²³⁸ NJA 2003 s 372, TR dom, vår kursivering.

²³⁹ NJA 2003 s 372, TR dom, vår kursivering.

Genom [familjerättssekreterarens] vittnesmål får det anses utrett att [pappan] under utredningstiden och i anslutning därtill uppvisat hastigt uppträdande personlighetsförändringar och svängningar i humöret [...].

Vad som genom utredningen i Högsta Domstolen har kommit fram om hans personlighet talar visserligen för att det för närvarande finns en konkret risk för att [dottern] skulle kunna fara illa psykiskt vid ett gängse umgänge med honom. Risken kan emellertid motverkas genom att umgänget sker i begränsad omfattning under medverkan av en kontaktperson.²⁴⁰

Tingsrätten ansåg alltså att man borde avvakta umgänget, medan HD menade att ett bevakat umgänge uppvägs riskerna. En anmärkningsvärd notering är att en kontaktman hade lämnat sitt uppdrag - med omedelbar verkan - efter det senaste umgängestillfället, eftersom pappan betett sig så konstigt att kontaktpersonen inte ansåg sig kunna ha kvar sitt uppdrag längre.

När målet överklagades till HD framkom att mamman hade utsatts för våld av pappan och att han därför dömts för olaga tvång. När incidenten hade inträffat framgick inte, men det är ändå intressant att se att HD inte berörde detta när de tog ställning till umgänget. Händelsen är ytterligare en anledning till att göra en riskbedömning eftersom det påverkar barnet, dels på grund av mammans rädsla och ängslan för barnet under umgänget, och dels för att utreda huruvida det finns en risk för att även barnet blir direkt utsatt.

Anledningen till att HD valde att ta upp målet torde vara för att de ville utreda och klargöra rekvisitet ”konkret risk” ytterligare. HD konstaterade att det fick anses utrett att pappan uppvisat hastigt uppträdande personlighetsförändringar och svängningar i humöret och menade att det fanns en konkret risk för dottern att umgås med sin pappa, men den risken skulle motverkas av en kontaktperson medverkade vid umgängestillfällena.

Även i följande tvist hade vårdnadsutredningen en avgörande betydelse för domstolens riskbedömning:

Genom den förebragta utredningen är det visat att [dottern], som nu är drygt elva år, i flera sammanhang och under relativt lång tid berättat att [pappan] skrikit åt henne och [brodern], att han slagit dem vid mer än ett tillfälle och att hon är rädd för honom. Hennes skildring av vad som inträffat synes därvid i allt väsentligt ha varit identisk, oberoende av för vem hon berättat. [...]

Utredningen ger vidare vid handen att [dottern] alltsedan ungefär ett år tillbaka åter uppfattas som lugn och harmonisk av bland annat sina lärare. Enligt [mammans] förmenande har denna förändring att göra med utformningen av den överenskommelse om begränsat umgänge som parterna träffade den 17 mars 2003, enligt vilken en kontaktperson skall var närvarande vid umgängets utövande. [...]

[Socionomen på BUP] har i sitt förhör uttalat att [dottern] för henne berättat spontant om övergrepp som [pappan] utsatt barnen för och tillagt att hon aldrig tvekade om att det hon fick höra var självupplevt. *Familjerättsbyrån gör i sin utredning bedömningen att det inte finns något skäl att ifrågasätta riktigheten av det [dottern] berättat. Enligt tingsrättens mening finns det inte något i den förebragta utredningen som leder till en annan slutsats.*²⁴¹

Domstolen använde sig sedan av riskbedömningen enligt följande när beslutet skulle tas:

På grund av det anförda finner tingsrätten att det, med beaktande av [dotterns och sonens] bästa, är erforderligt att begränsa det umgänge som [pappan] erhållit genom tingsrättens dom den 12 maj 2000. Detta bör utformas så att umgänget för den tid som kan överblickas äger rum i enlighet med vad som för närvarande gäller, alltså under fem timmar på dagtid en dag varje vecka och i närvaro av en av familjerättsbyrån utsedd person.²⁴²

I andra fall talade domstolen om att utredningen inte stödde påståenden om att pappan utgjorde en risk för barnet:

Eftersom utredningen trots allt inte motsäger [pappans] förklaring till att hans beteende och yttre tecken var betingat av bakrus har tingsrätten att utgå från att [pappan] varken vid detta tillfälle eller i övrigt missbrukar narkotika.²⁴³

²⁴⁰ NJA 2003 s 372, vår kursivering.

²⁴¹ TR Gbg T 11151-02, vår kursivering.

²⁴² TR Gbg T 11151-02.

²⁴³ H Svea 9137-02, TR dom, vår kursivering.

utredningen i målet [har] inte visat att [pappan] har förgripit sig sexuellt på [dottern] eller [styvdottern]. Vad som kommit fram om hans personliga och andra förhållanden visar att han är lämplig att ha vårdnaden om [dottern]²⁴⁴

Man fortsatte sin riskbedömning med att konstatera att dottern bott hos sin mamma sedan fyra år och att hon var känslomässigt bunden vid denna samt att hon uttryckte ”övervägande negativa känslor och sinnestillstånd i relation till [pappan]”. Därför menade tingsrätten att det var bäst för barnet att få stanna kvar i moderns vård. Det stöddes av utlåtandet från psykologen som menade att ”en flyttning till honom [pappan] skulle kräva särskilda åtgärder för att inte äventyra [dotterns] trygghet”. Även hovrätten kom till slutsatsen att det inte fanns något stöd i utredningen för att fadern utsatt dottern för sexuella övergrepp och där överflyttades vårdnaden till honom. I hovrätten framkom att pappan kontaktat flickans lärare och efter det hade han fått till stånd en träff med dottern under skoltid och bland annat medverkat under lektionstid. Han upplevde det som att dottern varit glad och positiv till att träffa honom, vilket bekräftades av flickans lärare. Det var också dottern som ville att pappan skulle stanna under lunch och på lektionerna efteråt. Modern ringde efter detta till dotterns lärare och förbjöd ytterligare besök, eftersom hon påstod att dottern varit så uppriven och ledsen efter att ha träffat pappan. Vid lärarens vittnesmål i hovrätten uppgav hon att hon tyckte att ”det var någonting som inte stämde i [mammans] berättelse i förhållande till hur hon hade uppfattat [dotterns] reaktioner gentemot [pappan]”.

I följande fall diskuterade domstolen inte *själva* kring huruvida pappans beteende kunde vara riskfyllt för barnet, utan hänvisade i princip endast till vårdnadsutredningen:

Av vårdnadsutredningen som förebragts i målet framgår. [Sonen] behöver båda sina föräldrar. För ett så litet barn tillgodoses detta behov bäst genom ett tätt och regelbundet umgänge, en till två natters övernattnings och gärna dagumgänge. När det gäller [sonen] försvåras detta av den rädsla som [modern] hyser för [pappan]. Genom att låta hämtning och lämning av [sonen] i så stor utsträckning som möjligt ske på dagis slipper han bevittna eventuella hot och påtryckningar som kan förekomma vid överlämnandet. Viktig information från den ene föräldern till den andre skulle kunna ske genom att en kontaktbok får följa med honom.²⁴⁵

Vår mening är att domstolarna i detta fall missade många aspekter som bort belysas i en adekvat riskbedömning. Mamman hävdade att våld och hot hade förekommit, vilket domstolen borde ha vägt in i bedömningen och inte avfärdat dem på grund av att polisanmälningarna inte lett någonstans.

Som vi tidigare påpekat, talar man i FB: s förarbeten om att bevisnivån inte behöver uppnå samma styrka som vid ett brottmål. Det är med andra ord inte självklart att en friande dom eller nedlagt åtal skall leda till att uppgifterna inte tillmäts någon betydelse i en vårdnads- eller umgängestvist. Domstolen har i fallet dessutom inte undersökt hur detta våld påverkat mamman och därmed indirekt barnet. Inte heller risken för att våldet skulle kunna överföras till barnet. Mamman ansåg att det fanns en risk för att pappan skulle ta med sig barnet ut ur landet. Det faktum att han bett att få barnets pass borde därför ha utretts vidare. Pappan hade uteblivit från planerat umgänge utan att meddela sig och därigenom gjort barnet besviken och frustrerat. Det tyder på en viss nonchalans från pappans sida och det är tveksamt om han med ett sådant agerande sätter sitt barns bästa i första rummet. Man kan ställa sig frågan om pappans önskan om gemensam vårdnad handlar om att han vill vara delaktig i barnets liv, eller om han vill bibehålla makten över mamman och deras barn.

Följande citat illustrerar några fall där *barnets vilja* har varit avgörande för domstolens hantering av riskbedömningen och hur de slutligen har fått oerhört stor betydelse för domstolens inställning till den risk pappan utgjort för barnet. Man skulle kunna säga att

²⁴⁴ RH 1999:74, TR dom, vår kursivering.

²⁴⁵ H Göta T 5-01, TR dom, vår kursivering. (Samma citat finns ovan under 4.2.1 som exempel på hur domstolen sökt lösa de problematiska omständigheterna.)

riskbedömningen bl.a. är inbyggd i barnets vilja; om man påtvingar ett barn ett umgänge så kan det vara skadligt, åtminstone om barnet har uttryckt sin vilja på ett väldigt tydligt sätt:

Vid avgörande av frågor om umgänge skall domstolen ta hänsyn till *barnets vilja* med beaktande av barnets ålder och mognad. Av den utredning som Familjerättsbyrån har gjort och genom de uppgifter som [mamman] lämnat i hovrätten framgår att [döttrarna] för närvarande inte vill träffa sin far. [...] [H]ovrätten [finner] att barnen uppnått en sådan ålder och mognad och att *deras vilja är så markerad att den bör följas*. Således skall [pappans] umgängesyrcande lämnas utan bifall.²⁴⁶

Tingsrätten kan konstatera att det är ovanligt att man fråntar en förälder umgängesrätten när denne visar uttalat intresse för barnen och där umgänge dessutom förekommit tidigare frekvent under lång tid. I den situation som uppstått måste tingsrätten emellertid göra en avvägning mellan barnens generella behov av att träffa och umgås med sin pappa och deras behov av lugn och trygghet. *Barnens uttalade rädsla för pappan och deras bestämda uppfattning att inte vilja träffa honom* har varit ett avgörande skäl för utredarnas ställningstagande att [pappan] fortsättningsvis inte bör ha rätt till något umgänge med barnen. Tingsrätten har, som nyss sagts, ingen anledning att ifrågasätta barnens uttalanden och deras känslor varför *tingsrätten delar utredarnas uppfattning att barnens rädsla för pappan måste få avgörande betydelse* vid bedömningen av umgängesrätten.²⁴⁷

Domstolen kommenterade vidare barnens motvilja att träffa pappan i närvaro av tredje person:

Så länge barnen nekar även till detta skulle ett *påtvingat umgänge* kunna skada dem allvarligt. Tingsrättens slutsats blir därför att det inte är förenligt med barnens bästa att [pappan] tillerkännes *rätt* till umgänge med barnen. Detta ställningstagande utesluter inte och hindrar inte att barnen om *de* vill och på det sätt *de* önskar tar kontakt med pappan. Det är också angeläget att [mamman] är lyhörd inför *barnens önskningar* vad gäller sådana kontakter. Detta kan så småningom leda till att barnens attityd förändras och att *barnen* åter vill träffa pappan om än i mindre omfattning.²⁴⁸

Hovrätten fastställde tingsrättens domslut men betonade starkt att man egentligen ansåg att någon sorts umgänge hade varit bäst för barnen:

Att helt utesluta [pappan] från umgänge med barnen är, som hovrätten i det föregående har framhållit, inte till deras bästa på längre sikt. Enligt hovrättens mening vore det emellertid än mer skadligt för barnen att *mot deras uttalade vilja tvinga dem* att umgås med sin far. Vad tingsrätten har bestämt i fråga om umgänge därför bör bestå.²⁴⁹

Mamman hade vid tiden för tvisten ensam vårdnad och pappan yrkade på gemensam sådan samt visst umgänge, medan mamma å sin sida ville behålla den enskilda vårdnaden och helt upphäva pappans umgängesrätt med barnen, på grund av att barnen själva inte ville träffa sin pappa.

I ett annat fall var visserligen barnens vilja avgörande, men domstolen ansåg att deras önskemål var väl begränsat när de ändå skulle träffa sin pappa:

Av utredningen i hovrätten framgår att barnen *endast vill ha umgänge med [pappan] två timmar en söndag i månaden i närvaro av kontaktperson*. [Mellandottern] fyller snart 12 år och [yngsta dottern] är 10 år. De vill att deras storasyster [...], som fyllt 16 år, skall vara med vid umgängestillfällena. *Hovrätten anser att stor hänsyn skall tas till barnens vilja när det gäller umgänget med fadern*. Två timmar är emellertid en mycket kort tid när det gäller umgänge. (Hovrätten beslutade om fyra timmars umgänge två gånger/månad.)²⁵⁰

²⁴⁶ H VS T 345-99, vår kursivering.

²⁴⁷ H SB T 191-00, TR dom, vår kursivering.

²⁴⁸ H SB T 191-00, TR dom, vår kursivering utom ordet ”rätt”.

²⁴⁹ H SB T 191-00, vår kursivering.

²⁵⁰ H Svea T 9137-02, vår kursivering.

I följande fall verkade barnets vilja att *träffa pappan* vara avgörande för att domstolen skulle *utdöma* umgänge mellan dotter och pappa:

I umgängesfrågan har familjerättsbyrån, med utgångspunkt i att [dottern] *har en önskan att fortsätta att träffa sin pappa* men under vissa villkor, gjort bedömningen att *hennes uttalade behov av kontakt med honom bör respekteras*. Tingsrätten delar denna bedömning liksom att umgänget, av de skäl som familjerättsbyrån redovisat, under överskådlig tid bör ske under säkra och trygga former i närvaro av kontaktperson.²⁵¹

Här kan vi alltså se att domstolen använde riskbedömningen på så sätt att man förordnade om bevakat umgänge, för att på så sätt minimera riskerna i umgänget. Pappan var här dömd för barnpornografibrott och ansågs olämplig som vårdnadshavare, och intrycket som domstolen gav här är att de förmodligen inte skulle ha medgivit umgänge för pappan om inte barnet så tydligt talat om att hon *ville* träffa pappan. Detta är det enda fall där pappan ansetts vara olämplig vårdnadshavare.

I följande mål var det mycket tydligt att barnets vilja invercade stort på domstolens ställningstagande. Pappan hade blivit fälld för misshandel av mamman. Han var dessutom åtalad för häleri efter att ha köpt en stulen dator till sin son, och var även misstänkt för ringa narkotikabrott. Tingsrätten skrev i sina domskäl:

[Sonen] fyller inom kort tretton år. Det framgår med stor tydlighet av vårdnadsutredningen att det är [sonens] *bestämda vilja* att han skall bo kvar hos [pappan]. Det har i målet visserligen framkommit omständigheter som kan ge anledning att ifrågasätta [pappans] lämplighet som vårdnadshavare. Samtidigt bör emellertid beaktas att det inte finns något stöd för att [sonen] lider några men av att bo hos [pappan]. Tvärtom förekommer i vårdnadsutredningen uppgifter från [sonens] skola som tyder på att de problem [sonen] har haft främst är hänförliga till konflikten mellan föräldrarna och att hans situation efterhand har förbättrats. Det kan således inte antas att det innebär en bestående fara för [sonens] hälsa eller utveckling att han är bosatt hos [pappan]. Vid sådant förhållande har tingsrätten att respektera [sonens] *vilja*.²⁵²

Trots att domstolen faktiskt ifrågasatte pappans lämplighet som vårdnadshavare, ser vi att de lade stor vikt vid sonens vilja. Resonemanget tangerar även den atypiska diskursen *barnet perspektiv*. (Se avsnitt 5.2.5). Men vi saknar ett djupare resonemang om hur bl.a. pappans kriminalitet kunde komma att påverka sonen. Det är motsägelsefullt att domstolen antydde att pappan till och med var olämplig samtidigt som de sa att inget tydde på att sonen tog skada av att bo hos sin pappa.

Det som lyftes fram i domen är att skolan menade att problemen framförallt handlade om konflikten mellan föräldrarna. Mamman menade att hon tidigare hade en mycket bra kontakt med sonen, men hävdade att sonen påverkats av pappan genom att denne uttalat sig nedlåtande om mamman. Han däremot sa att anledningen till att sonen inte ville träffa mamman var att han ansåg att hon hade splittrat familjen. Enligt vår mening fanns det tecken på att pappan och sonen kan ha formerat den typ av ”allians” som Wallerstein omtalar i sin bok.²⁵³ Även vårdnadsutredarens uttalande att hon ”inte tidigare träffat på ett barn med ett så starkt ställningstagande för en av föräldrarna” kan tyda på att så var fallet.

Det finns även exempel där *barnets vilja*, trots att den uttalats och redovisas av domstolen, inte lades till grund för domstolens beslut eftersom den inte redovisats i *utredningen*:

[Dottern] har uttryckt att hon vill bo tillsammans med [mamman]. Enligt 6 kap 2 b § föräldrabalken skall i frågor om vårdnad, boende och umgänge hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad. Eftersom [dotterns] uttalande om hos vem hon vill bo inte har gjorts i samband med någon vårdnads- eller boendeutredning anser tingsrätten att det kan vara svårt att bedöma värdet av det.

²⁵¹ TR Gbg T 8298-03, vår kursivering.

²⁵² TR Thn T 143-98, vår kursivering.

²⁵³ Se 3.2.5 ovan.

Tingsrätten väljer därför att inte tillmäta dessa uppgifter någon större betydelse för bedömningen av boendefrågan.²⁵⁴

I fallet hade också framkommit uppgifter om att pappan hade misshandlat dottern. Den uppgiften, tillsammans med hennes önskemål om att få bo hos mamman, borde i vart fall ha föranlett domstolen att undersöka uppgifterna om hennes uttalande mer noggrant. Det föreligger, som vi tidigare påtalat, en utredningsplikt för domstolen enligt FB 6:19. Med tanke på att domstolen menade att uppgifterna om misshandeln av dottern inte spelade någon roll för deras ställningstagande, skulle det för att inte förringa värdet av hennes uppgifter totalt, varit värdefullt för henne att utreda hennes vilja och ta hänsyn till denna.

4.2.4 Pappans beteende

Som vi tidigare redogjort för, förekom diskursen *problematiska omständigheter* i stor utsträckning, snarare än *pappans beteende*. Men i viss mån återfanns ändå fokus på detta:

För att det skall kunna bli aktuellt med ett umgänge med [dottern] inom en närmare framtid bör krävas av [pappan] att han undergår någon form av utredning. En sådan utredning måste visa orsaken till *hans oförutsägbara och irrationella beteende* och klarlägga om [pappan] är i stånd att ge [dottern] tillräcklig omvårdnad och trygghet.²⁵⁵

Hovrätten hade dock en annan uppfattning än tingsrätten ovan, och uttalade gällande samma pappa:

Några allvarigare anmärkningar kan dock enligt hovrättens mening *inte riktas mot honom* och det råder inte något tvivel om att han är mycket fäst vid [dottern] och vill hennes bästa.²⁵⁶

Man hade enligt vår mening svårt att tro att det var samma person som tingsrätten och hovrätten diskuterade. Deras uppfattning om vad som var ”allvarliga anmärkningar” går vitt isär.

Domstolarna uttalade endast i ett fall att en förälder var olämplig som vårdnadshavare. Nedanstående citat visar dock på ett av de få fall där man i vart fall *ifrågasatte* lämpligheten, även om man inte konstaterade att pappan *var* olämplig:

det [finns] omständigheter som visar på att [pappans] lämplighet som vårdnadshavare kan ifrågasättas. Tingsrätten beaktar i detta sammanhang särskilt vad som framkommit om [pappans] beteenden i samband med att [dottern] hösten 1995 skulle börja sexårsverksamheten och vad som inträffade året efter då [dottern] skulle börja första klass. [Familjerättssekreteraren], familjerätten i Arvika, har när det gäller händelserna inför skolstarten 1996 uppgett att [pappan] vid mötet den 26 augusti, då det var tänkt att [dottern] skulle överlämnas till modern och då [dotterns] skola redan börjat, inte på något sätt medverkade för att lösa situationen. *Hans handlande* tyder, enligt tingsrättens mening, på att han inte sätter [dotterns] intressen i främsta rummet.²⁵⁷

Domstolen gick med på umgänge med kontaktperson för pappans del, men bara av den anledningen att mamman hade medgett visst umgänge; ”[d]et kan ifrågasättas om något umgänge alls bör regleras. Emellertid har [mamman] medgett ett umgänge”. Man kan i denna del läsa mellan raderna, att domstolen förutsatt att något umgänge inte skulle komma att realiseras, eftersom kravet på kontaktperson kvarstod. Pappan hade tidigare underlåtit att genomföra umgängestillfällena med kontaktperson närvarande, då han ansett att denna form av umgänge inte var bra för dottern.

²⁵⁴ TR Thn, T 917-00.

²⁵⁵ NJA 2003 s 372, TR dom, vår kursivering.

²⁵⁶ NJA 2003 s 372, HovR dom, vår kursivering.

²⁵⁷ H Svea T 7596-00, TR dom, vår kursivering.

Detta är ett av de fall där vi anser att en riskbedömning faktiskt genomförts, i vart fall då det gäller vårdnaden. Domstolen hade tydligt redovisat sina skäl för ställningstagandet och avvägt vad som var barnets bästa i detta specifika fall. Det som dock återigen var iögonfallande var att man i *vårdnadsfrågan* tog hänsyn till barnets vilja och pappans beteende, men inte i samma utsträckning gjorde en riskbedömning vid ställningstagandet angående *umgänget*. Visserligen uttryckte domstolen tveksamhet till umgänge, men det godkändes då mamman medgivit detta. Vi vill återigen peka på domstolens utredningsansvar enligt FB 6:19. Om domstolens uppfattning var annorlunda än mammans i denna fråga, borde de därför ha fattat det beslut som de ansåg var *bäst för barnet*. Efter att ha tagit del av uppgifterna i domen framstår det som relativt klart att varken mamman eller dottern ville ha något med pappan att förskaffa. Det kan därför ifrågasättas om inte mamman känt en viss press att godta någon form av umgänge, eftersom hon annars riskerade att anklagas för umgängessabotage.

I följande fall konstaterades att pappan brustit i omsorgen om barnet, men försummelsen ansågs ändå inte så grav att han fråntogs umgängesrätten:

[Mamman] har riktat kritik mot [pappan] när det gäller dennes förmåga att i samband med umgänge ta hand om [barnet]. Efter tingsrättens dom har i detta hänseende tillkommit de incidenter i samband med umgängestillfällen våren 2001 som [mamman] har påtalat. Vad som kommit fram om dessa incidenter visar visserligen att [pappan] i viss mån brustit i det praktiska föräldraansvaret. Hovrätten anser emellertid att dessa brister inte bör ges någon avgörande betydelse vid bedömningen av [barnets] rätt till umgänge med [pappan] i fortsättningen. Inte heller vad som kommit fram om [pappans] hälsa i psykiskt hänseende bör ges någon sådan betydelse. Det finns sålunda enligt hovrättens mening inte med hänsyn till [barnets] säkerhet grund för några bestående inskränkningar i umgängesrätten.²⁵⁸

Nästa citat är också ett exempel på där man fokuserade på *pappans beteende*. Bl.a. hade mamman polisanmält honom för att ha trängt sig in i hennes bostad och misshandlat henne. Polisen hämtade senare honom till förhör och han hade tydligen inte frivilligt följt med polisen utan händelsen drog ut på tiden i närmare två timmar, allt i närvaro av barnen:

Svårare att förstå är att *han höll kvar barnen så länge*, ca två timmar, och lät dem uppleva *hans konflikt* och även drog in dem i den, så som polismännen beskrivit i promemorian.

Beträffande fotografierna av pojkarna, som inte företetts i rätten men enligt uppgift tagna även i för barnen kränkande situationer, har framkommit att [pappan] under barnens hela liv fotograferat dem och familjen och att han med dem bl.a. velat dokumentera konkreta symptom på sjukdom eller annat avseende pojkarna, eftersom han menar sig ha svårt att uttrycka sig och ge rätta beskrivningar för läkare.[...]

Att [pappans] *uppträdande* och fotografering kan förklaras innebär emellertid inte att de även kan godtas i förhållande till barnen. Det må vara att han handlar efter bästa förmåga och utifrån sina egna förutsättningar, att han vill väl och månar om barnen. Man måste se till vilken effekt hans konkreta handlande har och hur det påverkar barnen. Och just den omständigheten att vad som framkommit vid denna enstaka händelse kan förklaras gör att slutsatser kan dras om hur han agerat redan dessförinnan. Tingsrätten finner att händelsen och fotografierna med styrka bekräftar att [mammans] beskrivning av parternas förhållande och [pappans] *uppträdande mot henne och mot barnen* samt Familjerättens iakttagelser och slutsatser är riktiga.²⁵⁹

I målet ovan diskuterade domstolen pappans beteende ganska ingående. Man tog mammans uppgifter om hans beteende på allvar, och riskbedömningen är i våra ögon adekvat. I målet hade domstolen både umgänces- och vårdnadsfrågan att ta ställning till, och domstolen valde att först ta ställning till umgänget, vilket inte är typiskt för de rättsfall vi analyserat. Det vanliga är att man först tar ställning till vårdnaden och sedan till umgänget. När det gäller hur domstolen *använt sig av* riskbedömningen uttalade de själva i samma avgörande:

²⁵⁸ H Svea RH 2001:41, vår kursivering.

²⁵⁹ TR Gbg T 9299-03, vår kursivering.

Genom händelserna i april och maj i år har således ytterligare belysts hur förhållandena varit tidigare och det är denna totala bild som tingsrätten lägger till grund för sin bedömning.²⁶⁰

Händelserna som det refererades till var sådana som alltså ingick i riskbedömningen. När domstolen bedömt risken som pappans beteende utgjorde för barnen beslutade domstolen enligt följande:

Tingsrätten delar den bedömning som Familjerätten kommit fram till i sin utredning och finner att umgänge under nuvarande förhållanden bör ske endast dagtid och i närvaro av kontaktperson.²⁶¹

Riskbedömningen fick därmed direkta konsekvenser för domstolens beslut om umgänget. När det gäller vårdnadsfrågan som man slutligen tog ställning till sa man:

När som i detta fall en part helt vill och även kan dominera den andra parten, kan inte rimligen talas om något fungerande samarbete. Det blir inte någon balans och det får i förlängningen även följder för barnen. Även i denna del finner tingsrätten, som även i övrigt delar den bedömning Familjerätten gjort, att vårdnaden under nuvarande förhållanden bör anförtros [mamman] ensam.²⁶²

Här hänvisade domstolen alltså inte till misshandeln som en del av samarbetsproblemen. Istället såg man föräldrarnas samarbetsproblem som en *konsekvens* av pappans beteende och ställde honom ansvarig för det och insåg att det inte kunde fungera när det endast skedde på ena partens villkor.

I ett annat fall där pappan var dömd för barnpornografi diskuterade man hur *pappans brott* påverkat barnet:

Vid en samlad bedömning av vad sålunda och i övrigt förekommit finner tingsrätten att utredningen otvetydigt ger vid handen att det, såsom familjerättsbyrån framhållit, i [pappans] personlighet finns en gränsöverskridande inställning till sexualitet, som inte *accepteras av samhället*, samt att denna är av allvarlig karaktär och *helt oförenlig med ett ansvar som vårdnadshavare*.²⁶³

I följande fall uttalade inte domstolen att pappan var olämplig som umgängesförälder, men man diskuterade pappans beteende och omständigheterna kring hans leverne relativt ingående:

[Mamman] har motsatt sig allt umgänge på den grunden att [pappan] är olämplig även som umgängesförälder och att det finns risk för att [sonen] far illa vid ett umgänge med honom [...].

Genom utredningen i målet har framkommit att [pappan] är dömd för upprepade våldsbrott mot [mamman]. Vissa av dem ligger förhållandevis långt tillbaka i tiden men är å andra sidan av mycket allvarlig art. Det måste även beaktas att [pappan] är dömd för brott mot [mamman] som han har begått så sent som i februari och mars 2003 i anslutning till att [mamman] fick skyddat boende. Någon klarhet i vad som föranlett överfallet på [mamman] i februari i 2003 har inte varit möjligt att få och någon utredning som kopplar [pappan] till händelsen finns inte. Den har uppenbarligen blivit den utlösande faktorn till att [mamman] tagit det steg som sedan lett till ett skyddat boende och skyddade personuppgifter för henne och barnen. Tingsrätten kan dock konstatera att helt oprovocerade överfall av okända personer av nu beskrivet slag utan uppsåt till andra former av brott som t.ex. rån eller sexualbrott torde vara en ganska ovanlig typ av brott.

Även om det finns frågetecken kring [pappans] förmåga att se till [sonens] bästa har inte framkommit något som talar för att han medvetet skulle göra [sonen] illa. Ingen har heller ifrågasatt [pappans] uppgifter om att han är mycket fäst vid sonen.

De oroliga och konfliktfyllda förhållandena mellan parterna har dock varat under ett flertal år och oavsett hur det förhåller sig med överfallet av [mamman] i februari 2003 framgår av utredningen att det måste ha påverkat [sonen] på ett påtagligt sätt [...]. Det går naturligtvis inte heller att komma ifrån att den omständigheten att [mamman] och barnen nu har ett skyddat boende och skyddade personuppgifter medför praktiska problem. [Mamman] har haft poliseskort till och från tingsrätten och poliser har funnits

²⁶⁰ TR Gbg T 9299-03

²⁶¹ TR Gbg T 9299-03

²⁶² TR Gbg T 9299-03

²⁶³ TR Gbg T 8298-03, vår kursivering.

närvarande i sessionssalen under hela förhandlingen. Givetvis är det av stor vikt att [mamman] i fortsättningen kan känna sig lugn och trygg i förvisningen att [pappan] inte kan söka upp henne eftersom *upprepat våld och upprepade hot* skulle skada inte bara [mamman] utan även barnen. I det sammanhanget kan inte bortses från att även ett begränsat umgänge i närvaro av kontaktperson medför en påtaglig risk för att [pappan] – om han så önskar – skulle få kännedom om [mammans] nya vistelseort och boende. Vid sådant förhållande föreligger det en risk för att ett umgänge kan leda till en situation som medför att [sonen] far illa.²⁶⁴

Här gjorde domstolen en riskbedömning som tangerade den atypiska diskursen *barnets perspektiv*, åtminstone i slutet av det citerade uttalandet. Men fokus låg ändå inte på hur barnet upplevde det inträffade, utan snarare på *pappans beteende*. Domstolen gjorde också en ganska tydlig koppling till pappans behandling av mamman, vilket medförde att fokus låg på *hans* beteende istället för på *samarbetsproblem*. Nu fanns här ett antal fällande domar mot honom och han hade varit medlem i Brödrskapet där han sysslat med ”inkassoverksamhet”. Han förnekade inte detta utan sa att ”[h]an umgåtts i kriminella kretsar men han vill inte precisera det närmare. Sedan ett år tillbaka har han lämnat det livet och han tar numera avstånd från det”. Mamman och barnen hade skyddad identitet efter ett överfall ”av tre för henne okända män utanför sin bostad”. Hon blev misshandlad och hon var övertygad om att barnens pappa låg bakom, ”även om det inte varit möjligt att binda honom till den”. Det var alltså detta som gjorde att hon och barnen fick skyddad identitet. Pappan förnekar all inblandning och menar att det inte föreligger ”något samband mellan det skyddade boendet och hans agerande”. Men domstolen sa här med all önskvärd tydlighet att de helt enkelt inte trodde på pappans förnekande, utan att det var troligast att han låg bakom överfallet.

Här gjorde inte domstolen någon större skillnad mellan det privata familjelivet och samhället. Domstolen ansåg att mannens beteende var oacceptabelt och det gjorde ingen skillnad att det hade hänt inom det privata familjelivet. De tog inte mannens parti trots att han inte hade misshandlat barnet direkt, men man bakade in den misshandeln i sin riskbedömning och i domen citerades även vårdnadsutredningen vari man skev:

Aktuell forskning kring barn som bevittnat våld mellan närstående visar att barn kan ta stor skada av vad de har bevittnat och behöver särskild hjälp med att bearbeta sina upplevelser.²⁶⁵

Utredningen hänvisade till forskning som bedrivs vid Karlstad Universitet.²⁶⁶ Sedan använde domstolen riskbedömningen på följande sätt:

Sammantaget menar tingsrätten att [sonens] behov av trygghet måste sättas allra främst och med hänsyn till vad som framkommit i målet finner tingsrätten att ett umgänge mellan [son] och [pappa] inte kan anses vara till barnets bästa. Något umgänge skall därför inte äga rum.²⁶⁷

I ett annat mål diskuterades visserligen pappans beteende, men fokus låg på hans drogmissbruk. Vad det kunde få för konsekvenser för barnen bedöms egentligen inte. Fadern stod åtalad för misshandel av äldsta dottern av tre och olaga hot mot modern under tiden för förhandlingarna i tingsrätten. Modern hade också uttalat misstänksamhet mot hans förhållande mot barnen, att det skulle kunna vara ”sexuellt betingat”, samt att han rökte i barnens närvaro, trots att yngsta dottern hade astma. Han missbrukade såväl alkohol som narkotika. Pappan hade även haft besöksförbud. Modern ville att den gemensamma vårdnaden skulle upplösas, medan pappan ville att den skulle kvarstå. Tingsrätten började med att konstatera att enligt den vårdnadsutredning som genomförts var det bästa för barnen att bo hos modern. Tingsrätten sade angående vårdnadsfrågan:

²⁶⁴ TR Gbg T 3784-03, vår kursivering.

²⁶⁵ TR Gbg T 3784-03.

²⁶⁶ För den intresserade heter rapporten: *Barn som bevittnat våld mot mamma*, Delrapport 2, Centrum för folkhälsoforskning, Karlstads Universitet 2003.

²⁶⁷ TR Gbg T 3784-03.

När det sedan gäller frågan om [pappans] olämplighet på grund av drogmissbruk så har han åberopat urinalyser vilka dock inte styrker mer än att han vid det senaste provtagningstillfället våren 2002 inte varit påverkad av droger. Av vittnet [kontaktpersonen] uppgifter framgår att [pappan] föreföll påverkad av cannabis vid det sista umgängestillfället genom svullna och röda ögon. [Pappan] har därvid förklarat att han den dagen var nedstämd efter en familjefest dagen före som han bevistat utan sin familj. Han var dessutom bakrusig. Vittnet har förklarat att hon inte kan utesluta att de tecken hon uppfattade som cannabisrus i stället var orsakade av bakrus. Enligt henne borde [pappan] då haft alkohol i andedräkten. Eftersom utredningen trots allt inte motsäger [pappans] förklaring till att hans beteende och yttre tecken var betingat av bakrus har tingsrätten att utgå från att [pappan] varken vid detta tillfälle eller i övrigt missbrukar narkotika²⁶⁸

Hovrätten uttalade sig i samma vårdnadstvist angående drogproblemen på följande sätt:

[Pappan] har medgett att visa intyg på drogfrihet de tre första umgängestillfällena. Hovrätten finner med hänsyn härtill och till att umgänget sker i närvaro av kontaktperson att förordnande om drogfrihet vid umgängestillfällena inte är erforderligt.²⁶⁹

Det sista målet vi nu tar upp i denna diskurs är något annorlunda än de övriga fallen, eftersom det här är *mamman* som misstänktes för bland annat förberedelse till misshandel av pappan och hans nya familj. Därför blir diskursen här egentligen *mammans beteende*, eftersom det är detta som domstolen i första hand fokuserar på:

[Mamman] saknar således förståelse för att [pappan och hans familj] tagit illa vid sig av att man hemma hos henne hittat ”tio-i-topplistor” med ”olika sätt att döda dem” samt tidningsurklipp om bl a ”motorcykelbrottslighet” m. [...] Anträffandet av saker hemma hos [mamman] har vidare inte varit den enda incident som inträffat. Så har t ex socialförvaltningen avbrutit umgänget efter att ha fått brev som gjorde att de var tveksamma om de fortsättningsvis kunde garantera [barnets] säkerhet.²⁷⁰

Även då man skulle ta ställning till om umgänge överhuvudtaget kan komma ifråga, fokuserade man på beteendet hos mamman:

[Mamman] har emellertid redan tidigare dokumenterat sin ovilja och oförmåga att samarbeta med utsedda kontaktpersoner. Så har t ex [den tidigare kontaktpersonen] berättat att [mamman], vid de umgängestillfällen då [den tidigare kontaktpersonen] biträtt som kontaktperson, vägrat att överhuvudtaget svara på tilltal medan [mormodern], som i princip alltid närvarade vid umgängestillfällena, istället försökt förklara för henne att de inte var i behov av någon kontaktperson. [Den tidigare kontaktpersonen] har också berättat att [mamman] och [mormodern], vid ett tillfälle då man skulle gå hem till mormoderns lägenhet, slagit igen dörren mitt framför näsan på henne och låtit henne stå utanför och vänta i trettio minuter. Det kan därför ifrågasättas om [mamman], som vid huvudförhandlingen endast motvilligt sagt sig kunna acceptera en kontaktperson, skulle samarbeta bättre vid detta tillfälle än vid de tidigare försöken.²⁷¹

Enligt vår mening gjorde domstolen här en korrekt bedömning. Mamman fick inget umgänge fastställt, vilket förmodligen var till barnets bästa då mamman inte verkade helt tillräknelig. Det som är intressant är dock att rätten inte verkade tveka när de nekade mamman umgänge. Den genomgående linjen i domstolarnas bedömningar har annars varit att det skall oerhört mycket till innan en förälder (pappan) inte får något umgänge alls.

²⁶⁸ H Svea 9137-02, TR dom.

²⁶⁹ H Svea 9137-02.

²⁷⁰ H SB T 821-04, TR dom. Första gången målet var uppe i HovR (T 1775-03) fastställde man enbart TR dom och hänvisade till RB 50:8 då man ansåg att överklagandet var ogrundat. HD återförvisade dock målet till HovR efter att de prövat frågan om RB 50:8 var tillämpligt i detta mål, och kommit fram till att så inte var fallet. HovR har ej avgjort målet ånyo, varför det blir TR resonemang som redogörs för här.

²⁷¹ H SB T 1775-03, TR dom, vår kursivering.

4.2.5 Atypisk diskurs: Barnets perspektiv

I begränsad omfattning fann vi denna *direkta* riskbedömning, där barnperspektivet var tydligt. Domstolen diskuterade då vad pappans handlande eller andra omständigheter kunde få för konsekvenser för barnet. I följande exempel är pappan inlagd på sjukhus eftersom han dömts för rättspsykiatrisk vård efter misshandel av mamman. Nedan följer ett citat där domstolen tydligt intog ett barnperspektiv. Innan detta uttalande resonerade de kring hur *pappan* skulle klara av ett umgänge, men hänsyn till vilka symptom han uppvisade, att han vistades på sjukhus m.m. Sen sa de:

Men nu gäller det *barnen*. Eftersom parterna bor långt ifrån varandra måste endera av dem resa, vilket i förevarande fall torde bli [mamman] och barnen, då dessa inte kan resa ensamma. Vad som upplysts om [sonen] och hans känslighet för olika och nya miljöer gör att en sådan resa ter sig praktiskt taget omöjlig i nuläget redan av den anledningen. Han måste ges tillfälle och tid att bygga upp en trygghet. Beträffande [dottern] kan hon inte resa ensam. Modern borde följa med. Modern kan i sin tur inte lämna [sonen]. Möjligheten att bygga upp en relation till en kontaktperson som kunde resa med [dottern] från Jönköping till Göteborg ter sig svåröverskådlig och kan inte räknas med under rimlig tid. Därtill kommer den främmande miljön på sjukhuset. Varje resa skulle bli ett stort företag, eftersom barnen inte skulle hinna vänja sig vid resorna och besöken som ju skulle ske en gång per månad. De nu nämnda omständigheterna utgör således stora hinder för ett umgänge så länge [pappan] vistas på sjukhuset.

Den största vikt måste emellertid sätta till hur barnen i sig skulle reagera på ett umgänge. [Psykologen] har bekräftat [sonens] separationsångest och har betonat att det är av största vikt att barnen, mot bakgrund av den långvariga psykiska press som de och modern levt under, nu får rehabiliteras och utvecklas i lugn och ro för att återfå psykisk balans. Det är också väsentligt att familjen ges adekvat hjälp för att en fortsatt läkningsprocess skall kunna komma till stånd. För att de åtgärder som vidtas skall ha full möjlighet att verka, skulle det vara oerhört olämpligt att träffa pappan. Hennes bedömning är att det allvarligt skulle omintetgöra den trygghet som man hittills lyckats bygga upp för barnen.²⁷²

Domstolen använde sig av riskbedömningen enligt följande:

För att ett umgänge skall kunna komma till stånd skall detta var förutsägbart och noga planerat och tillsammans med *en för barnen trygg kontaktperson*. Kontakten skall också byggas upp successivt och *få ta den tid som barnens psykiska statys kräver*. [Psykologen] har i kompletterande intyg i maj 2004, fyra månader senare, uppgett att sedan föregående intyg inte kunnat påvisas någon positiv utvecklingstrend. Enligt hennes bedömning är *barnen fortfarande otrygga och är det i nuläget inte tillrådligt med umgänge med barnens pappa samt bör frågan inte prövas igen förrän tidigast om ett år*.

Tingsrätten finner sammanfattningsvis att det i nuläget inte är förenligt med barnens bästa att umgänge sker med [pappan]. Hur situationen utvecklar sig i framtiden kan inte nu förutses eller föregripas och skall inte påverka ett ställningstagande nu.²⁷³

I ytterligare två citat ser vi att domstolen intog ett barnperspektiv:

Man måste se till *vilken effekt hans konkreta handlande har och hur det påverkar barnen*. Och just den omständigheten att vad som framkommit vid denna enstaka händelse kan förklaras gör att slutsatser kan dras om hur han agerat redan dessförinnan.²⁷⁴

Vid sådant förhållande föreligger det en risk för att ett umgänge kan leda till en situation *som medför att [sonen] far illa*.²⁷⁵

²⁷² TR Gbg T 3369-03, vår kursivering.

²⁷³ TR Gbg T 3369-03, vår kursivering.

²⁷⁴ TR Gbg T 9299-03, vår kursivering.

²⁷⁵ TR Gbg T 3784-03, vår kursivering.

Utredningen i målet visar att [pappans] brott för [dotterns] vidkommande medfört att hon drabbats av bl.a. ängslan och sömnsvårigheter samt att hon haft många funderingar kring brottet. Detta har lett till att hon fått träffa psykolog vid Drottning Silvias Barn- och ungdomssjukhus i Göteborg.²⁷⁶

²⁷⁶ TR Gbg T 8298-03, vår kursivering.

5 Slutsatser

Våra inledande frågeställningar var *om* domstolen gjort en riskbedömning, *hur* den gjorts och *hur* de sedan *använt* den vid sitt beslut. Slutligen ville vi se *hur* domstolen *undvikit* riskbedömningen i de fall de inte genomfört den. I detta kapitel avser vi att svara på dessa frågor. Vi har valt att dela upp kapitlet i rubriker som motsvarar frågorna. Vi vill dock påpeka att frågeställningarna ibland går in i varandra, vilket har gjort att första avsnittet (5.1) är ganska omfattande, medan de efterföljande avsnitten är relativt kortfattade.

5.1 Gjordes en riskbedömning?

När det gäller den första frågan; huruvida domstolarna verkligen genomför en riskbedömning eller ej, så menar vi att domstolarna i flertalet fall inte gjorde en adekvat riskbedömning. Vi anser att riskbedömningen ofta var bristfällig, och att rätten inte tog våldet på tillräckligt stort allvar. Domstolen föreföll inte se risken för att pappans våld mot mamman kunde överföras på barnet. Likaså såg domstolen sällan våldet mot mamman som ett indirekt övergrepp på barnet. Tvärtom utgick domstolen ofta ifrån att den våldsamme mannen var en god och lämplig pappa. Enligt vår mening lade domstolarna större vikt vid barnets behov av en god kontakt med båda föräldrarna, än på riskbedömningen. Visserligen understryks barnets rätt till båda sina föräldrar i förarbetena, men det framgår också att risken för att barnet kan fara illa skall beaktas. Vi menar att barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna inte får tillgodoses på bekostnad av dess skydd mot fysiska och/eller psykiska övergrepp.

5.1.1 Problematiska omständigheter

Domstolen använde sig sällan av möjligheten att göra undantag från huvudregeln om gemensam vårdnad, på grund av utövat våld mot barnet *eller* den andra föräldern.²⁷⁷ Istället gjorde domstolarna undantag från huvudregeln på grund av samarbetsvårigheter och djupa konflikter föräldrarna emellan.

Likaså var det ovanligt att en pappa ansågs olämplig som vårdnadshavare, möjligen kunde domstolarna *ifrågasätta* hans lämplighet men de gjorde inte ett explicit uttalande om att han var olämplig som vårdnadshavare.²⁷⁸ I vår analys fann vi endast ett fall där domstolen *i klartext* uttalade att pappan var olämplig som vårdnadshavare, och då var pappan dömd för barnpornografibrott.²⁷⁹

Domstolens ovilja eller oförmåga att se pappans våld som problemet, fick naturligtvis konsekvenser för riskbedömningen i umgängesfrågan; då en ordentlig riskbedömning inte gjordes i steg ett (vårdnaden), genomfördes den inte heller i steg två (umgänget).

5.1.2 För höga beviskrav

En anledning till att riskbedömningarna blev bristfälliga, var att domstolen ställde för höga krav på bevisningen gällande om våld eller annat övergrepp skett. Våldet beaktades helt enkelt inte eftersom domstolen ansåg att (mammans) påståenden om våld inte bevisats. Detta innebär enligt vår mening en skärpning i praxis jämfört med förarbetena, en åsikt som också framförs av Boqvist/BO.²⁸⁰ Enligt förarbetena skall beviskraven inte ställas lika högt som i brottmål. Det behöver med andra ord inte vara ställt utom allt tvivel att en förälder har gjort sig skyldig till våld för att domstolen skall beakta det i sin riskbedömning. Trots denna lägre bevisgrad hade domstolarna i vår undersökning en benägenhet att relativt kortfattat avfärda påståenden om våld med formuleringar som att mamman inte hade kunnat visa att våld har

²⁷⁷ Prop 1997/98:7 s 51.

²⁷⁸ H Svea T 7596-00, TR dom och NJA 2003 s 372, TR dom.

²⁷⁹ TR Gbg T 8298-03.

²⁸⁰ Se 3.2.2 ovan.

förekommit. Vi har till och med funnit några fall där domstolen överhuvudtaget inte kommenterat uppgifterna om våld i domskälen.²⁸¹

Av vår analys framgår att en brottmålsdom eller vittnesmål från trovärdiga utomstående vägde tungt för domstolen och gjorde att våldsuppgifter beaktades med allvar. Även Eriksson berör detta i sin avhandling, som vi tidigare har nämnt: "[b]rottsmålslogiken tycks slå ut risktänkandet. Det är visserligen möjligt att tolka detta som att det anses viktigare att barn har tillgång till sina fäder än till skydd, men det tyder också på att i praktiken går fäders rätt före barns och mödrars".²⁸²

5.1.2.1 Mammans trovärdighet

Ett annat problem som hör ihop med bevisbördan i vårdnadsfallen är att domstolen ofta använde sig av formuleringen "anför vägande skäl för sin ståndpunkt", dvs. i praktiken lades bevisbördan på den förälder som hävdade att våld förekommit, dvs. mamman. Således blir det upp till henne att visa att hennes påståenden är korrekta. Samtidigt kan hon själv vara utsatt, eller så försöker hon skydda sitt barn.

Trots att domstolen har ett utredningsansvar enligt FB 6:19, har vi i vår undersökning sett att det ändå läggs stor vikt vid mammans trovärdighet. Dessutom var det ofta väldigt svårt för henne att visa att våld verkligen förekommit, då det oftast skett inom hemmets fyra väggar, utan andra närvarande än parterna själva och eventuellt deras barn. Om hon inte lyckades övertyga domstolen eller gjorde ett intryck som enligt domstolen inte var trovärdigt, fanns det en risk för att det verkliga rättsskyddsobjektet, dvs. barnet, var den som drog det kortaste strået. Barnet var med andra ord ofta utelämnat till att domstolen trodde på mamman.

Risken är i sådana här sammanhang som störst då barnet är yngre och därför inte har samma möjlighet att göra sin stämma hörd i en utredning. För dessa små barn är det, som vi sett i vår undersökning, svårt att få en dom som inskränker umgänget, ännu svårare är det att stoppa det helt, en slutsats vi även finner stöd för hos Eriksson.²⁸³ Hennes uttalande angående hur fäder framställs i lagstiftningen, beskriver väl vår uppfattning om hur han framställs i rättstillämpningen: "fäder framställs som närvarande och bra för barn eller som frånvarande och därmed inte så bra för barn, dock inte som våldsamma".²⁸⁴

5.1.3 Genusperspektiv

Ur ett genusperspektiv, ser vi här en tydlig koppling till Moller Okins genusteori, där hon pekade på dikotomin mellan samhället och den privata familjesfären. Hon pekade på statens motvilja mot att blanda sig i det privata familjelivet. Men staten har redan valt att blanda sig i flera delar av den privata sfären, exempelvis så dömer ju domstolarna som bekant i vårdnadstvister, skilsmässomål m.m. Men när det gäller misshandel finns en tendens till att se våld inom familjen som en "privat angelägenhet". HD uttalade till och med vid ett tillfälle att det fick ses som ett exempel på föräldrarnas samarbetssvårigheter, något som vi starkt reagerade inför. Hade våldet riktats mot någon utanför förövarens familj, har vi svårt att se att HD skulle resonera kring samarbetssvårigheter. Hirdmans uttalande om att kvinnan är konfliktens bärare är tyvärr en sanning, trots att vi befinner oss på 2000-talet.

Orsaken till denna (negativa) särbehandling, dvs. benägenheten att behandla våldet inom familjen annorlunda än det våld som förekommer utanför, skulle kunna vara att domarna inte vill att de skall anses vara partiska och att de tar ställning för mamman. Men i våra ögon blir effekten istället den, att domstolen tar ställning för *pappan*, eftersom hans handlingar inte får konsekvenser i dessa tvister. Kraven är inte särskilt högt ställda för att en pappa skall få träffa sitt barn.

²⁸¹ Se t.ex. RH 1999:13, hovrättens dom, NJA 1999 s 451 samt T 3362-03, HovR dom.

²⁸² Eriksson, s 97, se även 3.2.2 ovan.

²⁸³ A a s 71 f.

²⁸⁴ A a s 82, se även 3.2.1 ovan.

5.1.4 Barnets perspektiv

I denna typ av mål domarna *vara* partiska, inte gentemot mamman eller pappan utan mot *barnen!* De är mot dem som hänsyn skall tas, och det är de som behöver skydd mot en våldsam pappa. Även om pappan inte tidigare har våldfört sig på barnet finns det en risk för att han överför våldet från mamman till barnet, när hon försvunnit.

En anledning till att domstolarna valde att bortse från våldet kan vara att man trodde att det som förekommit härrörde till själva separationen, s.k. separationsvåld, och att detta var historia när parterna inte längre levde tillsammans. Risken för att barnen istället blir måltavlan då den tidigare utsatte föräldern försvinner, är en omständighet som *ingen* reflekterat över i de domar vi tagit del av.

5.1.5 Krav på pappan

I ett fall har vi dock sett att domstolen faktiskt ställde konkreta krav på åtgärder från pappans sida. Man krävde bl.a. att han skulle genomgå en utredning angående sin psykiska sjukdom, för att umgänge skulle kunna aktualiseras.²⁸⁵ Tyvärr hörde det till undantagen att domstolen begärde någon åtgärd från pappan att han skulle ändra sitt beteende. Även i det fall där tingsrätten ställt detta krav föll det senare bort i HD.

5.1.6 Domstolens ansvar i umgängesfrågan

Vad vi efterlyser är en tydligare markering från domstolarna vad som skall anses vara godtagbart beteende för att få umgänge med sina barn. Det är ytterst ovanligt att en pappa, trots diverse övergrepp, inte får något som helst umgänge med barnen. Vi kan inte annat än att hålla med Maria Eriksson då hon beskriver uppdelningen mellan män och pappor, dvs. man ser männen som misshandlar kvinnorna, men man dem inte som fäder. Rollen som ”man” och ”pappa” är därför i dessa mål åtskiljd. I många av de fall som vi har tittat närmare på har föräldrarna själva gjort en överenskommelse vad gäller utformning och omfattning av umgänget. Domstolarnas inställning är här att det som föräldrarna själva har kommit överens om också skall anses vara barnets bästa. Det är möjligt att så *kan* vara fallet, men domstolarnas ansvar slutar inte här. De har en utredningsplikt enligt FB 6:19 vilken gäller även om föräldrarna till *synes* är överens. Vad vi efterlyser är att man inte blint skall lita på att föräldrarnas överenskommelser är *barnets* bästa. Det är inte självklart att barnets behov är det som satts i fokus. Istället det kan handla om vad som är bra för föräldrarna eller för en av dem.

I sammanhanget kan också påpekas hur lagtextens lydelse är utformad. I FB 6:2 a stadgas att domstolen *skall* fästa avseende särskilt vid barnets behov av kontakt med föräldrarna, medan det uttrycks att risken för övergrepp etc. skall *beaktas*. Enligt vår mening är det önskvärt med en ändring i lagtexten här, då den *kan* tolkas som att kontakten med föräldrarna är viktigare än en adekvat riskbedömning. Efter den genomgång av rättsfall som vi nu har gjort, förstår vi att vi inte är ensamma om den bedömningen.

5.1.6.1 ”Umgängessabotage”

Eftersom den förälder som inte vill gå med på umgänge riskerar att bli anklagad för umgängessabotage, finns det en uppenbar risk att föräldern, dvs. i de flesta fallen mamman, går med på det trots att hon egentligen inte anser att det är bra för barnet. Visar föräldern inte tillräckligt intresse för att medverka till att umgänge kommer till stånd med den andre föräldern finns det en risk att domstolen tilldömer den andre föräldern vårdnaden. Vi har i vår analys bl.a. pekat på ett fall där vi menar att detta scenario kan ha legat bakom mammans positiva inställning till umgänge trots pappans beteende.²⁸⁶ Det finns även fall där mamman hade framhållit att hon känt sig mer eller mindre tvingad till att gå med på umgänge anpassat

²⁸⁵ NJA 2003 s 372, TR dom.

²⁸⁶ H Svea T 7596-00, TR dom.

efter pappans önskemål. Dessa uppgifter hade domstolen bortsett från i sin bedömning och konstaterade bara att parterna var överens om att den som inte fick vårdnaden skulle ha en omfattande umgängesrätt.²⁸⁷

En förklaring till att domstolarna valde att bortse från de uppgifter om våld som framförts kan, som Wallerstein påpekat, bero på att man menar att det ligger utanför det som domstolen har att ta ställning till då deras bedömning skall ha ett barnperspektiv.²⁸⁸ Vi tror tyvärr inte att det är hela sanningen. Som vi sett finns det också en skepsis till uppgifter om våld som framkommer först i och med en vårdnadstvist. Vi befarar därför att man ibland bortsåg från de påstådda incidenterna, då man ansåg att det var ett sätt för en förälder att skaffa sig ett försteg i tvisten.

5.2 Hur genomfördes riskbedömningen?

När det gäller vår andra frågeställning, om *hur* riskbedömningen genomförs, flyttades ofta fokus från förövaren/pappan och det var sällan som domstolen verkligen intog ett barns perspektiv. Vi anser att kvinnans roll genom detta blev väldigt underordnad och hennes ansvar oerhört stort. Hon fick många gånger bära del i skulden för mannens beteende och stod dessutom ofta som ansvarig för att relationen mellan honom och barnet skulle fungera, trots att hon var separerad från honom. Maria Eriksson kommenterar också detta i sin avhandling; ”[o]m en far inte vill eller förmår ta mer ansvar för sin relation till barnen, kan modern tvingas förbli hans ”maka”: en av hennes centrala roller – att förmedla relationen mellan barnen och deras pappa – kvarstår helt enkelt”.²⁸⁹

Likaså diskuterades sällan vad pappans beteende kunde få för konsekvenser för barnet. Detta har vi dock relativt utförligt beskrivit i föregående kapitel.

Ibland förekom uppgifter via vårdnadsutredningen om att pappan slagit barnen eller på annat sätt behandlade dem illa, men ofta hände det att domstolen inte själva kommenterade detta särskilt mycket, utan gick istället in på resonemang om att barnet inte ville träffa pappan. Ibland konstaterades att han ”ville sina barns bästa”. Domstolen diskuterade således inte risken rent konkret, eller varför barnet inte ville träffa pappan. Domstolarna undvek ofta att överhuvudtaget uttala sig negativt om pappan som förälder.

Det var också relativt vanligt förekommande att domstolarna inte gjorde någon egen riskbedömning. Istället lutade man sig mot vårdnadsutredningen och uttalade bara kort att ”vårdnadsutredningen visar” eller ”utredningen i övrigt visar...”. Domskälen innehöll i dessa fall alltså ingen riskbedömning alls, eller var i vart fall väldigt kortfattad.

I några fall genomfördes dock adekvata riskbedömningar. Det var i de fall där pappans beteende på ett eller annat sätt var i fokus och ibland beaktades sedan även våldet ur barnets perspektiv.

5.3 Hur användes riskbedömningen?

När det gäller hur domstolen *använde* riskbedömningen när beslut skulle tas, så har vi funnit att i flera fall där domstolarna gjorde en rimlig riskbedömning i *vårdnadsfrågan*, användes den inte i underlaget för *umgängesavgörandet*. I dessa fall tog domstolen mammans uppgifter om våld på största allvar och enskild vårdnad blev därför utgången. När umgängesfrågan sedan skulle avgöras, verkade samma omständigheter inte längre vara relevanta! Detta är enligt vår mening, en stor brist i domstolarnas riskbedömning, eftersom det är under själva umgänget som barnet löper den verkliga risken, dvs. när barnet skall träffa den våldsamme pappan.

Domstolen kanske dömer bra i vårdnadsfrågan, men eftersom det ofta beror på att de fokuserat på samarbetsproblem, finns det ingen risk att beakta när umgänget skall avgöras.

²⁸⁷ RH 1999:13, TR dom.

²⁸⁸ Se 3.2.5 ovan.

²⁸⁹ Eriksson, s 70.

Man lägger alldeles för stor vikt vid den gemensamma vårdsnaden och missar risken som kan uppstå under umgänget

5.4 Hur undvek domstolen riskbedömningen?

I de fall domstolen undvek en riskbedömning, gjordes det genom att de fokuserade på problematiska omständigheter istället för på vad pappans våldsbeteende kunde få för konsekvenser för barnet. Ganska ofta diskuterades kring pappans beteende, men sedan slog man fast att han inte var olämplig som vårdnadshavare, eller så konstaterades att han ”ville sina barn väl” och det ansågs tydligen räcka för att vara en tillräckligt bra förälder. Hans referensramar ifrågasattes sällan. Istället för att frångå huvudregeln om gemensam vårdnad på grund av pappans våld, frångick man den genom att konstatera att konflikten föräldrarna emellan var svår och djup. Det är för oss självklart att det blir en konflikt när en förälder utövar våld mot den andre föräldern och/eller mot barnet! Vi hade önskat att domstolarna vore mer benägna att ställa krav på pappan och ta ställning för barnet.

5.5 Slutdiskussion

Vi menar att rättstillämpningen producerade en ojämn relation mellan mammor och pappor. Pappan hade en relativt stor *frihet* i sitt handlande, både mot barnet och mot mamman. Vare sig han hotade, utövade psykisk eller fysisk misshandel, krävdes det sällan av honom att han skulle ta ansvar för sina handlingar. Bara i undantagsfall sågs hans handlande som negativt för barnet. Vi hade visserligen några mål där utgången blev att pappan inte fick något umgänge, men i de flesta fallen berodde det på barnets vilja, och inte på pappans beteende.

Istället för att se en pappa som våldsam, fokuserade domstolarna ofta på de praktiska problem som följer av pappans våld, eller på huruvida mamman var trovärdig eller inte. Samtidigt lades ett stort ansvar på modern för relationen pappa - barn.

Schiratzki har som vi sett ovan, sökt förklaringar till varför det är så ovanligt att domstolarna utpekar någon som olämplig vårdnadshavare. Vi är böjda att hålla med om hennes slutsatser att det dels finns en obenägenhet från det allmännas sida att sätta en norm för vad som skall anses vara acceptabelt eller inte, då man anser att det delvis handlar om familjeangelägenheter. Men det skäl som enligt vår mening lyser igenom mest i domstolarnas resonemang är det andra skälet som Schiratzki pekat på, nämligen att den starka presumtion som råder att kontakt skall ske mellan barn och föräldrar inte går ihop om man stämplar en förälder som olämplig.²⁹⁰

Enligt vår uppfattning borde domstolarna ha fokuserat på pappans beteende i ett första led och sedan gått in på barnperspektivet för att belysa hur hans agerande kunde påverka barnet.

När det gäller vilket domarnas syn på problematiken i sådana här ärenden, så finns det en del uttalanden som vi stött på och som vi reagerat inför. Ett par kommentarer som Mats Sjösten gjort, anser vi är genomsyrat av den patriarkala maktstrukturen. Han har bl.a. sagt:

Även en make som betett sig förolämpande kan vara en god förälder. En hustru som blir övergiven är inte självklart den lämpligaste mamman och den förälder ”som skulle gå under” om han eller hon inte fick barnet är definitivt inte den bästa – där blir barnet mer till för föräldern än tvärtom.²⁹¹

Det förekommer även att den part – praktiskt taget alltid kvinnan – till vars förmån besöksförbud har meddelats använder detta som ett vapen för att hindra den andra föräldern – mannen – från att umgås med de gemensamma barnen.²⁹²

²⁹⁰ Se 3.2.4 ovan.

²⁹¹ Sjösten, s 41.

²⁹² A a s 99.

Uttalandena har han gjort i en egen bok (Vårdnad, boende och umgänge), men han har också del i den SOU med samma namn, som föregick lagändringen 1998. Han har med andra ord haft en stor del i den lagstiftning som resulterade i de nya reglerna. När domstolen skall döma, med förarbeten som grund, är det ju inte konstigt att det ibland blir fokus på fel saker då uttalanden av detta slag konserverar den patriarkala samhällsstrukturen ytterligare.

Vi ser med stor spänning fram emot Vårdnadskommitténs utvärdering som kommer att presenteras i maj 2005. Med tanke på de uppgifter som vi och många med oss har fått fram då det gäller hur bl.a. domstolarna har hanterat regelverket skall det bli mycket intressant och se vilka åtgärder kommittén presenterar.

För att använda sig av Hirdmans förklaring av de strukturella problemen, har vi tydligt sett i vår analys, att det är stora A (mannen) som är normen. Hans beteende var sällan föremål för större undersökning och han ansågs endast i ett fall som uttalat olämplig, trots att det fanns fall där han dömts för våld osv.

Vi hoppas att bl.a. domare skall få en större insikt i hur de förda resonemangen ofta leder fel, eftersom en felfokusering riskerar att leda till att man missar den riskbedömning som skall göras i mål som dessa. Vi tror att en del av förklaringen till varför man hamnar snett i argumentationen kan vara en brist på kunskap, t.ex. vad gäller kopplingen mellan våld mot mamman och barnen. Vi har all respekt för det arbete som domstolarna utför och inser att inte heller dessa är allvetande. Men det är mycket som står på spel, det handlar om framtiden för många barn som redan i och med det våld de direkt eller indirekt har utsatts för, har en lång resa framför sig för att denna erfarenhet inte skall påverka dem för resten av deras liv. Domstolarna har en möjlighet, om de utnyttjar det tillfälle som ges på rätt sätt, att förhindra att ytterligare lidande tillfogas dessa barn. Men för att det skall vara möjligt krävs en insikt och kunskap, som få av dem som varit involverade i målen vi analyserat visat prov på. Vi vill avsluta denna uppsats med ett citat ur första domarregeln som enligt vår mening är mycket tankeväckande; ”[f]örty huru skola de döma rätt, som icke veta vad rätt är?”

6 Sammanfattning

Vi har i denna uppsats tittat närmare på domstolarnas riskbedömning i vårdnads-, umgänges- och boendetvister, där det förekommit uppgifter om våld i familjen. Avsikten har varit att undersöka *om* en riskbedömning gjorts, *hur* den gjorts och *hur* den *använts* vid domstolens beslutsfattande. I de fall där vi ansåg att domstolen inte utförde någon riskbedömning, ville vi se hur de hade *undvikit* den.

Som förklaringsmodell har vi valt att använda oss av genusteori. Då syftet var att undersöka vad domstolarna *egentligen* lägger vikt vid i sina bedömningar, har vi använt oss av en diskursanalytisk metod och vi har framförallt inspirerats av Ulrika Anderssons metod i avhandlingen "*Hans (ord) eller hennes*". Vi har genom att närläsa domstolarnas domskäl funnit fyra huvuddiskurser:

- Problematiska omständigheter
- Mammans trovärdighet
- Vårdnadsutredningen
- Pappans beteende

Diskursen *barnets perspektiv* förekom ytterst sparsamt, den är därför atypisk.

De slutsatser som vi kommit fram till efter vår analys är bl.a. att rättstillämpningen producerade en ojämn relation mellan mammor och pappor. Pappan hade en relativt stor *frihet* i sitt handlande, både mot barnet och mot mamman. Vare sig han hotade, utövade psykisk eller fysisk misshandel, krävdes det sällan av honom att han skulle ta ansvar för sina handlingar. Bara i undantagsfall sågs hans handlande som negativt för barnet. Istället för att se pappan som *våldsam*, fokuserade domstolarna ofta på de *praktiska problem* som följer av pappans våld, eller på huruvida mamman var trovärdig eller inte. Samtidigt lades ett stort ansvar på mamman för relationen pappa - barn.

Vårt resultat visar på att domstolarna i flertalet fall inte gjorde en adekvat riskbedömning. Vi anser att riskbedömningen ofta var bristfällig, och att rätten inte tog våldet på tillräckligt stort allvar. Man ställde ofta för höga krav på bevisningen gällande om våld eller annat övergrepp skett, och mycket tyder på att det skett en skärpning i praxis jämfört med förarbetenas intentioner. Domstolens ovilja att se pappans våld som problemet, fick konsekvenser för riskbedömningen i umgängesfrågan; då en ordentlig riskbedömning inte gjordes i steg ett (vårdnaden), genomfördes den inte heller i steg två (umgänget). Domstolarnas inställning var också att det som föräldrarna själva hade kommit överens vad gäller umgänget skulle anses vara barnets bästa och använde sig här inte av sin utredningsskyldighet i FB 6:19. Vi kunde skönja en viss skepsis till uppgifter om våld som framkommit först i och med en vårdnadstvist, och att våldet ofta tolkades som s.k. separationsvåld. Även lagtextens lydelse i FB 6:2 a gör, enligt vår mening, att domstolarna prioriterar kontakten mellan barnet och föräldrarna framför riskbedömningen.

När riskbedömningen genomfördes, flyttades ofta fokus från förövaren/pappan och det var sällan som domstolen verkligen intog ett barns perspektiv.

När det gällde hur domstolen *använde* riskbedömningen när beslut skulle tas, så har vi funnit att den i flera fall inte användes i underlaget för *umgängesavgörandet*. Här var presumptionen stark om att barnet har ett stort behov av kontakt med båda sina föräldrar. Vår förhoppning är att arbetet skall ge en större insikt i hur de förda resonemangen ofta leder fel, och att man av den anledningen riskerar att missa den riskbedömning som skall göras i mål som dessa.

Källförteckning

Offentligt Tryck

Propositioner

Prop. 1997/98:7

Vårdnad, boende och umgänge.

Prop. 2002/03:53

Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m.

Statens Offentliga Utredningar

SOU 1986:20

Barns behov och Föräldrars rätt. Socialtjänstens arbete med utsatta familjer.

SOU 1987:7

Barnets rätt 3.

SOU 1990:44

Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport.

SOU 1995:60

Kvinnofrid.

SOU 1995:79

*Vårdnad boende umgänge.
Vårdnadstvistutredningen.*

SOU 1997: 116

Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige.

SOU 1998:31

Insatser mot psykiska problem hos ungdomar och barn.

SOU 2001:14

Sexualbrotten - Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor.

SOU 2001: 72

Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda.

Departementsserien

Ds 2002:13

Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser.

Direktiv

Dir. 2002:89

Vårdnad, boende, umgänge.

Lagutskottets betänkande

1992/93:LU 22

Olovliga bortföranden av barn samt vårdnad och umgänge m.m.

1997/98:LU 12

Vårdnad, boende och umgänge.

Beslut

JO 1978/79 s 173-174

Omotiverade uttalanden i barnavårdsutredning.

Domstolarnas riskbedömning – en diskursanalys över vårdnads-, boende- och umgängestvister.

JO 1982-83 s 189-193

Handläggningstider i vårdnadsärenden.

Övrigt

BO – Lena Nyberg

Skrivelse – Synpunkter med anledning av 2002 års vårdnadskommittés uppdrag. (2004-05-05)

Boqvist, Anna Karin & BO

Olämplig vårdnadshavare? – en studie av överrättsdomar angående våld och vårdnad. (2002-06-24)

BRÅ-rapport 2000:15

Barnmisshandel. En kartläggning av polisanmäld misshandel av små barn. Brottsförebyggande rådet, Stockholm 2000

BRÅ-rapport 2002:14

Våld mot kvinnor i nära relationer. En kartläggning. Brottsförebyggande rådet, Stockholm 2002

Socialstyrelsen

SOSFS 2003:14

Socialstyrelsens allmänna råd om socialnämndens handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge.

Litteraturförteckning

- Andersson, Ulrika
Hans (ord) eller hennes? En konsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp.
Bokbox Förlag, Lund 2004
- Baum, Mats
Våld och vårdnad. En fallstudie av 1999 års svenska tingsrättsdomar där gemensam vårdnad yrkats trots förekomst av familjevåld.
Examensarbete Stockholms Universitet, 2001
- Bosma, Hans m.fl.
Social class in childhood and general health in adulthood: questionnaire study of contribution of psychological attributes.
www.pubmedcentral.nih.gov
- Clevesköld, Lars m.fl.
Handläggning inom socialtjänsten.
4:e uppl, Norstedts Juridik, Stockholm 2000
- Dagens Nyheter
(Letmark, Peter)
Gemensam vårdnad trots våld.
www.dn.se, 050227
- Dagens Nyheter
(Svensson, Gert)
Ord mot ord om incestanklagelser.
www.dn.se, 030410
- Diesen, Christian m.fl.
Sexuella övergrepp mot barn. BEVIS 6.
Nordstedts Juridik, Stockholm 2001
- Eriksson, Maria
I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fäders våld.
Förlags AB Gondolin, Stehag 2003
- Ewerlöf, Göran &
Sverne, Tor
Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar.
4:e uppl, Norstedts Juridik, Stockholm 1999
- Hellblom Sjögren, Lena
Hemligheter och minnen. Att utreda tillförlitlighet i sexualbrottmål.
Norstedts Juridik, Stockholm 1997
- Hester, Marianne &
Radford, Lorraine
Kvinnomisshandel och umgängesrätt. En intervjuundersökning i England och Danmark.
Utbildningsförlaget Brevskolan, Stockholm 1998
- Hirdman, Yvonne
Genus - om det stabila föränderliga former.
2:a uppl, Liber AB, Malmö 2003
- Jørgensen Winther, Marianne &
Phillips, Louise
Diskursanalys som teori och metod.
Studentlitteratur, Lund 2000
- Lehmann, Peter
The Development of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in a Sample of Child Witnesses to Mother Assault.
Journal of Family Violence, Volym 12 nr 3, 1997,

- Lundgren, Eva m.fl. s 241-257.
Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning.
Fritzes, Stockholm 2001
- Metell, Barbro m.fl. *Barn som ser pappa slå.*
Förlagshuset Gothia, Stockholm 2002
- Moller Okin, Susan *Justice, Gender and the Family.*
BasicBooks, USA 1989
- Nordiska ministerrådet *Kön och våld i Norden.*
Forskning TemaNord 2002:545
Rapport från en konferens i Köge, Danmark, 23-24 november 2001.
- Pihl, Anna-Carin & Thunander, Tina *Rätten till ett barn.*
Bokförlaget Prisma, Stockholm 2003
- Rejmer, Annika *Vårdnadstvister. En rättssociologisk studie av tingsrätts funktion vid handläggning av vårdnadskonflikter med utgångspunkt från barnets bästa.*
Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund 2003
- Rädda barnens skriftserie om Barnkonventionen *Barnets rätt till båda föräldrarna.*
Rädda barnens förlag, Stockholm 1998
- Schaffer, Rudolph H. *Beslut om barn. Psykologiska frågor och svar.*
Studentlitteratur, Lund 1995
- Schiratzki, Johanna *Barnrättens grunder.*
Studentlitteratur, Lund 2002
- Vårdnad och vårdnadstvister.*
Norstedts Juridik, Stockholm 1997
- Sjösten, Mats *Vårdnad, boende och Umgänge. Bestämmelserna i föräldrabalken och näraliggande regler.*
Norstedts Juridik, Stockholm 1998
- Svensson, Eva-Maria *Genusforskning inom juridiken.*
Högskoleverket, Stockholm 2001
- Thunberg Rowinski, Ulrika *En jämställd föräldraförsäkring.*
Uppsats i Genus och Rätt, Göteborgs Universitet 2004
- Wallerstein, Judith S m.fl. *The unexpected legacy of divorce. A 25 year landmark study.*
Hyperion, New York 2000

Wickström, Anita

1998 års vårdnadsreform och socialtjänsten.
Norstedts Juridik, Stockholm 1998

Hemsidor

Barnombudsmannen	www.bo.se
Dagens Nyheter	www.dn.se
Regeringen	www.regeringen.se
Riksdagen	www.riksdagen.se
Rättsbanken	www.infotorg.se
Socialstyrelsen	www.socialstyrelsen.se

Rättsfall

Högsta Domstolen

NJA 1999 s 451

NJA 2000 s 345

NJA 2003 s 372

Hovrätten - publicerade

RH 1999: 13

RH 1999: 74

RH 1999:100

RH 2001: 41

Hovrätten - opublicerade

Svea HovR mål nr T 7596-00, dom 2001-02-05

Svea HovR mål nr T 9137-02, dom 2004-05-17

Svea HovR mål nr T 3362-03, dom 2004-01-27

Göta HovR mål nr T 5-01, dom 2001-06-07

HovR för Västra Sverige mål nr T 345-99, dom 2000-09-07

HovR över Skåne o Blekinge mål nr T 191-00, dom 2001-06-14

HovR över Skåne o Blekinge mål nr T 821-04 (målet ej avgjort)

Tingsrätten

Göteborg

TR Gbg T 8298-03, dom 2004-09-27

TR Gbg T 3784-03, dom 2004-06-23

TR Gbg T 3369-03, dom 2004-06-23

TR Gbg T 9299-03, dom 2004-07-22

TR Gbg T 11151-02, dom 2004-03-29

Trollhättan

TR Thn mål T 1299-99, dom 2001-02-23

TR Thn mål T 917-00, dom 2001-11-27

TR Thn mål T 1025-00, dom 2002-04-19

TR Thn mål T 143-98, dom 2000-06-16